

Univerzita Karlova
Přírodovědecká fakulta

Studijní program: Učitelství geografie pro střední školy (N0114A300003)

Bc. Tomáš Hora

Místa paměti holocaustu: srovnání jejich významů a interpretací v Česku a Německu
Holocaust places of memory: comparative study of their meanings and interpretations in
Czechia and Germany

Diplomová práce

Vedoucí diplomové práce: RNDr. Zdeněk Kučera, Ph.D.

Praha, 2024

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem závěrečnou práci zpracoval samostatně a že jsem uvedl všechny použité informační zdroje a literaturu. Tato práce ani její podstatná část nebyla předložena k získání jiného nebo stejného akademického titulu.

V Praze dne 26. července 2024

.....

Tomáš Hora

Abstrakt

Cílem práce je porovnat významy a interpretace vybraných klíčových míst paměti holocaustu v Česku a Německu a jejich roli v kultuře vzpomínání a kolektivní paměti. Zvolenými místy paměti jsou Lety u Písku, Terezín, Buchenwald a Dachau. Metodika práce je založena především na kombinaci přístupů terénního a kvalitativního výzkumu s důrazem na analýzu literatury a písemných zdrojů, internetových zdrojů, polostrukturované rozhovory se zástupci dotčených institucí a terénní pozorování.

Holocaust lze definovat jako genocidu, tedy záměrnou likvidaci lidí, v tomto případě Židů a dalších skupin (Poláků, Sinti, Romů, sovětských válečných zajatců, politických zajatců a homosexuálů) a je spojen s obdobím národního socialismu v Německu, 1933–1945. Jedná se o nejtragičtější zaznamenanou událost v dějinách lidstva. Dnešní důležitost tématu holocaustu vzrůstá v kontextu rozmáhajícího se historického revizionismu, antisemitismu a pohrdání demokracií. Místa paměti holocaustu propojují minulost s přítomností v rámci historické paměti, mají důležitý význam pro kulturu vzpomínání a kolektivní paměť a mohou zamezit rizikům spjatým s absencí vzpomínání.

Z výsledků výzkumu vyplývá, že vybraná místa paměti mají kromě funkce pietní i funkci vzdělávací. Výzkum přináší nový pohled na daná místa paměti a jeho výsledky mohou posilovat historickou a kulturní identitu regionů a propojovat historickou paměť s fyzickým prostorem. Práce navrhuje praktická opatření pro zlepšení provozu míst paměti a nabízí návrhy na rozšiřující výzkum.

Klíčová slova

místa paměti holocaustu, dědictví holocaustu, kultura vzpomínání, kolektivní paměť, Česko, Německo

Abstract

The aim of this thesis is to compare meanings and interpretations of selected key Holocaust memory sites in Czechia and Germany, and their role in culture of remembrance and collective memory. The chosen memory sites are Lety u Písku, Terezín, Buchenwald and Dachau. The research methodology is based primarily on the combination of approaches of field and qualitative research, employing methods such as analysis of literature and other written sources, internet sources, semi-structured interviews with representatives of selected institutions, and field observations.

The Holocaust can be defined as a genocide, specifically the systematic extermination of people, in this case Jews and other groups (Poles, Sinti, Roma, Soviet war prisoners, political prisoners, and homosexuals) as and is connected with the period of National Socialism in Germany, 1933–1945. It is the most tragic event ever recorded in human history. Importance of the topic is increasing in the context of growing historical revisionism, antisemitism and disdain for democracy. Holocaust memory sites connect the past with the present within the framework of historical memory, have a crucial role in the culture of remembrance and collective memory, and can mitigate the risks associated with the absence of remembrance.

The research findings indicate that the selected memory sites have both a commemorative and an educational function. The study provides a new perspective on these memory sites, and its results can strengthen the historical and cultural identity of regions and link historical memory with physical space. The thesis proposes practical measures to improve the operation of these memorial sites and offers suggestions for further research.

Keywords

Holocaust memory sites, Holocaust heritage, culture of remembrance, collective memory, Czechia, Germany

Poděkování

Na tomto místě bych rád poděkoval vedoucímu této diplomové práce RNDr. Zdeňku Kučerovi, Ph.D., za jeho cenné rady, připomínky, trpělivost a čas. Dále děkuji všem respondentům za jejich čas a poskytnuté informace. V neposlední řadě patří můj dík rodině, přátelům a všem dalším, kteří mě při psaní této práce podporovali.

Obsah

Seznam použitých zkratk	7
Seznam obrázků	8
Seznam tabulek	8
1 Úvod	11
2 Co je holocaust	13
3 Holocaust a jeho role v kolektivní paměti	19
4 Místa paměti holocaustu	26
5 Metodika	33
3.1 Polostrukturované rozhovory.....	34
3.2 Pozorování.....	36
6 Místa vybraná pro případové studie	39
4.1 Lety u Písku.....	40
4.2 Terezín.....	45
4.3 Buchenwald.....	49
4.4 Dachau.....	56
7 Interpretace významů míst holocaustu	62
5.1.1 Pracovní naplnění, kariéra.....	62
5.1.2 Téma, jeho důležitost a aktuálnost, poučení se společnosti z minulosti.....	63
5.1.3 Význam místa.....	65
5.1.4 Doba předrevoluční a porevoluční.....	67
5.1.5 Domácí i zahraniční spolupráce.....	69
5.1.6 Práce s návštěvníky.....	70
5.1.7 Shrnutí rozhovorů.....	73
8 Dnešní podoba míst holocaustu	76
9 Závěr	91
10 Seznam literatury	94
11 Internetové zdroje	100
Přílohy	103

Seznam použitých zkratk

NS – národní socialismus

IHRA – International Holocaust Remembrance Alliance (Mezinárodní aliance na památku holocaustu)

KT – koncentrační tábor

VT – vyhlazovací tábor

TT – tranzitní tábor

PT – pomocný tábor

KPT – kárný pracovní tábor

ST – sběrný tábor

CT – cikánský tábor

TVO – tábory pro vysídlené osoby

IT – internační tábory

UT – uprchlické tábory

PEGIDA – Patriotische Europäer gegen die Islamisierung des Abendlandes (Vlastenečtí Evropané proti islamizaci Západu)

AfD – Alternative für Deutschland (Alternativa pro Německo)

SED – Sozialistische Einheitspartei Deutschlands (Sjednocená socialistická strana Německa)

USHHM – United States Holocaust Historical Museum (Muzeum památky holocaustu Spojených států)

IWM – Imperial War Museum (Imperiální válečné muzeum)

BDS – Boycott, Divestment, and Sanctions (Bojkot, stažení investic a sankce)

MRK – Muzeum romské kultury

NFOH – Nadační fond obětem holocaustu

AG Gedenkstätten – Arbeitsgruppe Gedenkstätten (Pracovní skupina památníků)

Seznam obrázků

Obr. 1: Chronologie hromadného vraždění.....	17
Obr. 2: Mapa tzv. pochodů smrti.....	17
Obr. 3: Podíl antisemitského obsahu na Telegramu, Twitteru, TikToku, Facebooku a Instagramu, červen až červenec 2021.....	23
Obr. 4: Plánek Památníku Lety.....	43
Obr. 5: Pohled na Památník Lety u Písku z letecké perspektivy.....	44
Obr. 6: Torzo vepřína a Katarzis.....	44
Obr. 7: Transporty z Terezína, 1942–1944.....	46
Obr. 8: Plánek Památníku Terezín.....	49
Obr. 9: Letecký snímek KT Buchenwald, 1945.....	51
Obr. 10: Odhalení pomníku, 14. září 1958.....	52
Obr. 11: Letecký snímek komplexu Národního památníku NDR.....	54
Obr. 12: Plánek Památníku Buchenwald.....	55
Obr. 13: Letecký snímek KT Dachau, 20. 4. 1945.....	58
Obr. 14: Letecký snímek KT Dachau, 13. 9. 2006.....	59
Obr. 15: Plánek Památníku Dachau.....	60
Obr. 16: Legenda k plánku Památníku Dachau.....	61

Seznam tabulek

Tab. 1: Struktura informací zjišťovaných terénním pozorováním.....	37
Tab. 2: Lze vymezit jasně oddělené zóny různých funkcí (expoziční, pietní, provozní)?.....	76
Tab. 3: Odkazy na pamětní místo v okolí.....	78
Tab. 4: Dopravní zvláštnosti a omezení.....	80
Tab. 5: Jak se liší jednotlivé části prostředí z hlediska vybavení?.....	81
Tab. 6: Jak se liší jednotlivé části prostředí z hlediska vykonávaných aktivit? Co je cílem a náplní těchto aktivit?.....	82
Tab. 7: Je téma holocaustu prezentováno v celém zpřístupněném areálu, nebo se prolíná i s prezentací dalších částí minulosti místa?.....	83
Tab. 8: Jak je místo navštěvované (jednotlivci/desítky/stovky lidí)?.....	85
Tab. 9: Kdo místo navštěvuje (pouze domácí/cizinci apod.)?.....	86
Tab. 10: Lze návštěvníky rozdělit do skupin podle dalších charakteristik (věk, postavení apod.)?.....	86
Tab. 11: Existují místa, kde se zdržují určité typické skupiny návštěvníků?.....	87
Tab. 12: Jaké činnosti tito návštěvníci na daných místech vykonávají?.....	88
Tab. 13: Charakter doprovodných služeb.....	89
Tab. 14: Charakter prodeje předmětů/služeb (např. jaké předměty se prodávají).....	89

Seznam příloh

Příloha 1: Zbytky opevnění terezínské barokní pevnosti, 23. 5. 2024.....	103
Příloha 2: Opevnění terezínské barokní pevnosti jako součást kultury vzpomínání tohoto místa paměti, prolnutí tradičního analogového formátu prezentace informací s novým digitálním, 23. 5. 2024.....	103
Příloha 3: Další odkaz na připomínání barokní terezínské pevnosti - deska patrně z konce 18. stol. v latině, její novodobý přepis do dalších jazyků napravo, odkaz na aplikaci, 23. 5. 2024.....	103
Příloha 4: Pečovatelská služba města Terezín sídlící v budově, ve které za války přebývalo na 500 dánských Židů, 23. 5. 2024.....	104
Příloha 5: Bývalý proviantní sklad jako ukázka proměny toho, co bylo v rámci jedné budovy připomínáno, 23. 5. 2024.....	104
Příloha 6: Dvě z mnoha ukázek zdevastovaných rozlehlých starobylých budov; první budova je ovšem zřejmě využívána a druhá střežena kamerovým systémem, 23. 5. 2024.....	105
Příloha 7: Působivý pomník u židovského krematoria, 23. 5. 2024.....	105
Příloha 8: Odkazy na Terezín v Litoměřicích - modrý plakát informující o pietní akci terezínská Tryzna, 23. 5. 2024.....	106
Příloha 9: Informační cedule na pamětní stezce spojující KT Buchenwald s Výmarským nádražím, 20. 6. 2024.....	106
Příloha 10: Model KT Buchenwald v období 2. sv. války, 20. 6. 2024.....	107
Příloha 11: Informační cedule s dobovou fotografií podoby místa poblíž KT Buchenwald v době 2. sv. války, 20. 6. 2024.....	107
Příloha 12: Části monumentálního Buchenwaldského památníku zbudovaného SED; na každém z masivních pilónů je uvedena jedna ze zemí, odkud oběti pocházely, 20. 6. 2024.....	108
Příloha 13: Pietní místnost v rámci hlavní expozice Památníku Dachau, 22. 6. 2024.....	108
Příloha 14: Piktogram pomníku v KT Dachau v linkovém autobusu v Dachau, 22. 6. 2024.....	109
Příloha 15: První informační cedule pomocí dobových fotografií a krátkého textu v německém a anglickém jazyce poukazuje na využití místa během války a po ní, přikládá znázornění pamětní stezky; druhá poskytuje pohled na celý tábor pomocí leteckých snímků, 22. 6. 2024.....	109
Příloha 16: Návštěvnické a informační centrum KT Dachau, 22. 6. 2024.....	110
Příloha 17: Vstup z areálu SS do vězeňského tábora; návštěvník se sám může dotýkat železných vrat s nechvalně známým nápisem Arbeit macht frei a manipulovat s nimi (otevírat, zavírat je), 22. 6. 2024.....	110
Příloha 18: Relikty bloků vězeňských kasáren, 22. 6. 2024.....	110
Příloha 19: Nekonvenční svatyně v Dachau, 22. 6. 2024.....	111
Příloha 20: Pomník v Dachau, 22. 6. 2024.....	111
Příloha 21: Široký tematický záběr expozice v Dachau, 22. 6. 2024.....	112
Příloha 22: Model KT Dachau v době 2. sv. války, 22. 6. 2024.....	112
Příloha 23: Kontrast Památníku Dachau a hojně využívané silnice přímo za ním, 22. 6. 2024.....	112
Příloha 24: Na místě tzv. bylinné zahrádky jsou dnes skleníky, autobusová zastávka	

a informační cedule, 22. 6. 2024.....	113
Příloha 25: Transkript rozhovoru za Lety s Lucassen a Míškovou z 16. 5. 2024.....	113
Příloha 26: Transkript rozhovoru za Terezín s Ladou z 23. 5. 2024.....	118
Příloha 27: Autorizovaný souhlas s nahráním rozhovoru za Památník Lety u Písku.....	126
Příloha 28: Autorizovaný souhlas s nahráním rozhovoru za Památník Terezín.....	127
Příloha 29: Rozhovor za Památník Buchenwald Löffelsenderem z 1. 7. 2024.....	128
Příloha 30: Tabulka k pozorování za Terezín.....	130
Příloha 31: Tabulka k pozorování za Lety.....	133
Příloha 32: Tabulka k pozorování za Buchenwald.....	136
Příloha 33: Tabulka k pozorování za Dachau.....	139

1 Úvod

S více než šesti miliony obětmi zavražděnými nacistickým Německem a jeho kolaboranty se holocaust stal v zaznamenané historii dosud největším zločinem spáchaným na lidech (Winstone 2010). Nejednalo se pouze o německo-židovskou tragédii, ale tragédii rozumu a samotné modernity (Horkheimer, Adorno 1999; Arendt 1963; Bauman 1989). Holocaust jakožto dějinná událost „postihl především Židy, zatímco budoucí holocaust by mohl postihnout každého“ (Sznajder 2001, s. 25). Protože reprezentace holocaustu, jeho významu a důsledků prostřednictvím filmů, seriálů, knih či mýtů může být někdy až zkreslující, neautentická a odosobněná (Young 1993a; Levi 1988, cit. in Wiese, Betts 2010), je role pamětních míst nezastupitelná pro předání jeho poselství. Pamětní místa, jejichž účelem je vytvářet sdílené historické vědomí, totiž spojují minulost a přítomnost v rámci historické paměti a dědictví a podílejí se tak i na formování dnešních hodnot a postojů (Azaryahu 2003). S ohledem na jejich fyzickou podobu jsou také silněji a autentičtěji vnímanými doklady minulých událostí, jejichž věrohodnost není tak jednoduché zpochybnit. Pamětní místa holocaustu, z nichž se tato práce věnuje především koncentračním táborem Lety u Písku, Terezín, Buchenwald a Dachau, mají v mnoha ohledech jedinečnou a klíčovou roli v kultuře vzpomínání a kolektivní paměti. Slouží nejen jako místa piety, ale i jako místa vzdělávání (letypamatnik 2024; pamatnik-terezin 2024; buchenwald 2024; kz-gedenkstätte-dachau 2024). „Zejména v době, kdy jsme svědky historického revizionismu, antisemitismu a pohrdání demokracií, mají tato místa zásadní význam pro posílení historického úsudku a reflexe dějin“ (Löffelsender, vlastní korespondence, červen 2024). Především na sociálních sítích jsou antisemitské příspěvky velmi rozšířené (un 2022, statista 2023, Lipstadt 2019). Od války v Gaze, která vypukla v říjnu 2023, se antisemitismus ve světě ještě více rozmohl.

Cílem práce je porovnat a diskutovat významy a interpretace zvolených míst paměti holocaustu v Česku a Německu. Důraz je kladen především na hledání odpovědí na následující a jim příbuzné otázky: Která místa v Česku a Německu spojená s holocaustem jsou klíčová a z jakých důvodů? Jakým způsobem jsou tato místa vnímána v kolektivní paměti a kultuře vzpomínání obou zemí a jaké jsou rozdíly a podobnosti v interpretaci jejich dědictví? Předkládaná práce poskytuje nové poznatky o současném významu a interpretaci zvolených míst paměti holocaustu a jejich důležitosti pro kolektivní paměť a kulturu vzpomínání. Výsledky mohou napomáhat adekvátnímu využití těchto míst v budoucnu. Mohou posilovat historickou a kulturní identitu regionů a propojovat historickou paměť s fyzickým prostorem.

Práce je členěná do několika hlavních částí. Nejprve jsou vymezeny klíčové pojmy a koncepty jako je kultura vzpomínání, kolektivní paměť, místa paměti, holocaust a dědictví holocaustu. Následující metodická část se zaměřuje na představení způsobu realizace vlastního výzkumu. V práci se kombinují především prvky terénního a kvalitativního výzkumu s důrazem na využití metod přímého pozorování a polostrukturovaných řízených rozhovorů s odborníky podílejícími se na správě vybraných pamětních míst holocaustu. Dále jsou představena vybraná místa paměti holocaustu, koncentrační tábory Lety u Písku, Terezín, Buchenwald a Dachau, jejich historie a současnost. Na tuto kapitolu navazuje vlastní analýza poznatků a informací získaných polostrukturovanými rozhovory se zástupci institucí spravujících lokality někdejších koncentračních táborů a terénním pozorováním. Empirickým výzkumem nabyté poznatky jsou dále porovnány a diskutovány v kontextu dalších odborných prací zabývajících se tématem holocaustu. V závěru práce jsou prezentována klíčová zjištění a výsledky výzkumu, představeny odpovědi na stanovené výzkumné otázky a diskutovány možnosti rozšiřujícího výzkumu.

2 Co je holocaust

Holocaust je slovo řeckého původu složené ze slov holo (celý, úplný) a kautos (shořet) (Kárný 1997), označující genocidu, tedy záměrnou likvidaci „předem určené skupiny lidí, přičemž příslušník této skupiny se svému osudu v podstatě nemůže vymknout žádnou svou osobní kvalitou či aktivitou; jeho osud je jednoznačně determinován právě jeho skupinovou identifikací“ (Zrzavý 2004, s. 100). Podstatným atributem genocidy je její ideologický význam, který je součástí i nacistické doktríny o rasovém řádu (Snyder 2013). K provedení holocaustu bylo třeba indoktrinovat společnost, potlačit svědomí a individualitu, vytvořit efektivní policejní a byrokratický aparát. Nacistům se tak podařilo rozdělit odpovědnost na všechny a bylo těžké definitivně určit viníky (Balík, Kubát 2012).

Holocaust je především spojený s masovým vyvražděním a internací Židů a dalších skupin (Poláků, Sinti, Romů, sovětských válečných zajatců, politických zajatců a homosexuálů); (Young 1993a), přičemž počet zavražděných Židů představoval 5,9 až 6,2 milionu, tedy více než polovinu Židů žijících v Evropě a více než třetinu Židů žijících ve světě. Cílem nebylo získání území ani ekonomické obohacení. Židé měli být zlikvidováni čistě proto, že jsou Židy (Bensoussan 2022). Kromě více než šesti milionů obětí je však třeba brát v potaz, v souladu s talmudistickou tradicí, i zmařené životy těch z budoucí generace, kteří se obětím mohli narodit (Radil 2016). Dle slov H. Himmlera (Kárný 1997, s. 56): „Z dětí by vyrostli mstitelé svých otců. A aby mstitelé nemohli vyrůst ani z dětí ještě nenarozených, měly být zabity i židovské matky, všichni Židé bez rozdílu“. S více než šesti miliony obětími zavražděnými nacistickým Německem a jeho kolaboranty se tato genocida stala v zaznamenané historii dosud největším zločinem spáchaným na lidech. V míře kolaborace a ochotě vydávat své židovské obyvatelstvo panovaly mezi Němci okupovanými státy rozdíly. Zatímco Itálie a Maďarsko odmítly Židy vydat a byly k tomu donuceny až násilným zásahem Německa, jiné státy byly ochotnější. Nejvíce pak ustašovské Chorvatsko, které vybudovalo tábor, v němž zemřely desetitisíce lidí, a Rumunsko, mající na svědomí kolem sta tisíc obětí v Podněstří (Winstone 2010). Velkou míru kolaborace projevilo i Slovensko (Emmert 2006).

Nejednalo se pouze o německo-židovskou tragédii, ale tragédii rozumu a samotné modernity (Horkheimer, Adorno 1999; Arendt 1963; Bauman 1989). Slovy Arendt (Bensoussan 2022, s. 50): „Pro budoucnost zoufale potřebujeme pravdivou historii tohoto pekla vybudovaného nacisty [...], protože [tyto skutečnosti] se staly základní zkušeností naší doby a přinesly zásadní utrpení“. Holocaust jakožto dějinná událost „postihl především Židy, zatímco budoucí holocaust by mohl postihnout každého“ (Sznajder 2001, s. 25).

Holocaust vychází z idejí antisemitismu, k němuž existuje několik různých obecných přístupů a pohledů na něj. Dle Lipstadtové (2019) se může vnější povaha antisemitismu v průběhu času měnit, ale podstata zůstává stejná. Je nelogický, a tudíž nevysvětlitelný. Stejně jako konspirační teorie, které jsou sice naprosto iracionální, ale i při podání těch nejpersvědčivějších důkazů si je jejich stoupenci nenechají vyvrátit. Věří totiž, že jde o přísně utajované spiknutí vlády, které se podařilo odhalit jen omezené skupině lidí. Dále se Lipstadt (2019) zmiňuje o tzv. *neinformovaných antisemitech*, jejichž projevy antisemitismu považuje za nejsmutnější, nejvíce zraňující a zároveň nejpočetnější – ti si vůbec neuvědomují, že se vnitřně ztotožnili s antisemitskými stereotypy a vytrvale je opakují.

Dle IHRA (International Holocaust Remembrance Alliance – Mezinárodní aliance na památku holocaustu, dále jen IHRA) znamená antisemitismus „určité vnímání Židů, jež je možné považovat za nenávisť k Židům. Rétorické a fyzické projevy antisemitismu jsou namířeny proti židovským nebo nežidovským (*mylně označeným za Židy*) jedincům a/nebo proti jejich majetku, proti institucím a náboženským zařízením židovské komunity“ (Lipstadt 2019).

J.-P. Sartre a A. Julius zastávají podobně jako Lipstadt názor, že je antisemitismus iracionální, nejedná se o myšlenku, nelze jej teoreticky vymezit, je nepředvídatelný a dá se s ním jen těžko bojovat (Lipstadt 2019). Zároveň ale Sartre (1949) zmiňuje, že o antisemitských názorech hovoříme tehdy, když člověk viní z neštěstí sebe a své země Židy, chce je zbavit jejich práv a vyloučit je z ekonomických a sociálních aktivit, vyhnat je a vyhladit. Antisemita může být dobrým občanem a milujícím otcem, ale jeho zkušenost mu ukázala, že Židé jsou zlí a nebezpeční, což opírá o *historická fakta*. Antisemitismus také může být vášní. Lidé jej nedokáží popsat přesně, tvrdíce, že s *Židy musí být něco špatně*. Když se jim stane něco nepříjemného, mnohem snáze si všimnou, že v tom hraje roli Žid, než někdo, kdo Žid není. Antisemitismus je něco, čemu se člověk dobrovolně rozhodne věřit, aby si zajistil stálost v životě, narozdíl od proměnlivosti spojené s racionalitou. Nikdy si není zcela vědom absurdity svých antisemitských názorů. Považuje se za průměrného, proto je pro něj snadné najít mnoho podobně smýšlejících lidí. Žida naopak považuje za inteligentního a pracovitého. Přesto se považuje za nadřazeného Židovi.

Dle antisemitů jsou Židé, USA a globalizace propojeni a ve své kosmopolitnosti a redukci všeho na peníze je pro ně typický rozpad tradičního světa a hodnot. Už před sto lety vnímali němečtí myslitelé jako Sombart, Tönnies a Spengler metropole jako místa chladných a odcizených vazeb, řízená kosmopolitními Židy (Sznajder 2001). Co se týče vývoje antisemitismu v průběhu dějin, ve starověku a středověku na sebe antisemitismus bral

náboženskou podobu. Podle po tisíciletí tradované křesťanské doktríny byl Ježíš ukřižován Židy mimo jiné proto, že ohrožoval židovskou moc a finanční prosperitu. Antisemitismus se stal prostředkem, jak vysvětlit okolnosti, jež jsou jinak nevysvětlitelné (např. mor). Od 18. stol. se přidaly pohnutky rasové a politické (Lipstadt 2019). Židé byli napadáni z protichůdných důvodů: jako kapitalisté i komunisté, nositelé modernizace i zaostalosti, kosmopolité bez kořenů i separatisté v ghettech, oškliví neáriji i objekty erotické touhy (LaCapra 2016). Rozvoji antisemitismu výrazně přispěly tzv. Protokoly sionských mudrců, pojednávající o tajném celosvětovém židovském spiknutí. Jednalo se o smyšlený text sepsaný ruskou tajnou policií, a který si i přes svou iracionálnost získal velkou oblibu v mnoha zemích (Bensoussan 2022). V Německé říši počátku 20. stol. panovaly dva proudy antisemitismu: obyčejný nebo též lidový antisemitismus směřující k politickému, společenskému a biologickému vyčlenění Židů z německého rasového společenství (*Volks*) a nový rasový antisemitismus zvěstující metahistorický boj mezi silami dobra a zla, mezi árijským lidstvem a Židy. Rozšířil jej H. S. Chamberlain (Kenan 2009), který označil Židy za nejméně čistou rasu (Gilman 1990) a ovlivnil D. Eckarta, který se stal raným a nejvlivnějším ideologickým rádcem A. Hitlera. S využitím Eckartových tezí A. Hitler sám sebe vnímal jako mesiášskou postavu vyvolenou Prozřetelností a vedoucí Německo do osudové bitvy proti Židům (Kenan 2009).

Stoupenci pseudovědecké myšlenky eugenického hnutí tvrdili, že Židé jsou po genetické stránce méněcenní.¹ Jindy zase přicházeli s tím, že jsou Židé nadřazení a zlovolně inteligentní. Mísí se s Nežidy a působí rozvrat a spoušť. Tato kombinace rasismu, náboženství, politiky a pseudovědy se stala nejen základem nacistického antisemitismu, ale i dnes tvoří podstatu skinhaedského hnutí bílé síly (Lipstadt 2019). Jedná se o tzv. radikální antisemitismus, podle kterého se Židé snažili rozvrátit a zničit národy a ovládnout svět. Roosevelt, Stalin a Churchill byli podle něj jen loutkami světového židovstva. Za ústředí byly označeny USA. Avšak i v SSSR byla většina vedoucích představitelů Židy a bolševismus byl jejich výtvozem, usilujícím o zničení kapitalismu a západní civilizace. Nacisté se stavěli do role oběti, někoho, kdo má tuto civilizaci zachránit tím, že porazí židovstvo. Zpočátku to měla být diskriminace, ztráta občanství, nucená emigrace, ale od ledna 1939 byly Hitlerovy projevy vražednější a usilovaly o vyhlazení Židů. Podle něj byli

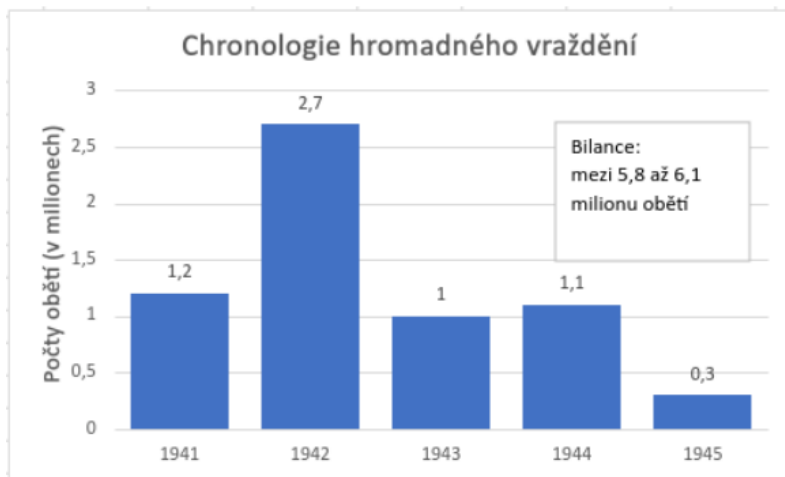
¹ Židé se tak pak v některých případech skutečně cítili – např. A. Julius (Lipstadt, 2019; s. 162) podotkl, že „opovrhování Židy, pakliže se dostatečně rozšíří, může Židy přimět k tomu, že opovrhují sami sebou“, jak je popsáno i v *Jewish self-hatred* (Gilman, 1990). Kromě genetiky je zde poukazováno i na tzv. „skrytou řeč“ Židů – nejsilněji vnímáno v německy mluvícím prostředí –, která byla ve středověku brána jako něco magického, později spíše komerčního, a kvůli níž se Židé nikdy nemohli přiblížit Nežidům. Obecně je poukazováno na jejich „jinakost“, určenou ostatními. Jako příklad pseudovědecké publikace popisující fyziognomii jednoho Žida lze uvést „*The Operated Jew*“ (Panizza 1893).

Židé zodpovědní za porážku Němců v 1. sv. v., velkou hospodářskou krizi atd. (Kenan 2009). „Státní antisemitismus v nacistickém Německu zdaleka nebyl jen podružným doplňkem režimu, ale naopak jeho ústředním prvkem. Hrál úlohu sjednocujícího mýtu, který měl zklidnit existenciální úzkost, objasnit fungování světa, ale také přinést rozvoj společnosti, například prostřednictvím zabavování majetku a vytváření volných pracovních míst“ (Bensoussan 2022, s. 20).

Důvodem, proč se nacistická propaganda stala tak úspěšnou, byla její ohromná četnost. Prakticky se jí nedalo uniknout. Německo bylo hustě osídlené, většina lidí neměla auta a chodila pěšky nebo jezdila veřejnou dopravou. Nacisté umisťovali plakáty, letáky a noviny na veřejná místa, což se ukázalo jako mnohem efektivnější než všechny propagandistické filmy, seriály a rozhlasová vysílání. Za velkým úspěchem novin stál O. Dietrich, který byl jaksi ve stínu J. Goebbelse. Byl to však právě on, díky němuž se *Mein Kampf* stal komerčním hitem a Hitler zbohatl. Zároveň měli nacisté velmi dobře propracované administrativní členění, od makrogeografických jednotek až po místní, sousedské jednotky, z nichž každou měl na starosti příslušný *Leiter* (vůdce). Ten byl mimo jiné zodpovědný za to, aby v dané oblasti byla vždy přítomna propaganda (Herf 2008).

Někteří historici za počátek holocaustu považují rok 1933, kdy se k moci dostala NSDAP a začala s protižidovskými opatřeními, z nichž nejvýznamnějšími byly norimberské zákony z roku 1935. Za důležitější zlom lze ale označit podzim 1939, kdy nacisté dobyli Polsko a na jejich území se tak ocitla největší židovská komunita v Evropě, mnohonásobně početnější než ta říšská. Začala vznikat ghetta a uvažovat o konečném řešení. Od podzimu roku 1941 Němci poprvé pociťovali obavy z vývoje války, z čehož vinili především Židy. Rozhodli se tak pro jejich úplné vyhlazení, jehož logistické provedení bylo naplánováno na konferenci ve Wannsee začátkem roku 1942. „Od března 1942 do listopadu 1943 zemřely přibližně dvě třetiny obětí holocaustu“ (Bensoussan 2022, s. 47). S postupem spojeneckých vojsk začali Němci ničit koncentrační tábory (dále jen KT) a vyhlazovací tábory (dále jen VT) (Bensoussan 2022). Vězni byli vystaveni tzv. pochodům smrti z území dobývaného Spojenci do nitra Říše (Pudv 2015). „Poslední krematorium nechalo SS vyhodit do vzduchu 26. ledna 1945“ (Bensoussan 2022, s. 72).

Obr. 1: Chronologie hromadného vraždění

Zdroj: Bensoussan (2022).

Obr. 2: Mapa tzv. pochodů smrti

Zdroj: pudv (2015).

Tzv. fenomén holocaustu, pro nějž je stěžejní zpracování a interpretace holocaustu v letech po 2. sv. v., důležitým způsobem ovlivnil vývoj poválečného myšlení v západní Evropě a upevnění lidských práv. Došlo k jejich zásadnímu proniknutí z veřejné do osobní sféry. Mechanismy rozdělení moci a vzájemné kontroly se mělo co nejvíce zamezit tomu, aby měla politická moc státu tak rozhodující vliv jako za národního socialismu (Dubská 2019). K holocaustu ale došlo i kvůli mlčící většině, která politickou moc neměla. Po válce se tak rozvíjela snaha investovat v rámci tzv. welfare státu do jejího vzdělávání a politického vlivu. Původní evropské mocenské struktury de facto zanikly (Hilberg 2002).

Holocaust, resp. vymezení se proti němu, je pevnou součástí evropské demokratické tradice, v níž plní roli symbolu a garanta. Ztráta duchovního dědictví holocaustu tedy může znamenat potenciální ohrožení evropského demokratického uspořádání (O'Sullivan 2002). Historici holocaustu se již dlouho potýkají s koncepčními a morálními obtížemi, spojenými s pokusem vyprávět o rozsahu a zručnosti šoa. Jedná se o extrémní případ, kdy samotný proces vzpomínání nejenže odolává pevné perspektivě a soustavnému zkoumání, ale jeho širší význam se vymyká našemu chápání. Otázky, které ztěžují všechny historické snahy o zachycení minulosti, nabývají v souvislosti s holocaustem zvláštní naléhavosti: Jak lze minulé události řádně sdělit nebo dokonce uspokojivě vysvětlit? Co se z toho dá nakonec vyvodit, pokud vůbec něco? A co je možná nejhlubší, co přesně si přejeme vědět a jak se o tom nejlépe pokusit vyprávět? Takové otázky se s postupem času stávají jen obtížnějšími. Historiografie holocaustu není zatížena jen osudem milionů mrtvých, ale musí se potýkat i s odchodem generace přeživších. Tvrzení, že holocaust přechází z oblasti zkušenosti a svědectví do oblasti paměti a reprezentace, se však stalo truismem a přehlíží skutečnost, že vzpomínání na holocaust bylo od samého počátku problémem reprezentace (Wiese, Betts 2010). Možnosti jazyka nejsou dostatečné na to, aby dokázaly holocaust vyjádřit, a je relevantnější indikovat, co nefungovalo, než uzákonit, který přístup přijmout v otázce mluvení nebo psaní o holocaustu. Nelze se ani opřít o standardní pozitivistické přístupy, které se zdají být svým úsilím o dosažení naprosté objektivitě lákavým řešením (LaCapra 2016). Dodnes některé hlavní proudy historiografie Třetí říše považují téma holocaustu za druhořadé (Wiese, Betts 2010). Samotné historiografie holocaustu pak největší pozornost věnují uchovávání výpovědí přeživších (Wiese, Betts 2010; Klüger 1992, cit. in Wiese, Betts 2010, s. 2; Garbarini 2006, cit. in Wiese, Betts 2010, s. 2).

Tzv. *Acting-out*² je pravděpodobně nevyhnutelnou reakcí na extrémně traumatizující

² Termín, který LaCapra používá je do češtiny těžko přeložitelný, odkazuje na nerefluktování hrůz spojených s nacismem.

události a je třeba mimořádné opatrnosti ohledně možných funkcí zdánlivé kritiky tohoto jednání, protože může mimo jiné usnadnit popírání nebo dokonce obviňování oběti. Opakem k tomu je tzv. *working-through*³, jakožto oproštění se od projektového přepracování minulosti, jehož prostřednictvím popíráme některé její rysy a uskutečňujeme své touhy po sebezpotvrzujícím nebo pozitivní identitu utvářejícím významu. Skrz popírání normalizujeme, což ale poskytuje pouze iluzorní smysl a nepřispívá ke vzniku přijatelné budoucnosti. To, co není konfrontováno, má tendenci nevymizet, ale vracet se jako potlačené. Při *working-through* je potřebné užití paměti, úsudku, sebereflexe. Friedlander (LaCapra 2016) jej považuje za rovnováhu mezi emocemi a otupělostí, obojí potřebné pro práci historika holocaustu, a zapojení individuálního hlasu v prostředí ovládaném politickými rozhodnutími a administrativními nařízeními, která neutralizují konkrétnost zoufalství a smrti. Na individuální úrovni je dle něj *uzavření* (útěcha a uzdravení) do značné míry nemožné a na úrovni kolektivní se obává postupného vytěsnění nesnesitelných událostí, které tendenčně vede k uzavření, byť bez vyřešení. Lipstadt (2019, s. 211) ale zároveň varuje před tím, aby Židé nepřijímali roli věčné oběti, ale reflektovali i změny k lepšímu. V opačném případě by jejich dějiny byly jen dějinami utrpení a bylo by zdiskreditováno vše, čeho dosáhli. Americký filozof a historik S. Rawidowicz (Lipstadt 2019) soudí, že „židovské vnímání sebe sama jako *trvale umírajícího* národa je ve své podstatě formou psychologického zvládnání situace: jakýsi druh *ochranné individuální a kolektivní emoce*“, což se ale může stát celkovým obrazem identity.

3 Holocaust a jeho role v kolektivní paměti

Vzpomínání tvoří důležitou část našeho vztahu k minulosti a způsob, jakým vzpomínáme, nás utvrzuje v přítomnosti. Jako jedinci i společnost potřebujeme minulost k vytvoření a ukotvení identity a k tvorbě představy budoucnosti. Dle T. W. Adorna (Young 1993a, s. 11) bychom bez vzpomínání a interpretace minulosti „nemohli vydržet rozmanitou komplexnost a kolísavost osobní, kulturní, politické a národní identity“. Kultura vzpomínání, kolektivní paměť i místa paměti jsou tak jako vzpomínání samotné stěžejní pro naši existenci. Prochází klíčovými změnami. Na jedné straně je upozadován čistě národní význam a nastupuje význam nadnárodní. Na straně druhé se mění formy zprostředkování – vedle tisku nabírají na důležitosti elektronická média a globální síť. V rámci modernizace společnosti v 1. pol. 20. stol. nabývala na významu snaha oddělit minulost od přítomnosti – vnímat minulost jako

³ Možno přeložit jako *propracování*.

něco uzavřeného. V nadcházejících dekádách ale příklady totalitarismu, kolonialismu a ekologických devastací ukázaly, že je zabývání se minulostí a kulturou vzpomínání klíčové pro utváření přítomnosti. U většiny západních států byl v popředí krize paměti a modernity holocaust, jakožto selhání osvícenských a demokratických ideálů a víry v to, že má technologický pokrok jen pozitivní dopady na společnost (Young 1993a).

Připomínání minulosti je často politicky motivováno a formováno zemí, ve které k němu dochází. Jedincům je vsugerováno, co si mají připomínat (Novick 1999), a tato politika paměti ovlivňuje to, jakým způsobem na sebe příslušníci daného státu nahlíží a ve státech dochází ke snaze o formování kolektivní paměti (Maslowski, Šubrt a kol. 2015). Některé kultury přisuzují vzpomínání větší důležitost než jiné (Young 1993a). Paměť národní se mísí s pamětí mezinárodní, významy se vyvíjí ze spojení globálních interpretací s lokálními vlivy (Levy, Sznajder 2002). Paměť jednotlivce může být skrze zapomínání, popírání, vytlačování, ale i racionalizování, nespolehlivá a nejistá. Totéž platí i pro kolektivní paměť společnosti (Young 1993a). Vyvarovat se tomu, aby byla paměť nespolehlivá a nejistá, může pomoci tzv. historická paměť, snažící se o co největší potlačení subjektivity (Barša 2011). Dle Halbwachse (1980), jednoho ze zakladatelů studijního oboru kolektivní paměti, se ale jedná o paměť zprostředkovanou – do kontrastu s ní staví tzv. paměť sociální, založenou na osobní zkušenosti. Assmann (1991) rozlišuje mezi tzv. komunikativní pamětí, fyzicky aplikovanou lidmi, a kulturní pamětí, která vzniká přeměněním z ní a lidí již ke svému zpřítomnění nepotřebuje. Kulturní paměť se u jednotlivých národů liší. V Německu je založena na antropologii a historii médií, v USA spíše na médiích a populární kultuře, v Británii na marxistických a psychoanalytických přístupech. Paměťová studia prošla od doby svého vzniku ve 20. letech 20. stol. výrazným vývojem. Důležitým přelomem byla 80. a 90. léta, významnou roli v tomto vývoji hrál historik a nakladatel P. Nora přicházející s konceptem, že paměť formuje výhradně národ. V posledních letech nabyla paměťová studia mezioborového a mezinárodního významu a spojila v sobě humanitní, sociologické a přírodní vědy a byla připravena řešit nové otázky vyplývající z nedávného vývoje, jako např. vztah mezi kulturou a přírodou, globalizaci, budoucnost a její vývoj (Erll 2011).

Kolektivní paměť se krystalizuje v přesvědčeních, hodnotách, rituálech a institucích společenského systému a je především v moderní době spojena s veřejnými místy paměti jako jsou muzea, pomníky a památníky (Young 1993a). Na kolektivní paměť se dlouho názíralo jako na paměť daného národa (Levy, Sznajder 2002) a tento přístup prosazovaný Norou (1998) byl dlouho rozšířen po celém světě. Národ bezesporu ještě dnes hraje důležitou roli při utváření paměťové kultury – iniciováním rituálů veřejného vzpomínání, vytvářením

památníků, financováním muzeí, podporou vzdělávání (Erll 2011). Ovšem v souvislosti s přelomem 20. a 21. stol. a globalizací je tento pohled jistě zastaralý a je třeba na kolektivní paměť nahlížet jako na něco vzniklého spojením paměti regionální, národní i mezinárodní (Levy, Sznajder 2002). Erll (2011) se zmiňuje o paměti transkulturní (pojem používaný už od 20. let min. stol.) a putující, která je jen zčásti tvořena pohybem přes územní nebo sociální hranice, zásadní je neustálá výměna informací mezi jednotlivci a pohyb mezi myslí a médii – teprve to generuje kolektivní paměť. Technologické změny v komunikaci jsou klíčové pro strukturování paměti, času a kultury. Zatímco v době vzniku národních států hrál ústřední roli tisk, od konce 20. stol. elektronická média (Thompson 1995).

Dle Sznajdera (2001) lidé více tíhnou k tomu přijímat k holocaustu osobní a psychologický vztah, spíše než kolektivní nebo psychologický. Pro vývoj kolektivní paměti v otázce holocaustu je též důležité zmínit, že globalizace dala podněty k diskuzím o německém kolonialismu a genocidě Hererů (vyvraždění 60 až 80 tisíc obyvatel německé kolonie v Africe v Namibii na začátku 20. stol.), zastíněných holocaustem. Přitom německý kolonialismus a genocidu Hererů lze považovat za jedny z původců holocaustu. Kromě toho se diskuze o kolonialismu rozšířily i na otázky současného rasismu (Roth 2014). Nutno ale zmínit, že se někteří lidé snaží tématu kolonialismu využít ke změně pohledu na německé dějiny, a to přisouzením větší důležitosti tématu německého kolonialismu na úkor tématu holocaustu. Jako příklad lze uvést německou státní ministryni kultury za Stranu zelených C. Roth na jaře 2024 (Welt 2024). Cynicky by bylo možné tvrdit, že vzpomínání v Německu zčásti plní formu *nation branding* – skrze památníky a vzpomínkové projevy, které jsou částečně odtržené od každodenní paměti a mají především učinit národ *evropsky kompatibilním* (připomínáním holocaustu) a *kompatibilním ke globalizaci* (připomínáním kolonialismu). Čistě národní vzpomínání je v současnosti sotva nadále možné (Roth 2014).

Bauman (2002, s. 316) varuje před „politickými silami orientovanými na minulost, které na sebe berou masku dědičné oběti a holocaustu využívají jako rukojmí pro své vlastní politické účely“. Huener (2001, s. 514) se v souvislosti s bývalými KT zmiňuje o jevišti „politického aktivismu, politického turismu, který umně využívá (či zneužívá) možností a účinků tohoto místa jakožto politické arény“. Radil (2016) kritizuje politiky, kteří kromě piety využívají Osvětlemi i k diplomatickým setkáním nebo soupeřením (např. při výročí osvobození Osvětlemi 2005 a 2015). Stejně tak se vyhrazuje proti zde pořádaným happeningům. Koonz (1993) již v roce 1991 poukazuje na Osvětim, jako na „místo připomínání nevýslovného smutku, přeplněné turisty, stánky s klobásami a prodavači zmrzliny“. Cesarani (2005) se zabývá zneužíváním prezentace a interpretace zkušeností

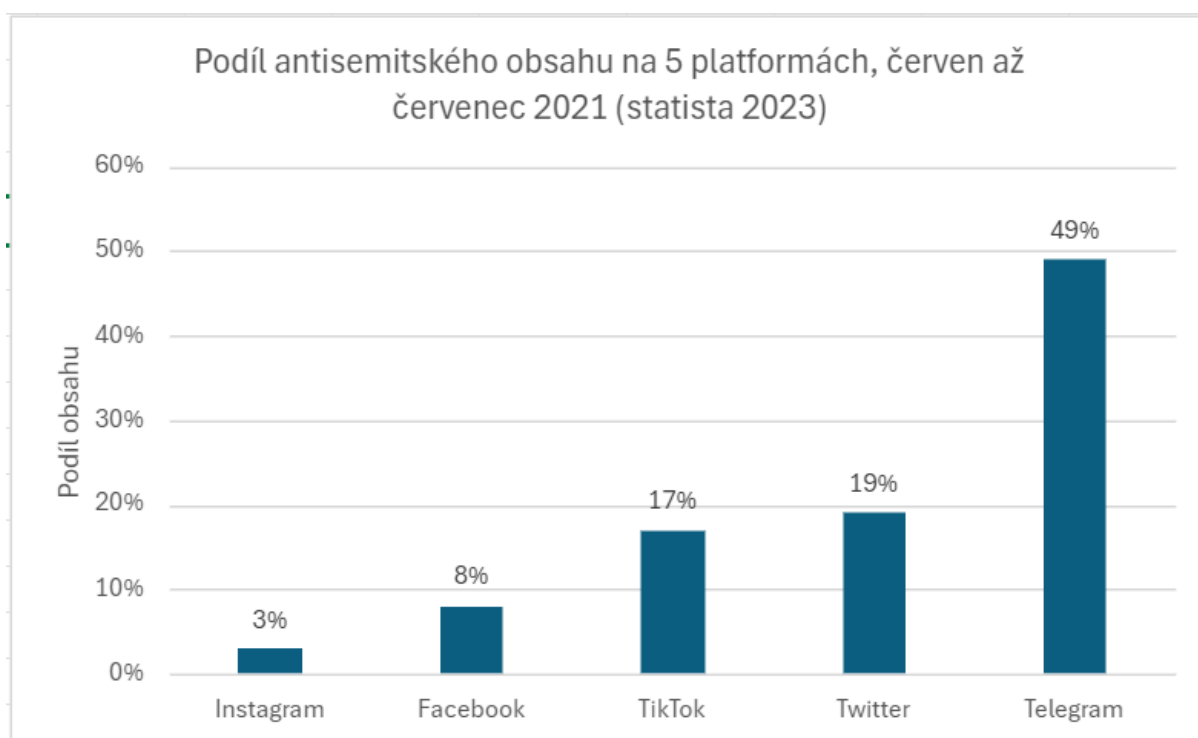
pamětníků pro vydělávání na minulosti. Další příklad toho, že se holocaust stal morálním paradigmatem, uvádí v souvislosti se třemi muzei holocaustu – Jad Vašem v Jeruzalémě, United States Holocaust Historical Museum (dále jen USHMM) ve Washingtonu, D. C., a výstava v Imperial War Museum (dále jen IWM) v Londýně. V Jad Vašem se pedagogická a paměťová funkce místa vztahuje k vnímání Izraele jako útočiště před antisemitismem a moci schopné a ochotné odvrátit další útok na Židy. USHMM symbolizuje Ameriku jako útočiště před útlakem, ale zároveň zpochybňuje roli a vinu *přihlížejícího* genocidě. Výstava v IWM rovněž zkoumá jednání *přihlížejícího* v kontextu 2. sv. v. a vyvozuje z něj univerzální poselství o odporu proti zlu. V každém případě je memorializace *využívána jako nástroj nacionalismu*.

Dle P. Leviho byla Třetí říše posedlá vedením války proti vzpomínání. Nicméně i po jejím pádu trvalo západní civilizaci několik dekád než se začala šířeji zabývat holocaustem (Young 1993a). 90. léta s rozpadem sovětského bloku a otevření východoevropských archivů připomínkový vzestup 70. a 80. let ještě výrazně předčila (Winstone 2010). Dle Sznaidera (2001, s. 25) dokonce holocaust „po skončení studené války hrál hlavní roli v novém uspořádání světa“. Nový připomínkový vzestup souvisel s potřebou morálního ukotvení v době nejistoty a absence hlavních ideologických narativů. Stal se morální jistotou jednotící evropské státy i další části světa (Levy, Sznaider 2002) „s potenciálem stát se kulturním základem světové lidskoprávní politiky“ (Sznaider 2001, s. 24). I na počátku 21. stol. je tento trend stále neutuchající (Conrad 2021).

Forma připomínání holocaustu se zásadně liší v zemích pachatelů, spojenců a obětí. Izraelci označovali holocaust termínem Šoa We-Gewura, který pro ně znamenal katastrofu a hrdinství a měl ústřední význam pro vznik jejich státu. Američané se viděli jako osvoboditelé KT a poskytovatelé útočiště uprchlíkům. Sověti holocaust vnímali jako okrajové téma velkých dějin útlaku komunistů národními socialisty (Young 1993a) a tomuto vnímání se musely podříditi i další státy Východního bloku (Antonyová 2022). Zatímco u Itálii dlouhodobá neochota připomínat holocaust zřejmě nepřekvapí, jako nečekaný se může jevit několik desetiletí trvající pasivní přístup Velké Británie (Cesarani 2005). Kromě sovětského pohledu byl v Polsku holocaust na pozadí v připomínání „doby národního mučednictví“ (Young 1993a). Ačkoliv od 90. let uznali Poláci i Židy jako oběti, je pro ně dosud velmi problematická otázka kolaborantství (Antonyová 2022). V roce 2018 byl v této zemi vydán zákon, který se stavěl proti jakémukoliv veřejnému tvrzení, které by naznačovalo určitou spoluodpovědnost polského národa za zločiny spáchané během holocaustu. Odmítavý postoj k otázce přiznání spoluviny na holocaustu projevil i maďarský premiér V. Orbán či členka

francouzského Národního výboru M. le Penová. Litva již na počátku 90. let očistila litevské nacionalisty, kteří se účastnili holocaustu (Lipstadt 2019). „V roce 2017 byla rozhlasová stanice BBC šokována obdržením *ohromujícího* počtu *neskrývaných* tvrzení, že se holocaust nekonal, antisemitsky laděných telefonních hovorů a výroků na sociálních médiích“ (Lipstadt 2019, s. 131). Na nárůst antisemitismu poukazují i Spojené národy (un 2022) a jeho šíření v online prostoru ilustruje obr. 3 (statista 2023).

Obr. 3: Podíl antisemitského obsahu na Telegramu, Twitteru, TikToku, Facebooku a Instagramu, červen až červenec 2021

Zdroj: statista 2023.

Arabové vždy vnímali pronásledování Židů v kontextu svého vztahu k Palestincům, kteří dle nich po válce museli trpět důsledky evropského antisemitismu. Přes negativní důsledky pro Palestince mělo založení Izraele částečně odčinit vinu Evropanů. Arabové holocaust buď zcela popírali, nebo si jej Židé dle nich zasloužili (Cesarani 2005). V současnosti stojí muslimové často za evropskými útoky na Židy. Židé jsou vražděni proto, že jsou Židy. Bojkot Izraele Araby probíhá již celá desetiletí. Roku 2005 pak palestinské organizace založily hnutí

Bojkot, stažení investic a sankce (Boycott, Divestment, and Sanctions, čili BDS⁴; Lipstadt 2019).

Němci měli dlouho sotva zájem zajímat se o to, co vše bylo vyhlazováním ztraceno, a připomínali spíše národní socialismus (dále jen NS) (Young 1993a). V SRN byl po válce obecně odmítnut princip kolektivní viny (Pingel 2006) a Spojenci museli na Němce vyvíjet tlak na odškodnění a připomínku obětí a určitou odplatu trýznitelům (Cesarani 2005). V NDR se vysvětlovalo „svedení Hitlerem téměř výhradně ve smyslu ekonomických a sociálních faktorů, jako masovou nezaměstnaností, a tento vysvětlující model sloužil až do současnosti jako ospravedlnění pravicovým extrémistům a populistům“ (Heitzer, Jander, Kahane, Poutrus 2021, s. 6) a nejen jim – dodnes se někdy v Německu objevuje personalizovaný pohled na období NS, a to i v didaktických kvalifikačních pracích obhájených na univerzitách (Salve.cast 2021). V SRN nebyla veřejností přijata snaha o připomínání hrdinů odporujících Hitlerovi, a tak se převážně připomínaly oběti (*obyčejní* Němci) (Azaryahu 2003). V NDR se připomínali jak hrdinové, tak oběti – v obou případech komunisté. Židé byli opomíjeni (Pingel 2006). Přesto k nim byla NDR zpočátku vlídná (Stern 1996), což se ale začátkem 50. let výrazně změnilo (Heitlingerová 2007). Podobně tomu bylo v ČSR, ovšem od nástupu Chruščova až do konce 60. let docházelo k podstatnému zlepšení a k posunu v připomínání holocaustu – v kultuře nebo např. tím, že byla Pinkasova synagoga označena za pamětní místo a došlo zde k uvedení 77 297 konkrétních jmen Židů, kteří se stali oběťmi holocaustu. Židovské obce a Terezín byly velmi činné (Sedlická 2021; Heitlingerová 2007; Sniegoň 2016).

Proces s Eichmannem v roce 1961 měl za důsledek celosvětový vzrůst zájmu o téma holocaustu (Cesarani 2005), způsobený rovněž tím, že v SRN dospěla generace, která nezažila válku a usilovala o objektivní přístup k dějinám (Pingel 2006). K částečnému posunu došlo i v NDR, ovšem Sedmidenní válka roku 1967 vyvolala velkou averzi vůči Izraeli a tudíž i k připomínání holocaustu (Herf 2016), což platilo i pro ČSR, kde připomínání holocaustu utlumila také normalizace (Hallama 2016; Macháčova 2008). Do dějin vstoupil akt, když v roce 1972 poklekl německý kancléř W. Bradt u památníku varšavského ghetta a jménem SRN se omluvil za nacistické zločiny (Koonz 1993). V 70. letech zároveň ale ve světě nabývá na síle vliv popíračů a překrucovačů holocaustu (Durd'ák 2013). Na konci 80.

⁴ „Prosazuje následující: (1) bojkot izraelského zboží a služeb, ale i veřejných akcí, na nichž se podílí Izrael; (2) stažení vládních i soukromých investic do izraelských společností, (3) zavedení mezinárodních sankcí proti Izraeli“ (Lipstadt, 2019, s. 151). Dle Lipstadtové jsou ale tyto body jen zástěrkou pro skutečný záměr, kterým je zrušení státu Izrael. Někteří Palestinci si ale likvidaci Izraele nepřejí a věří, že jejich členství v BDS může vést k tomu, že Izrael změní politiku vůči Palestině (Lipstadt, 2019).

let začala v SRN tzv. *Historikerstreit* (střet historiků, resp. debata), která pokračovala i na začátku 90. let po znovusjednocení Německa. Historici jako E. Nolte patřili k revizionistům a relativistům snažícím se přepsat německé dějiny. M. Broszat byl méně radikální, ale kritizoval např. výpovědi přeživších (mýtické vzpomínky) či princip kolektivní viny. V opozici byli např. J. Habermas či S. Friedlander, poukazující na jedinečnost a nesrovnatelnost holocaustu a povinnost Němců jej otevřeně připomínat (LaCapra 2016; Kenan 2009; Broszat, Friedlander 1988).

Po rozpadu Východního bloku vznikla snaha vytvořit jednotnou evropskou připomínkovou kulturu, což je označováno jako europeizace (Heitzer, Jander, Kahane, Poutrus 2021; Kucia 2016). Státy bývalého Východního bloku si ovšem odmítaly přiznat spoluvinu na holocaustu, což europeizaci znemožňovalo (Subotic 2018). Česká veřejnost si mimo to vůbec nevěděla rady s tím, jaký přístup zvolit k otázce romského holocaustu, diskuze totiž otvíraly velký problém spoluviny a značnou roli hrály aktuální problémy společného soužití s Romy (Hojda 2005). 90. léta se též nesla ve znamení nenávisti, extremismu a vlivu radikálních stran, v Česku neonacistických a antisemitských jako Národní aliance či Národní odpor (Ševčíková 2013), v Německu např. hnutí PEGIDA (Patriotische Europäer gegen die Islamisierung des Abendlandes – Vlastenečtí Evropané proti islamizaci Západu) a pravicové strany AfD (Alternative für Deutschland – Alternativa pro Německo); (Heitzer, Jander, Kahane, Poutrus 2021). Obecně je doposud ve státech střední a východní Evropy připisována veškerá vina jen Německu. Je však třeba si uvědomit, že vedle oficiálního diskurzu vládnoucí strany probíhají např. v Polsku nebo Maďarsku veřejné debaty o míře nepřímé viny (Antonyová 2022). Něčím podobným procházelo od 90. let i Slovensko, Česko však nikoliv (Ševčíková 2013). Státy bývalého Východního bloku jsou na dlouhé cestě k vyrovnání se s pamětí holocaustu, což je zapříčiněno jednak tím, že to vyžaduje přeměnu národní identity, jednak tím, že se archívy na území SSSR otevřely až v 90. letech (Antonyová 2022).

4 Místa paměti holocaustu

Nora (1998) místa paměti vymezuje jako něco vznikajícího z motivace zastavit čas, pozdržet či zastavit zapomnění, zhmotnit nehmotné. Přichází zde do styku paměť individuální s kolektivní, průběžně vznikají nové významy a jejich odnože. Pokud by tato místa nebyla udržována, ztratila by svůj připomínkový význam. Dle Younga (1993a) místo ožívá teprve až interakcí s návštěvníkem a jeho aktem vzpomínání, přičemž práce s pamětí a vzpomínkou se odehrává v každém jedinci svým specifickým způsobem. Každý tak zažívá a tvoří de facto jiný, vlastní monument (Young 1995). Místa paměti se tak někdy mohou stávat i místy sporů a konfliktů (Latour 2002).

Zejména vzpomínková opatření a pamětní místa, jejichž cílem je vytvářet sdílené historické vědomí, přenášejí historii do současných památek a pohledů a spojují minulost a přítomnost v rámci historické paměti. Konkretizují historické dědictví z hlediska místa a krajinných prvků. Fyzické památníky a pozůstatky nejen aktualizují připomínanou minulost v místní krajině, ale také zdůrazňují určitá témata a problémy. Místa paměti a příslušná muzea s výstavami jsou spolu v pevné vazbě a vzájemně se ovlivňují. Návštěvníci míst pomocí mapy dostávají jak geografickou, tak historickou informaci o místě a tyto informace pak ve své sémiotické funkci vtiskují individuálním zážitkům podobu sdílených historických témat (Azaryahu 2003).

Památníky ztělesňují ideály a reprezentují vize historie skrz svou materiální podobu a geografické umístění, jsou určeny k usnadnění přenosu symbolického významu. Zejména kontroverzní památníky odrážejí a lámou protichůdné názory na komunitní a kolektivní ideály, vize historie a interpretace minulých událostí a neméně důležité estetické normy, umělecké styly a strategie navrhování. Dochází ke střetu reprezentovaného tématu a uměleckého provedení. Protože v moderním umění umělci upřednostňují umělecké provedení před tématem, může dojít k nepochopení významu jejich díla veřejností (Azaryahu 2011), která naopak preferuje realistické ztvárnění. Velmi vhodné pro pochopení významu díla veřejností jsou např. sochy nebo sousoší národních patronů (Samerski 2007). Dle historika Wagnera (Salve.cast 2021) není účelem památníků agitovat, se zdviženým ukazováčkem lidem říkat: „Musíte pamatovat!“. Namísto toho by se k připomínání měli návštěvníci dostat sami.

V posledních letech se místa paměti stávají součástí globální sítě, jež propojuje např. místa spojená s genocidami nebo nucenou prací. Důležitou roli zde hraje emocionální složka, která je v podstatě nezávislá na národním narativu (Hirsch 2012). To umocňují i nová média. Při tradiční analýze míst paměti hraje klíčovou roli tisk, učebnice dějepisu (státní vzdělávací

politika) nebo knižní turistické průvodce (redakční proces). Zatímco tisk je pod přímým vlivem politických stran, učebnice dějepisu součástí státní vzdělávací politiky a průvodce podléhají redakčnímu procesu, internet a digitální média udaly velký vliv prakticky komukoliv (Pýcha 2018).

D. LaCapra (1998) místa spojená s holocaustem označuje jako místa traumatu. Jsou nositeli a zprostředkovateli sociální paměti, vážou se na materialitu a fyzickou stránku místa, jsou konceptuálně konstruována a jejich význam vzniká praxí vzpomínání, pro kterou je stěžejní též aktuální diskurz o holocaustu (Novick 1999), v rámci nějž jsou vzpomínky na holocaust spoluvytvářeny a přetvářeny. Je reprezentován nejen místy samotnými, ale i připomínkovými akty nebo osobními či celospolečenskými narativy (Grešlová 2008).

Přestože bylo s holocaustem spojeno tisíce míst napříč Evropou, jména většiny z nich po válce upadla v zapomnění pro většinu lidí kromě přeživších, pachatelů a malého počtu historiků. Na přelomu 20. a 21. stol. zájem prudce narostl (Winstone 2010). Za vůbec první památník holocaustu je považován Majdanek, poté, co jej jím v červenci 1944 učinili Sověti. O památném účelu Osvětimi bylo rozhodnuto polskou vládou v roce 1947 (Young 1993a), ruiny KT měly být navždy zachovány jako „památník utrpení polského národa a ostatních národů“ (Young 1993b, s. 130). To jasně ilustruje politické národně-identitární využití (zneužití) místa a potlačení role Židů a také, jak snadno může být paměť ohýbatelná a zneužitelná (Young 1993a).

Účel míst paměti holocaustu se může lišit. Některá připomínají židovskou minulost, jiná se snaží vysvětlit minulost státu. Některé usilují o to vštěpovat budoucí generaci povědomí společné zkušenosti a kolektivního osudu, jiná se snaží přitahovat turisty. Každé místo paměti je produktem své doby a místa, historického a politického kontextu. V průběhu času se může měnit jeho podoba i význam (Young 1993a). Hartmann (cit. in Apel 2002, s. 116) se zamýšlí nad budoucností míst paměti a poukazuje na to, že pokud se budeme snažit zachovat jejich autenticitu, budou místa chátrat, a pokud je budeme rekonstruovat, bude to na úkor jejich podstaty. Snahu o zachování současného stavu míst nazývá *estetizací holocaustu*, která povede k redukci míst paměti ve *sterilní místa*. Young (1993b) nabízí koncept pojetí těchto míst jako *míst destrukce*, v čemž spatřuje nejvhodnější odpověď na destrukci mnoha milionů životů. Právě postupná destrukce (chátrání) až konečná absence míst nejlépe ztvární absenci lidských životů. Staví se proti zakládání nových míst paměti a snaze přidělovat jim významy. Keil (2005) naproti tomu poukazuje na limity reprezentace způsobené absencí. Z pozůstatků v Osvětimi (osobní věci obětí, ruiny krematoria atd.) vnímáme oběti jen jako oběti, nedozvídáme se nic o jejich individualitě, kultuře, zvycích. Zůstává nezodpovězena

otázka, zde lze skrze takovouto reprezentaci postihnout celou komplexitu ztráty. U. Baer (2000) se pak zabývá VT Sobiborem a KT Ohrdruhem, kde po nacistických činech nezbyly žádné hmatatelné stopy, a konstatuje, že těmto místům přiřazujeme význam jen na základě námi známého širšího kontextu. Naše představy o místech holocaustu mohou být konfrontovány s jejich skutečnou podobou, která může být oproti nim banálnější a prázdnější (Keil 2005). Přesto je návštěva těchto míst důležitou součástí sociální konstrukce ritualizovaného vzpomínání a ukotvuje jak osobní, tak kolektivní paměť v určitém místě (Halbwachs 1992). Tuto návštěvu, dotýkající se smrti a tragické minulosti, lze označit za tzv. *dark tourism* (Foley, Lennon 1999), a pomocí ní se snažíme uchopit traumata odrážející se v narrativech (Bauman 2002). W. F. S. Miles (2002) tento pojem dále dělí na *dark tourism*, *darker tourism* a *darkest tourism*. V kontextu holocaustu *dark tourism* označuje místa, která nebyla původně spjatá s holocaustem (např. muzea), *darker tourism* místa spjatá s holocaustem (např. KT) a v případě *darkest tourismu* se jedná o postmoderní fenomén snažící se překonat neuchopitelnost a časovou vzdálenost holocaustu, např. pomocí nahrávek memoárů pamětníků na internetu.

; Zatímco se mnoho přeživších straní návštěvy Osvětimi, existuje velká skupina mladých Židů, kteří místo navštěvují. Nejen z důvodu truchlení, ale také ze zájmu připomenout si komunity, ve kterých jejich předci po staletí žili. To se nejvíce odráží na každoročním Pochodu živých na Yom HaShoah (izraelský den památky holocaustu), v rámci něž pochodují desetitisíce mladých Židů z Osvětimi do Birkenau. Mimo nich se této události účastní velké množství dalších lidí bez osobního vztahu k holocaustu, kteří si přesto přejí uctít památku mrtvých a dozvědět se více o jejich osudu (Winstone 2010).

Filmy a seriály zabývající se holocaustem přispěly k podnícení větší pozornosti věnované tématu holocaustu. Např. americký seriál o holocaustu z roku 1979 nebo kupř. Spielbergův film *Schindlerův seznam* z roku 1993 (Hojda 2005). Ovšem ani filmy a seriály někdy nebyly schopny postihnout nepředstavitelnost a nesrovnatelnost holocaustu a vedly k jeho zkreslování a přílišnému toposu. Vytváření příliš mnoha pomníků tomu nemusí čelit, ale naopak to posilovat. Někteří lidé pomníky zcela neuznávali a brali je beze zbytku jako zkreslování minulosti. Není snadné najít hranici mezi tím, kdy pomník uchovává a posiluje paměť a kdy již zkresluje. Snaha o až přílišnou realističnost může u ztvárnění vést ke zobecňování, ve kterém zanikají jednotlivé příběhy uchovávající pochopení (Young 1993a). Většina pomníků holocaustu je proto abstraktní, i přes to, že přeživší a jejich rodiny preferují figurativní reprezentaci (Winston 2010). Dle Younga (Young 1993b, s. 10) ale narozdíl od figurativní reprezentace abstraktní památník potenciálně „narušuje schopnost památníku být

místem sdíleného sebeobrazu a komunitního přesvědčení“. Jako významný příklad toho, kdy se účel památníku a záměry zřizovatelů naprosto minuly s vnímáním společnosti, lze uvést Památník holocaustu a národního obrození v Tel Avivu. Jedná se o mohutný abstraktní památník tvaru obrácené pyramidy, který stojí na exponovaném místě. O jeho vybudování začalo být uvažováno počátkem 60. let, dokončen byl roku 1975. Realizace byla zdůvodněna uměleckým designem a tím, že byl na zvoleném místě architektonicky vhodný. Přípomínkový účel se při jeho realizaci nebral v potaz. Nicméně už v době plánování se ozývalo mnoho kritizujících hlasů a zřizovatelé nad realizací váhali. Vnímali ji ale jako kompromis, protože kdyby se stavba zamítla, jiná by realizována nebyla. Zároveň existovala možnost, že budoucí generace budou stavbu vnímat pozitivněji. Po svém postavení byla stavba zahalena kontroverzí a veřejnost i místní politici ji považovali za zkreslení obrazu ceněných národních vzpomínek a ideálů. Památník nebyl ani slavnostně odhalen ani zahrnut do připomínkových akcí. Později rozhořčení vystřídala apatie a památník chátral (Azaryahu 2011).

První, co si většina lidí v souvislosti s holocaustem vybaví, je KT (koncentrační tábor). Často bývá ale zaměňován s VT (vyhlazovacím táborem). KT sloužily primárně k uvěznění a trestání odpůrců režimu a ne k vyhlazování, přestože v nich mnoho lidí zemřelo důsledkem špatného zacházení. První byly založeny do několika týdnů poté, co se Hitler stal kancléřem (Winstone 2010). Do roku 1945 vybudovali nacisté 136 až 137 KT. Budování KT probíhalo ve dvou fázích, během první vznikaly spíše improvizované KT. Během druhé byly zřizovány větší a propracovanější, první z nich od roku 1936, poblíž Berlína, jako Sachsenhausen. V každé části Německa měl vzniknout takovýto větší KT (Buchenwald 2024). Prvními vězni KT byli političtí vězni jako socialisté a odboráři, později homosexuálové, žebráci a někteří kriminálníci. Židé tvořili jen menšinu a byli vězněni spíše pro své politické přesvědčení než rasu; přesto s nimi bylo již tehdy zacházeno nejhůře. V prvních letech bylo účelem KT trestat a *převychovat* skrze tvrdou práci a drsnou disciplínu. Koncem 30. let ale začaly připomínat spíše stalinské gulagy. Vězni byli vystaveni otrocké práci, často v lomech, v pozdější fázi války ve výrobě zbraní. Po pogromu 1938 zde bylo mnoho Židů internováno, ale opět propuštěno pod příslibem emigrace. V KT vznikaly plynové komory, které se používaly k likvidaci vězňů neschopných práce, ne pro systematické vyvražďování. S postupem Rudé armády roku 1944 začaly být ale statisíce Židů vystavovány pochodům smrti do KT hlouběji uvnitř Říše a desetitisíce lidí zemřely na vyhladovění, nemoci nebo v důsledku brutálního zacházení (Winstone 2010).

Účelem VT naproti tomu bylo systematické vyvražďování, především Židů. Nejvíce VT bylo na území dnešního Polska – Osvětim, Majdanek, Bežec, Sobibór a Treblinka (Winstone 2010). Bežec byl prvním táborem určeným výhradně pro likvidaci osob. V Treblince trpělo a zahynulo nejvíce polských Židů. Třetina maďarských a polských Židů pak zemřela v Osvětimi, 90 % z celkových 1,1 mil. obětí (Bensoussan 2022). Dále byl jeden KT v Bělorusku (Maly Trostenets) a jeden v Srbsku (Sajmište). Jejich symbolem jsou plynové komory⁵ a cyklon B, popř. automobily a výfukové plyny. Nicméně v případě VT Majdanek bylo výrazně větší množství lidí zavražděno zastřelením. Mezi VT lze zahrnout i Janowska na Ukrajině, kde nebyly plynové komory, ale bylo zde zavražděno mezi jedním a dvěma sty tisíci Židů (Winstone 2010). Osvětim a Majdanek byly jediné dva kombinované KT a VT. V souvislosti s tzv. akcí 1005 byly desetitisíce mrtvých těl z hromadných hrobů exhumovány a spáleny (Bensoussan 2022). Ve VT zemřela více než polovina obětí holocaustu (Emmert 2006).

K VT bylo nutné zřídit i tzv. *tranzitní tábory* (dále jen TT), ve kterých byli vězni internováni před převezněním do VT, což trvalo většinou několik hodin nebo dní. V některých částech nacisty okupovaného území (např. Polsko) funkci TT nahradila ghetta. Němci si většinou TT organizovali sami, ale některé byly po většinu doby provozu spravovány lokálním kolaborantským režimem, jako např. TT Drancy ve Francii (Winstone 2010). U hlavních KT a VT zřizovali Němci tzv. *pomocné tábory* (dále jen PT) (rw 2013). Dalšími druhy táborů byly např. tzv. *kárné pracovní tábory*, dále jen KPT, tzv. *sběrné tábory*, dále jen ST, tzv. *cikánské tábory*, dále jen CT. Tábor v Letech u Písku pro Čechy a v Hodoníně u Kunštátu pro Moravu postupně představoval všechny tyto tři typy tábora. Jako KPT byly zřízeny 10. srpna 1940. Měly být určeny pouze pro zdravé dospělé muže „štitící se práce“ – neschopné prokázat legální zdroj obživy. Vězni, tzv. „káranci“, zde byli zadržováni jen na dobu určitou. V průběhu roku 1942 se z těchto táborů staly ST, stejně jako z původní donucovací pracovny v Praze-Ruzyni, v Pardubicích a v Brně s pobočkou v Olšovicích. Měly sloužit pro „preventivní policejní vazbu“. Od 2. srpna 1942 se ST v Letech u Písku a Hodoníně u Kunštátu začaly označovat jako CT. Byly zde uvězněny i ženy, děti, staří a nemocní lidé, a to na dobu neomezenou. Tábory se staly přestupní stanicí protektorátních

⁵ Maďarský lékař židovského původu M. Nyzsli ve svých vzpomínkách popisuje, co po jejím otevření viděl: „Mrtvoly neležely všude po místnosti, ale vršily se na hromadě až ke stropu.“ (Nyzsli vysvětluje, že než se plyn dostal až nahoru, chvíli se udržoval ve stejné hladině.) „Proto se lidé snažili drát nahoru, šlapali jeden po druhém, protože cítili, že čím výš se dostanou, tím víc získají vzduchu [...]. Nastal zoufalý boj o život. Ale to byl jen dvou- či třímínutový odklad. Kdyby dokázali přemýšlet, uvědomili by si, že šlapou po svých dětech, rodičích, manželkách. Ale oni nedokázali myslet. Jejich jednání nebylo ničím jiným než automatickým projevem pudu sebezáchovy. [...] Měli nos a ústa plná krve, opuchlý namodralý obličej, znetvořený k nepoznání.“ (Bensoussan 2022, s. 50–51).

Romů do Osvětimi. I zde vznikl CT (rommuz 2024). Další typy táborů se pojí s poválečným vývojem. Pro přeživší Židy sloužily tzv. *tábory pro vysídlené osoby*, dále jen TVO. Tzv. *internační tábory*, dále jen IT, byly určeny např. pro zadržení nacistů po válce (KZ-Gedenkstätte-Dachau 2024). Tzv. *uprchlické tábory*, dále jen UT, sloužily např. sudetským Němcům odsunutým po válce z ČSR (rw 2013).

Holocaust nezačal KT, ale již před nimi, s invazí nacistů do SSSR, při které si jednotky Einsatzgruppen vybíraly komunistické důstojníky a židovské obyvatelstvo a popravovali je střelbou. Místa těchto činů jsou označována jako místa masakru. Zpočátku byli popravováni jednotlivci, později celé židovské komunity. Občas nacistům vypomáhalo místní obyvatelstvo, např. v Litvě nebo na západní Ukrajině. Protože mělo vedení SS obavy z psychologických efektů na vojáky vykonávající popravy střelbou, rozhodlo se od roku 1942 nasadit plynové vozy. Einsatzgruppen během svého postupu a ústupu zavraždily přes jeden milion lidí, nejvíce koncem roku 1941 (Winstone 2010). Dle Bensoussana (2022) se ale jednalo o téměř dva miliony, tedy skoro třetinu obětí holocaustu (z toho 800 tisíc na Ukrajině, 500 tisíc ve východní Haliči, téměř 300 tisíc v pobaltských zemích a 200 tisíc v Podněstří). Jako jeden z hromadných masakrů lze uvést 29. září 1941 kdy Einsatzgruppe C za doprovodu ukrajinských policejních praporů v rokli poblíž města Babí Jar popravili 33 771 Židů. SSSR neměl valný zájem na tom židovské oběti připomínat. U pomníků obětem byli Židé opomíjeni, např. uváděni jen jako jména bez uvedení svého židovství (Antonyová 2022). Po rozpadu SSSR začaly vznikat různé působivé památníky, přesto je mnoho míst masakrů, která doposud nejsou připomínána (Winstone 2010).

Většina Židů žila ve městech, a tak represe často zažívala přímo ve svých domovech. Po Hitlerově nástupu k moci byli němečtí Židé vystaveni násilným útokům a stupňující se diskriminaci, což se opakovalo i na dobytých územích. Koncem roku 1939 byla v Polsku zakládána první ghetta, začátkem roku 1941 již byla ve všech větších městech (Winstone 2010). Na území ovládaném nacisty tak vzniklo 1 100 až 1 200 ghett. Byli zde zadržováni převážně Židé, v menší míře pak Romové a Sintí. Lidé byli v ghettech vystavováni nucené práci (bpb 2016), Židé zde kromě toho byli shromažďováni před deportací na nějaké blíže neurčené místo, přičemž se mezi roky 1939 a 1940 uvažovalo o Lublinu nebo Madagaskaru. Bylo zde velké množství lidí na malém prostoru, tisíce z nich umírali na špatné podmínky. Později sem byli deportováni Židé, kteří přežili masakry v SSSR, a Židé z Říše. V každém ghettu byla zřízena tzv. židovská rada (*Judenrat*), popř. Rada starších (*Ältestenrat*), složená z Židů, která se starala o chod ghetta. Ta se často snažila jednat v zájmu Židů, podléhala ale vůli Němců. Se zřízením KT se populace ghett začala rapidně snižovat a ti, co zůstali, byli

většinou nasazeni na válečnou výrobu. Ta byla pro nacistické vedení války zásadní, přesto převážila ideologie nad pragmatismem, když roku 1943 Himmler rozhodl ghetta zničit a jejich obyvatele transportovat do KT. Ve většině ostatních států ghetta zřizována nebyla. Výjimku tvoří Terezín v Čechách a dočasná ghetta v Maďarsku roku 1944. Je ale mnoho, s holocaustem zdánlivě nesouvisejících, míst uvnitř měst po Evropě, která mají pro průběh genocidy klíčový význam, protože se zde např. shromažďovali Židé před transportem na východ (cyklistický stadion v Paříži, divadlo v Amsterdamu, výstaviště v Praze aj.; Winstone 2010).

Dalším cílem nacistické vyhlazovací politiky byly osoby se zdravotním postižením. V budově označené jako T4 (podle své adresy na Tiergartenstraße 4 v Berlíně) a na mnoha dalších místech bylo zavražděno přes 70 tisíc lidí. V srpnu 1941 byl proces pozastaven, přesto docházelo na mnoha místech k dalšímu vraždění handicapovaných. Celkový počet obětí se vyšplhal přes 200 tisíc (Winstone 2010). Krátce předtím byl zahájen další vyvražďovací program, akce 14f13 – z koncentračních táborů byli nemocní nebo práceneschopní vězni převáženi do bývalých středisek T4 a zde usmrcováni (Bensoussan 2022).

Cílem holocaustu byli též Romové a Sinti. V Evropě jich žilo přes milion, většina z nich ve střední a východní Evropě. Byli pronásledováni a stali se oběťmi genocidního vraždění, nebyli ale zahrnuti do žádného vyhlazovacího programu a postup proti nim byl velmi nejednotný – v Německu systematický a organizovaný, v zemích některých jeho spojenců (Chorvatsko, Maďarsko, Rumunsko) chaotický a velmi násilný (Bensoussan 2022). Zpočátku si jich nacisté nevšímali, pokud uzavírali manželství jen mezi sebou, a pronásledovali pouze osoby ze smíšených manželství. Později ale začali být Romové a Sinti bez rozdílu deportováni do KT a VT. Přes 220 tisíc z nich bylo zavražděno. Místa spojená s jejich utrpením (v rómštině *Porajmos*) jsou často stejná jako ta, co jsou spojena se šoa, a často zde vedle pomníků připomínajících židovské utrpení vznikly začátkem 21. stol. i pomníky Romům a Sinti. Místa, kde trpěli jen Romové a Sinti jsou však obecně opomíjena (Winstone 2010).

5 Metodika

V průběhu řešení práce byla mimo řady písemných zdrojů a pramenů využita kombinace metod terénního a kvalitativního výzkumu. V této kapitole jsou tedy představeny především způsob provedení a struktura uskutečněného terénního pozorování v modelových lokalitách a rozhovorů se zástupci místních paměťových institucí. V případě polostrukturovaných rozhovorů jsou blíže komentovány výzkumné okruhy a otázky, výběr respondentů a průběh rozhovorů a jejich následná analýza. V případě terénního je obdobně představen způsob jeho přípravy a realizace.

V provedeném výzkumu byly využity především metody kvalitativního výzkumu, a to pro jejich větší potenciál proniknout při zkoumání tématu více do hloubky a blíže odhalit rozmanitost souvislostí zkoumaného tématu. Za jednu z výhod kvalitativního výzkumu lze považovat, že se do značné míry odehrává v prostředí, v němž se zkoumané fenomény reálně vyskytují a lze tak lépe porozumět kontextu zkoumaného problému, významům a hodnotám s ním spojeným. Zejména v případě práce s dalšími subjekty vždy platí, že míra důvěry a otevřenosti respondentů vůči výzkumníkovi silně ovlivňuje kvalitu dat (Šedřová, Švaříček 2007). Dle Hendla (2016) přínos kvalitativních dat tkví v jejich přirozeném uspořádání a popisu každodenního života.

Původně byl kvalitativní výzkum považován za doplňující metodu získávání dat vedle metody kvantitativní, v současnosti je metodology vnímán jako právoplatný typ výzkumu (Švaříček, Šedřová 2014). V první řadě pomáhá zjišťovat pohled na předmět studie, dále pak také na pravidla typická pro danou oblast (Hendl 2016). Nejprve se určí téma a výzkumné otázky, které se v průběhu výzkumu mohou pozměňovat či doplňovat. Proto se kvalitativní výzkum označuje za emergentní či pružný typ výzkumu; probíhá v terénu, výzkumník se během něj seznamuje s novými lidmi a poznává je (Hendl 2005). V průběhu realizace mohou být využity standardizované i nestandardizované metody. Výzkumník se zaměřuje na hledání a analyzování dostupných informací za účelem zodpovězení výzkumných otázek stanovených začátkem výzkumu. Na základě získaných dat pak výzkumník sám vyvozuje a dedukuje závěry klíčové pro cíl výzkumu (Hendl 2016). Sběr a analýza dat probíhají současně a v delším časovém horizontu (Hendl 2005). Za hlavní techniky sběru dat u kvalitativního výzkumu lze označit narativní rozhovor, nestandardizované pozorování a analýzy obsahu (Hendl 2016).

3.1 Polostrukturované rozhovory

Rozhovor patří mezi nejobtížnější a zároveň nejvýhodnější kvalitativní metody sběru dat. Je moderovaný a prováděný s určitým cílem za účelem výzkumné studie. Polostrukturovaný rozhovor je nejběžnějším typem rozhovoru. Výzkumník si vytváří určité schéma, které je pro něj závazné a od kterého se odvíjí otázky. Ty je možné v průběhu rozhovoru měnit, mělo by být ale stanoveno několik základních otázek (Miovský 2006).

V rámci výzkumu byly realizovány tři polostrukturované rozhovory se zaměstnanci tří ze čtyř zvolených míst paměti. Rozhovory proběhly v období od května do července 2024. Metoda kvalitativního výzkumu byla zvolena proto, že skýtá potenciál získání velkého množství dat od někoho, kdo se daným místem paměti velmi úzce zabývá a je v tomto ohledu odborníkem. Tyto rozhovory skutečně poskytly cenné informace o zkušenostech respondentů, názorech na význam těchto míst, způsobech interpretace a prezentace holocaustu na těchto místech a souvislostech s návštěvníky.

Polostrukturovaný rozhovor se skládal ze dvou okruhů a sedmi základních otázek, které mohly být v závislosti na průběhu rozhovoru zčásti upraveny či doplněny dalšími otázkami. Otázky byly formulovány tak, aby umožňovaly respondentům vyjádřit své osobní zkušenosti a názory ohledně tématu a zároveň poskytovaly dostatek prostoru pro rozvinutí odpovědí. Prvním okruhem byla *Role respondenta* a sestávala z otázky *Co Vás přivedlo k tomu pracovat v Památníku (např. Terezín)?* a *Co Vás na této práci nejvíce naplňuje?*. Tento okruh měl podpořit dobrou míru důvěry a otevřenosti respondentů. Druhý okruh nesl název *Památník (např. Terezín) a vzpomínání*. Základní otázky byly v tomto znění:

- Jaký je dnešní význam Památníku?
- Jak se v průběhu času měnila prezentace událostí spojených s KT? Jaké byly nejzásadnější změny, pokud nějaké?
- S jakými očekáváními zde vznikla expozice připomínající minulost KT?
- Spolupracujete při prezentaci minulosti KT s dalšími správami obdobných míst, popř. s dalšími institucemi, které se tímto tématem zabývají?
- S jakými očekáváními a za jakým účelem sem návštěvníci přicházejí? Zaměřujete se způsobem prezentace minulosti tábora na některé specifické skupiny návštěvníků?

Výběr respondentů byl záměrný. Cílem bylo realizovat rozhovor se zaměstnancem daného památníku, ideálně s někým z oddělení pro komunikaci s veřejností. Tento cíl byl

naplněn, s výjimkou Památníku Dachau, kde se nepodařilo rozhovor realizovat, i přes opakovanou písemnou i telefonickou snahu o domluvení si rozhovoru. V případě Památníku Lety byla komunikace nejpružnější. Vedoucí památníku Lety u Písku Eva Větrovská přeoslala žádost o rozhovor vedoucí lektorského oddělení Muzea romské kultury (dále jen MRK) v Brně Veronice Lucassen a historičce a autorce expozice v Letech Anně Míškové, se kterými byl rozhovor domluven a realizován přes Microsoft Teams. Respondentky se střídaly v odpovědích na otázky. Písemně byly obdrženy scany autorizovaného souhlasu s nahráváním rozhovoru. Rozhovor probíhal zhruba čtyřicet pět minut, větší část této doby mluvila Lucassen. V případě Terezína se nezdařilo domluvit si rozhovor písemně. Po telefonické komunikaci však ano a byl realizován osobně v Památníku Terezín s vedoucím vnějšího oddělení a marketingu a tiskovým mluvčím Stanislavem Ladou. Již v průběhu rozhovoru byl získán autorizovaný souhlas s nahráváním rozhovoru. Rozhovor trval necelou hodinu. V případě Buchenwaldu předcházela realizace rozhovoru kontaktování mnoha zaměstnanců památníku písemně i telefonicky po dobu několika týdnů, načež bylo obdrženo v němčině písemné zodpovězení otázek v osnově rozhovoru od kurátora historie KT Buchenwald Michaela Löffelsendera. Výhodou písemného získání odpovědí je, že měl respondent dostatek času na rozmyšlení a formulování svých odpovědí. Nevýhodou představovala nemožnost pokládat doplňující otázky, absence větší otevřenosti respondenta a získání většího množství dat.

Po jejich uskutečnění byla provedena transkripce rozhovorů pomocí aplikace Speechnotes a kontrola její správnosti. Tyto přepisy jsou přiloženy v příloze (příloha 25 a 26), stejně jako písemné zodpovězení otázek k rozhovoru za Památník Buchenwald (příloha 29). Následně proběhla tematická analýza, otevřené kódování u každé z otázek. Kódy byly vytvářeny v Google Dokumentech pomocí barevného označování slov v textu a vytváření komentářů na pravé straně textového souboru. Dle Šedové a Švaříčka (2007, s. 211) je „při otevřeném kódování text jako sekvence rozbit na jednotky, těmto jednotkám jsou přidělena jména a s takto nově pojmenovanými fragmenty textu potom výzkumník dál pracuje.“ Bylo využito i kódů, které používali sami respondenti, tedy tzv. *in vivo* kódy (Šedová, Švaříček 2007). Kromě otevřeného kódování se dle Strausse a Corbinové (1999) rozhovor skládá ještě ze dvou hlavních typů kódování, a to axiálního a selektivního. Mohou se vzájemně prolínat, nemusí nutně následovat za sebou jako nějaké stupně.

Dále byly vytvářeny tabulky se záznamem kódů. Kódy s podobným významem byly následně shlukovány do tzv. *širších kategorií* (axiální kódování) a od nich se pak odvíjely tzv. *centrální kategorie* – šest hlavních kategorií, a to:

- 1) Pracovní naplnění, kariéra
- 2) Téma, jeho důležitost a aktuálnost, poučení se společnosti z minulosti
- 3) Význam místa
- 4) Doba předrevoluční a porevoluční
- 5) Domácí i zahraniční spolupráce
- 6) Práce s návštěvníky

Těchto šest centrálních kategorií bylo vymezeno na základě zohlednění všech kódů a širších kategorií napříč celými rozhovory, tedy oběma okruhy otázek (Okruh 1 – Role respondenta, Okruh 2 – Památník a vzpomínání). Nutno však dodat, že se první centrální kategorie týká zejména prvního okruhu, čtvrtá a pátá hlavně druhého. Zbylé kategorie zasahují do obou okruhů. Také se stává, že se jednotlivé centrální kategorie prolínají, tedy např. u bodu 2 jsou popsány souvislosti s významem místa a u bodu 3 se na ně jen odkazuje. Poté byly sepsány klíčové závěry z rozhovorů (selektivní kódování; Strauss, Corbinová 1999), čteně prolnuté citacemi z rozhovorů. U každé rozepisované centrální kategorie bylo na konci sepsáno shrnutí a za všemi kategoriemi závěrečné shrnutí.

3.2. Pozorování

Pozorování se řadí jak ke kvalitativnímu, tak ke kvantitativnímu výzkumu a patří pravděpodobně mezi nejnáročnější metody sběru dat (Hendl 2005). Podle Dismana (2009) ale tato výzkumná technika poskytuje poměrně vysokou míru objektivnosti. Terénní pozorování bývá kombinováno s dotazníky či rozhovory. Vlastní výzkum byl realizován metodou nezúčastněného strukturovaného pozorování v období od května do června roku 2024. Předmětem pozorování byly jednotlivé části areálů modelových lokalit a objekty v nich, vzhled a množství návštěvníků, okolí místa paměti. Výzkumník může zcela přijmout roli pozorovatele, nebo účastníka, nebo plnit obě role (Hendl 2005). Před návštěvou každé zkoumané lokality byla předem připravena struktura pozorování, která byla návodem, čemu na místě věnovat pozornost. V průběhu návštěvy místa byly poznatky zaznamenávány do pozorovacího archu (tab. 1). Pozorování na každém místě probíhalo jednou a v průběhu několika hodin (přibližně šest hodin na každém místě), zpravidla od pozdního dopoledne/poledne do pozdního odpoledne.

Tab. 1: Struktura informací zjišťovaných terénním pozorováním

Objekt pozorování	Co pozorují	Co zjišťují	Co předpokládám	Výsledky
Prostředí	Prostorové uspořádání	Lze vymezit jasně oddělené zóny různých funkcí (expozice, pietní, provozní)?		
	Vliv paměti na širší okolí pamětního místa	Odkazy na pamětní místo v okolí		
		Dopravní zvláštnosti a omezení		
	Odlišnost jednotlivých částí prostředí	Jak se liší jednotlivé části prostředí z hlediska vybavení?		
		Jak se liší jednotlivé části prostředí z hlediska vykonávaných aktivit? Co je cílem a náplní těchto aktivit?		
Prezentace	Prezentace holocaustu	Je téma holocaustu prezentováno v celém zpřístupněném areálu, nebo se prolíná i s prezentací dalších částí minulosti místa?		
Návštěvníci	Návštěvníci jako celek	Jak je místo navštěvované (jednotlivci/desítky/stovky lidí)?		
		Kdo místo navštěvuje (pouze domácí/cizinci apod.)?		
		Lze návštěvníky rozdělit do skupin podle dalších charakteristik (věk, postavení apod.)?		
	Prostorové chování návštěvníků	Existují místa, kde se zdržují určité typické skupiny návštěvníků?		
		Jaké činnosti tito návštěvníci na daných místech vykonávají?		
	Doprovodné služby	Charakter doprovodných služeb		
		Charakter prodeje předmětů/služeb (např. jaké předměty se prodávají)		

Zdroj: Autor.

Jak je z tabulky patrné, prostorové souvislosti jsou u tohoto pozorování zásadní. Jedná se o vymezení zón aktivit (pamětní, provozní, pietní), porovnávání jednotlivých částí areálu

z hlediska vybavení, aktivit a jejich náplně, prezentace minulosti, koncentrace návštěvníků a jejich činností. Je zohledňován i prostor vně místa paměti, a sice odkazy na místo paměti v okolí (je bráno v potaz bezprostřední okolí a širší okolí, např. nejbližší město). Vedle dosud pozorovaných plošných geografických prvků jsou brány v potaz i na prvky lineární, a to jednak dopravní infrastruktura a s ní spjatá propojenost a přístupnost místa a případné limity. Dále pak pamětní stezky, hrající důležitou roli v kontextu kulturních a historických aspektů daného území.

Jak je z tabulky 1 rovněž patrné, součástí pozorování byla formulace vlastních očekávání před návštěvou místa. Tato očekávání sloužila k vlastní reflexi přímo na místě získaných poznatků. Vyplněnou tabulku za každé z míst příkládám v přílohách (Příloha 30, 31, 32 a 33). Tabulka byla při závěrečném rozboru dat rozdělena na jednotlivé části dle témat, předmětů zkoumání. Zde byla uvedena očekávání a shrnutí výsledků za každé z míst (podrobná zjištění jsou uvedena v tabulkách v příloze [Příloha 30, 31, 32 a 33]). Pod každou rozebranou částí byl sepsán komentář, dílčí porovnání a shrnutí. Po rozebrání všech článků tabulky bylo provedeno závěrečné shrnutí.

V souladu s principy triangulace dat (Mutchnick, Berg 1996; Chrastina 2019; Hendl 2016) pak byly při závěrečném zpracování poznatky získané pomocí různých metod a z odlišných zdrojů propojeny v diskuzní a závěrečné části práce.

6 Místa vybraná pro případové studie

Vlastní výzkum se soustředil především na čtyři vybraná místa paměti holocaustu, z toho dvě v Česku a dvě v Německu. Česko a Německo byly zvoleny vzhledem ke své geografické blízkosti, provázané historii, a také důležitosti pro porozumění holocaustu. Jednotlivá místa byla vybrána s přihlédnutím k typologii míst holocaustu diskutované v teoretické části práce. Všechny čtyři zvolené lokality představují bývalé koncentrační tábory, ale odlišného typu. První z nich představuje typ kombinace ghetta a KT (Terezín). Dalším je KT pro Romy a Sinti (Lety), přičemž tento typ byl v průběhu války modifikován – nejprve se jednalo o kárně pracovní tábor (KPT), poté sběrný tábor (ST), nakonec cikánský tábor (CT). Třetím typem je klasický KT (Buchenwald) a čtvrtým nejstarší, původní, vzorový KT (Dachau).

Zvolená místa mají i další specifika. Při zohlednění počtu internovaných, deportovaných a zavražděných osob je Terezín bezkonkurenčně nejvýznamnějším místem holocaustu v Česku, Lety v otázce romského holocaustu, Buchenwald a Dachau se řadí mezi nejvýznamnější v Německu. Terezín je bývalá barokní pevnost a věznice. Za éry NS (1933–1945) zde bylo internováno mnoho dětí a starých lidí. Byl zde velmi bohatý kulturní život vězňů. Terezín měl klíčovou roli v nacistické propagandě – byl prezentován jako lázeňské město – a jeho klíčová část, Malá pevnost, byla důležitá i pro pozdější komunistickou propagandu. Dnes v něm žijí stálí obyvatelé. CT Lety je specifický proměnami své funkce. Zpočátku se jednalo o tábor pro „nepracující“, kde tvořili Romové a Sinti asi jen 10–25 % vězňů. Později byl primárně etnický zaměřený, a to na Romy a Sinti. Přestože byl tak jako Terezín a Buchenwald ve Východním bloku, měl zcela odlišný poválečný vývoj. Měl být ideálně zapomenut. Tak jako byla terezínská Malá pevnost významná pro československé komunisty, byl Buchenwald důležitý pro SED (Sozialistische Einheitspartei Deutschlands), která poblíž bývalého areálu SS a vězeňského tábora vybudovala monstrózní památník. Dachau je mezi zvolenými KT jediným, který se po válce nenacházel na území totalitního státu. Po konci druhé světové války se zde konaly tříleté procesy s válečnými zločinci. Poté byla lokalita na 15 let přeměněna na uprchlický tábor pro Němce vyhnané ze Sudet. V poválečné době zde neexistoval zájem o připomínání holocaustu. Buchenwald a Dachau mají mezi sebou patrně nejvíce podobností, alespoň co se vývoje za holocaustu týče. Nicméně právě v poválečném období zde existovalo mnoho rozdílů v jejich správě a využití – Buchenwald byl na rozdíl od Dachau využit ke komunistické propagandě, v Dachau byl na rozdíl od Buchenwaldu uprchlický tábor, pomník v Dachau připomínal židovský holocaust a pomník v Buchenwaldu utrpení a hrdinství

komunistů atd.. Obr. 4, 8, 12 a 15 pak přibližují vlastní uspořádání jednotlivých koncentračních táborů. Uvedené plány jsou přímo určené návštěvníkům, a jsou tedy jedním z hlavních nástrojů pro orientaci návštěvníků v areálu místa paměti.

4.1 Lety u Písku

Jednalo se o protektorátní, tzv. „cikánský“ tábor fungující mezi roky 1942–1943. Místo bylo určeno k dočasné násilné koncentraci převážně českých Romů a Sinti, kteří odtud následně měli být dopravováni do Osvětimi. Pro Moravu byl obdobný tábor zřízen v Hodoníně u Kunštátu (letypamatnik 2024). S obsazením českých zemí nacisty a zpříšňováním protiromských opatření byl 10. 8. 1940 v Letech u Písku pro Čechy a v Hodoníně u Kunštátu pro Moravu otevřen KPT pro jedince „štitící se práce“ – nezaměstnané a neschopné doložit adekvátní odůvodnění. V táboře byli drženi dočasně, po odpracování trestu propuštěni. Kapacita KPT byla 200 osob, nikdy nebyla překročena, většinou obsazenost představovala 100 až 140 osob. Romové tvořili asi 10 až 25 % vězňů (rommuz 2024). Na jaře 1942 se z tábora stal ST pro tzv. asociály, mezi nimi i „cikány a osoby po cikánsku žijící“ (rommuz 2024). Po zpřísnění protiromských zákonů vznikly 2. 8. 1942 z dosavadních ST v Letech a Hodoníně CT. Až do konce jejich existence v srpnu 1943 prošlo CT Lety asi 1 300 vězňů (hodonínským zhruba 1 400; rommuz 2024). Jedná se ale o evidované osoby, pravděpodobně byl počet ještě vyšší (letypamatnik 2024).

Podobně jako v jiných KT byli i zde lidé vystaveni příšerným podmínkám. I zde vypukla epidemie tyfu, a to v zimě 1942. Mrtví byli zpočátku pohřbíváni na hřbitově v nedalekých Mirovicích, později v hromadných hrobech přímo v Letech. Celkově zemřelo v Letech 326 osob (rommuz 2024), dle Památníku Lety 335 (letypamatnik 2024). 500 lidí bylo transportováno do Osvětimi, kde existoval CT (rommuz 2024). Převážná část obětí je pohřbena na místě nouzového pohřebiště (hromadného hrobu) v blízkosti tábora (letypamatnik 2024).

Po válce navštěvovali pozůstalí místo bývalého tábora (tehdy se zde rozkládala obecní pastvina) a hroby v Mirovicích a v Letech. Z iniciativy některých z nich byl na místě hromadných hrobů vztyčen dřevěný kříž s trnovou korunou z ostnatého drátu. V roce 1968 měla proběhnout veřejná pieta za romské oběti. Počátkem 70. let 20. století byla Svazem Cikánů-Romů (první úředně schválenou organizací Romů v českých zemích fungující v letech 1969 – 1973) plánována stavba důstojného památníku romským obětem. Namísto toho byl v letech 1972 – 1974 vybudován vepřín, jehož pozdější rozšíření zasahovalo na

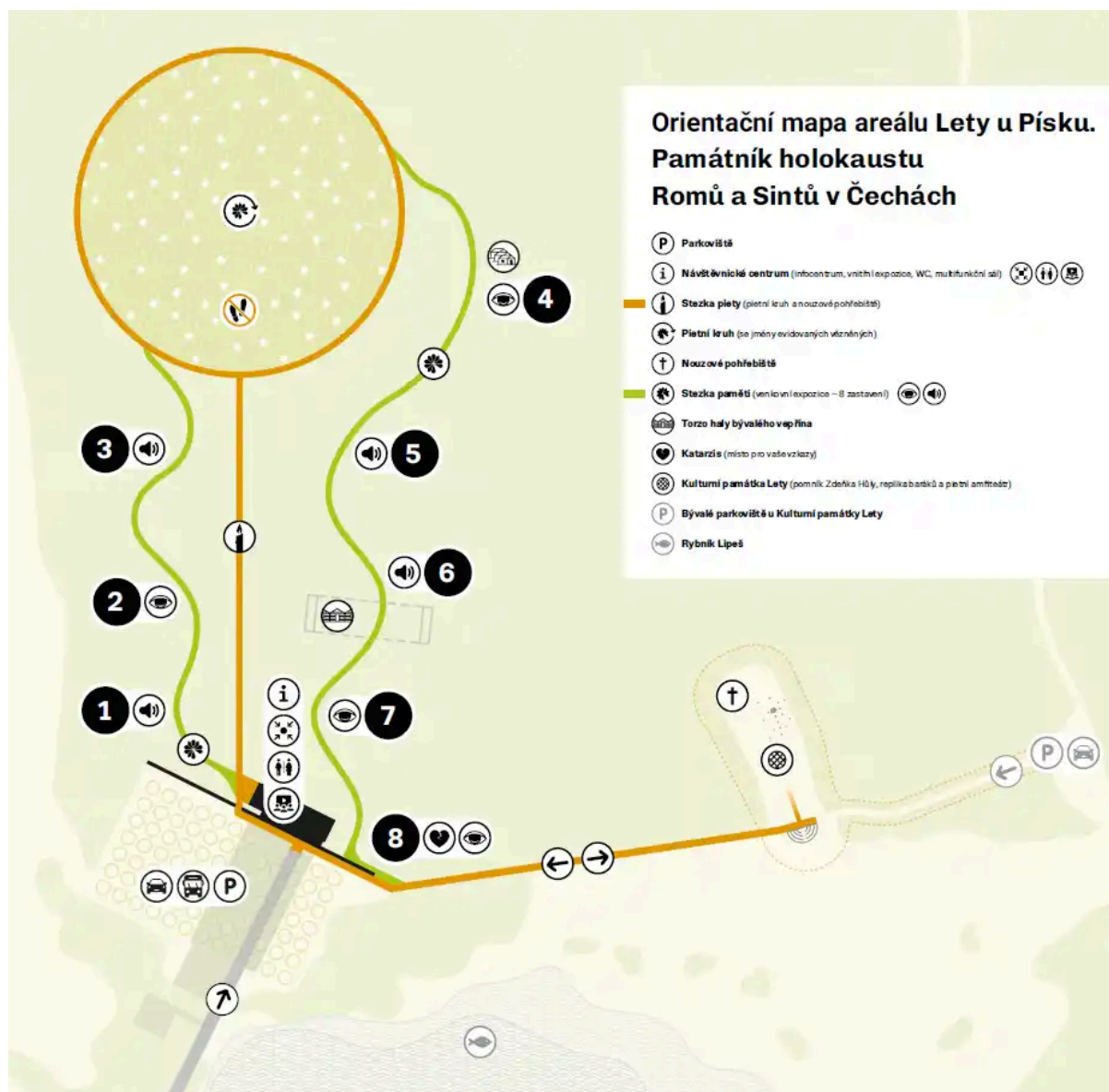
území bývalého tábora (rommuz 2024). 13. 5. 1995 byl Václavem Havlem slavnostně odhalen nový památník, umístěný na předpokládaném místě hromadných hrobů a prohlášený roku 1998 za národní kulturní památku. Do prostoru přibyly repliky baráků a byl přistavěn pietní amfiteátr. Už od roku 1997 byly vyvíjeny snahy o odstranění vepřína. Ovšem jednání bylo velmi komplikované. Roku 2009 připadlo pietní místo pod správu Památníku Lidice a v roce 2018 Muzeu romské kultury (MRK), kterému se podařilo vepřín odkoupit a odstranit. Ze složité debaty o budoucí podobě památníku vyplynulo, že „se má jednat o místo sloužící k reflexi, sebereflexi, schopnosti kontempletovat nad tím, co se zde událo“ (mrk 2024). Má připomínat historii Protektorátu, otevírat otázku „jakéhosi druhu kolektivní viny“ (mrk 2024). Mělo by přivést jak zástupce romské menšiny, tak většinové společnosti a umožnit novou formu dialogu (mrk 2024). Je místem piety a poznání, s ideou přímo na místě utrpení důstojně uctít památku těch, kteří si táborem prošli, informovat a vzdělávat o historii Romů a Sintů a romském holocaustu (letypamatnik 2024).

Existovaly dvě představy o tom, jak má místo vypadat – čistě kontempletivní, bez jakéhokoliv návštěvnického servisu, nebo s centrem pro návštěvníky, školní skupiny. Debaty se zúčastnili zástupci potomků přeživších, ministerstva kultury, MRK a nezávislí odborníci. I přes prvotní nesouhlas potomků přeživších zvítězil koncept s návštěvnickým centrem, ovšem s minimálními zásahy do krajiny (mrk 2024). Jak uvedl Jan Sulzer, autor vítězného návrhu (idnes 2021): „Celý návrh je postavený na symbolice. Naším základním kompozičním prvkem je les, jeho vnitřní prostor, jeho hrana a volný prostor, který díky ní vytváří“. Památník holocaustu Sintů a Romů v Čechách se pro veřejnost otevřel 12. 5. 2024, na den tradičního pietního uctění památky Romů a Sinti. Jedná se o památku mezinárodního významu, propojující existující Kulturní památku Lety s místem bývalého tábora. Místo disponuje připravovanou expozicí, vzdělávacími aktivitami a kulturními akcemi (rommuz 2024). Lze zde navštívit venkovní areál se *Stezkou piety* (součástí např. tzv. *Pietní kruh*) a *Stezkou paměti* (s 8 zastávkami) a stálou expozicí a Návštěvnické centrum se stálou vnitřní expozicí (letypamatnik 2024).

Památník Lety disponuje vlastními webovými stránkami, které jsou působivé, moderní a přehledné. Zobrazují mimo jiné ústřední statistiky, a to pomocí animace a piktogramů. Nabízejí také virtuální prohlídku památníku, jak vnitřní, tak venkovní expozicí. Textu není přespříliš a je široce doplněn vizuálními (např. dobové fotografie), audiovizuálními (videa rozhovorů) i poslechovými (nahrávky rozhovorů) materiály. Prohlídky mají zřejmě působit emotivně. Zaujme též pojmenování jednotlivých zastávek v rámci venkovního prohlídkového okruhu, např. *Jak kruté to bylo v táboře* nebo *Jak se s tím*

vyrovnali ti, kteří se vrátili. Expozice má pravděpodobně kromě emocí vyvolávat i otázky, má jedince vtáhnout, cílit na jeho subjektivitu. Zároveň je koncipována tak, aby byla snadno uchopitelná i pro děti a mladistvé (letypamatnik 2024). Dále webové stránky sdílí *Aktuality* týkající se Památníku, např. ohledně slavnostního otevření, změn otevírací doby atd. V *Zajímavostech* jsou popsány různé objekty, např. torzo vepřína (viz obr. 6) či pietní dřevěný kříž. Památník nabízí dva edukační programy pro žáky základních a středních škol, dále přednášky a besedy. Přesměrovává na MRK ohledně publikací a materiálů s romskou tematikou. Na MRK je odkazováno i na úvodní stránce. Lze se dozvědět vše potřebné, včetně otevírací doby, vstupného, dopravní dostupnosti, přístupu pro handicapované osoby ad. Stránka je k dispozici jak v češtině, tak angličtině (letypamatnik 2024). Mnoho informací o Památníku Lety je k nalezení rovněž na stránkách MRK. Např. je zde obšírně popsána minulost Romů a Sintů (rommuz 2024), což na stránkách Památníku zcela chybí.

Obr. 4: Plánek Památníku Lety

Zdroj: letypamatnik 2024.

Jak je patrné z obr. 4, do Památníku Lety je zahrnuta i Kulturní památka Lety a Nouzové pohřebiště. Je jasně a srozumitelně vymezena Stežka piety a Stežka paměti, stejně jako Návštěvní centrum s vnitřní expozicí. Amfiteátr (na konci Stežky piety) a Repliky vězeňských domků (mezi Amfiteátre a Bývalým parkovištěm u Kulturní památky Lety) jsou sice uvedeny v legendě, ale na mapě je vyznačen jen Amfiteátr, a to bez piktogramu. Pamětní stežka začínající u Bývalého parkoviště u Kulturní památky Lety není uvedena ani znázorněna. Na obr. 5 pak lze vidět podobu tzv. Pietního kruhu, který je součástí Stežky piety, spojující jej s návštěvní centrem. Podél této spojnice se klikatí Stežka paměti, nalevo ohraničená torzem vepřína. Obr. 6 byl pořízen vně areálu a zachycuje torzo jedné z mnoha

hal velkokapacitního vepřína. V levé části fotografie lze spatřit skulpturu nesoucí název Katarzis. Jedná se o přetržený železný kruh rezavé barvy, spojený provázky, na které je možné připínat vzkazy.

Obr. 5: Pohled na Památník Lety u Písku z letecké perspektivy

Zdroj: rommuz 2024.

Obr. 6: Torzo vepřína a Katarzis

Zdroj: Autor.

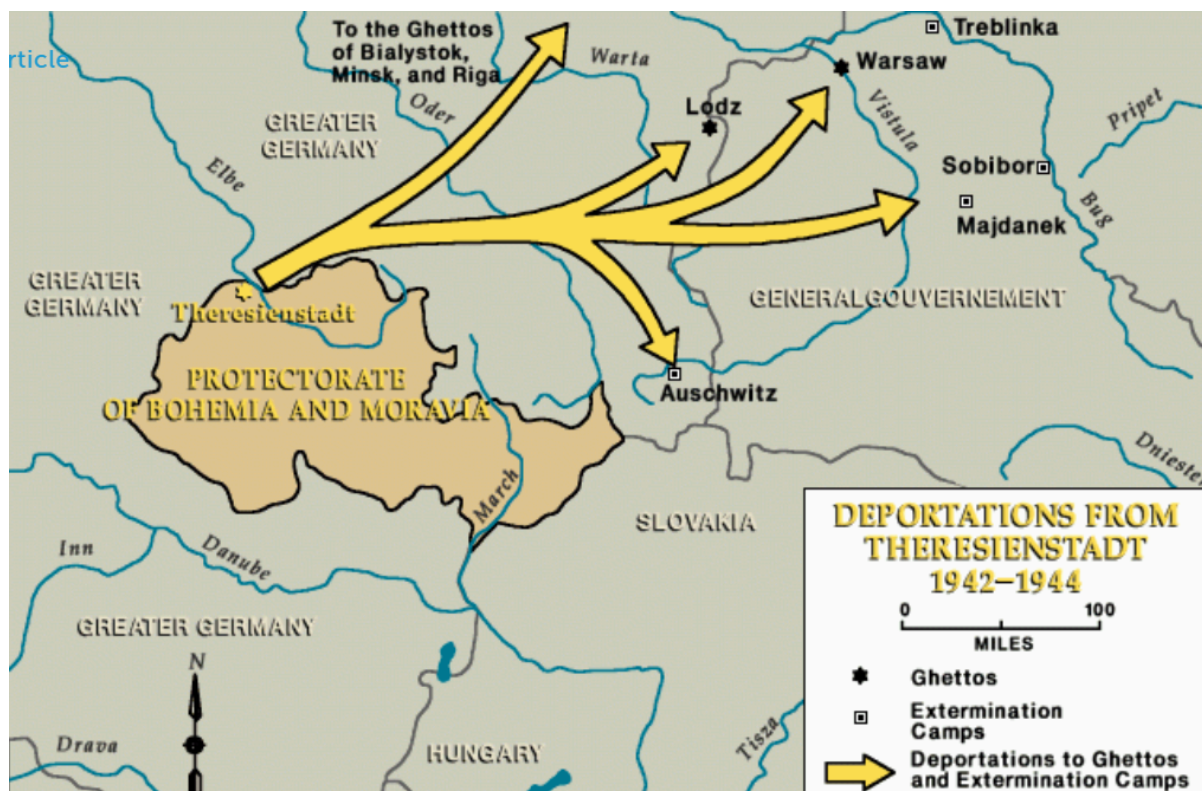
4.2 Terezín

Terezín je dnes město ležící severně od Prahy. Byl založen na konci 18. stol. jako pevnost a věznice. V období 1940–1945 sloužilo místo primárně jako židovské ghetto s KT pro osoby především z ČSR a západní Evropy, které odtud pak byly transportovány do jiných ghatt a do VT, zejména Osvětimi (viz obr. 7). Represivní aparát SS v Terezíně a Litoměřicích sestával z židovského ghetta v Terezíně, věznice gestapa v terezínské Malé pevnosti a litoměřického KT. Bylo zde vězněno přes 200 000 lidí ze třiceti zemí, pětina z nich zde zemřela (pamatnik-terezin 2024), necelých 90 000 bylo deportováno do VT (terezin.org 2024).

Dle hmotných pramenů i výpovědí některých svědků tkvěl paradox Terezína v tom, že „na jedné straně umírali lidé hladem, zoufalstvím, špínou, nemocemi, beznadějí, ale na druhé straně se hrál fotbal, byly koncerty, zpívaly se opery, Brundibár, Prodaná nevěsta a tak dále“ (Grešlová 2008, str. 38), pravidelně se zde vydávaly noviny (Tichý 2014)⁶, přes zákaz nacistů probíhalo tajné vyučování a pedagogové i vychovatelé se dětem věnovali s nesmírnou obětavostí (pamatnik-terezin). Pamětníci se tak obávali, že to může vést ke zkreslujícím představám o Terezíně, nereflektujícím negativní stránky místa. Ve vyprávěních některých pamětníků je Terezín popisován jako „nižší dimenze hrůzy“ oproti „vyšší dimenzi hrůzy“ představované Osvětimi (Grešlová 2008). Je pravda, že se nacisté k Terezínu skutečně rozhodli přistupovat zcela odlišně než k jiným ghattům a KT. Využívali jej totiž k propagandistickým účelům, zejména při dvou návštěvách Červeného kříže a zástupců Dánska. Nacisté to umožnili, aby rozptýlili zvěsti o vyhlazování v Terezíně. Místo bylo dočasně přestavěno tak, aby navodilo dojem, že si zde Židé žijí dobře. Tato lež uspěla a nacistické zločiny na Židech tak byly před mezinárodní veřejností utajeny. Přispěl k tomu i propagandistický film natočený v Terezíně (terezin.org 2024). Terezín byl též v nacistické propagandě cynicky prezentován jako lázeňské město určené starším a prominentním Židům k odpočinku (encyclopedia.ushmm.org 2024). Mnoho z nich se tak dobrovolně přihlásilo k tomu sem odjet. Nacisté jim slíbili, že zde budou svobodně žít a kdykoli budou moct jet domů. Tak jako v jiných ghettech, i v Terezíně existovala tzv. rada starších (*Ältestenrat*) (bpb 2016).

⁶ Velmi aktivní kulturní život se rozvíjel i např. ve varšavském ghettu. Zároveň i zde byla velmi hustá koncentrace lidí, umírajících na hlad a nemoci (Bensoussan 2022).

Obr. 7: Transporty z Terezína, 1942–1944

Zdroj: encyclopedia.ushmm.org 2024.

Památník Terezín vznikl z rozhodnutí vlády ČSR 6. května 1947. Zprvu nesl název *Památník národního utrpení* a nacházel se v Malé pevnosti. Muzeum vzniklo roku 1949 pod názvem *Muzeum útlaku* (Blodig 2005). Tehdy byl k Památníku též připojen národní hřbitov, židovský hřbitov a krematorium (ghetto-theresienstadt.de 2024). Hlavní pozornost muzea byla věnována komunistickému odboji, vše ostatní bylo marginalizováno.⁷ Muzejní práce byla zanedbávána (Blodig 2005). Péče o sbírky se začala rozvíjet až od roku 1960 (pamatnik-terezin 2024). Roku 1962 byly Terezínu přiděleny úlohy místa paměti, jako první instituci tohoto druhu na území tehdejšího ČSR. Následně pak bylo za kulturní a národní památník označeno i mnoho dalších pietních míst v Terezíně a byla jim přidělena příslušná památková péče. V roce 1964 dostalo toto místo paměti nový a oficiální název *Památník Terezín* (Blodig 2005). Od poloviny 60. let 20. století, kdy správu památníku převzal Krajský národní výbor Severočeského kraje, byl položen základ vědeckému výzkumu místa (ghetto-theresienstadt 2024). Normalizace utnula téměř veškeré pozitivní změny i plány a co bylo realizováno, by nevzniklo nebýt štědré podpory od zahraničních židovských organizací,

⁷ Českou Federací židovských obcí bylo poukazováno na to, že část společnosti i dnes podléhá narativu upřednostňování připomínání komunistického odboje (Grešlová 2008).

hlavně z Rakouska. V budově zamýšleného muzea ghetta vzniklo *Muzeum národní bezpečnosti a revolučních tradic Severočeského kraje*. Navzdory nepříznivé době pokračovalo shromažďování dokumentů souvisejících s ghettem a výzkum v této oblasti byl obohacen o nové poznatky (Blodig 2005).

Po revoluci v roce 1989 bylo uvedeno do provozu muzeum ghetta. V listopadu 1991 byla za přítomnosti izraelského prezidenta Weizmanna otevřena výstava (ghetto-theresienstadt 2024). Klíčovou úlohu pro otevření muzea sehrála Tereziňská iniciativa, organizace složená z bývalých vězňů (Blodig 2005). Od počátku 90. let doprovázel práci památníku vědecký poradní sbor. Postupně se navazoval kontakt s obdobnými místy paměti v Německu a Polsku a vedle výzkumné práce byla podporována i osvětová činnost (ghetto-theresienstadt 2024). V roce 1993 bylo založeno vzdělávací oddělení Památníku Terezín (pamatnik-terezin 2024). V roce 2005 se uvažovalo o tom, že by se Terezín mohl stát hlavním evropským památníkem holocaustu, pokud by na to byl vyčleněn dostatek financí (kr-ustecky 2024). Jako příklad přeshraniční spolupráce lze uvést např. česko-německý projekt *Stopy ghetta* prezentovaný na stránce ghettospuren.de (ghettospuren 2024).

Památník se zaměřuje na uchovávání dokladů o historii nacistických represivních zařízení na území Česka, především v Terezíně a Litoměřicích. Shromážděné sbírky slouží ke studiu historikům Památníku, při přípravě expozic a výstav, k činnosti vzdělávacího oddělení, ale i pro bádání historiků z jiných institucí a dalších zájemců. Památník má velmi propracované webové stránky a je též aktivní na sociálních sítích. Velmi jasně a přehledně komunikuje aktuální programy, akce, výstavy, stálé expozice⁸, vlastní publikace⁹. Setkává se s velkým ohlasem české i zahraniční veřejnosti (pamatnik-terezin 2024). Ročně je zde na čtvrt milionu návštěvníků. Dříve se jednalo především o pamětníky, v současnosti jich ale moc nepřichází a vystřídali je jiní lidé, kteří slovy M. Kubíčka, generálního ředitele Terezína: „Už před návštěvou o Terezínu samozřejmě slyšeli. Přicházejí do města, rozhlíží se, chtějí se něco dozvědět – ale také něco sníst, na chvíli se sednout“ (deutschlandfunkkultur 2015).

Jednodenních a vícedenních vzdělávacích seminářů, které jsou hlavní náplní práce vzdělávacího oddělení Památníku, se každoročně účastní více než 7 000 osob z Česka i zahraničí. O programy pro školy je tak velký zájem, že jsou často všechny zarezervované již mnoho měsíců dopředu. I na standardní prohlídky s průvodcem může být obtížné najít volný termín. Památník to řeší mimo jiné tím, že rozšířil otevírací dobu, nebo že umožnil bezplatné virtuální prohlídky nebo placené virtuální prohlídky s průvodcem (pamatnik-terezin 2024). Jelikož jsou stránky Památníku jen v češtině a angličtině, vznikla

⁸ Pietní místo u Ohře, Muzeum ghetta, Magdeburská kasárna, Kolumbárium, obřadní místnosti, Krematorium, Modlitebna a mansarda, Tereziňské transporty, Krematorium Litoměřice projekty, Stálá expozice ČR v Osvětími, Stálá expozice ČR v Ravensbrücku (pamatnik-terezin).

⁹ Pravidelný měsíční zpravodaj, vědeckou ročenku Tereziňské listy, katalog putovních výstav (pamatnik-terezin).

německá webová stránka ghetto-theresienstadt.de (ghetto-theresienstadt 2024). O Terezínu existuje i mnoho profesionálních a amatérských videí prezentovaných na sociálních sítích. Bývalí vězni se schází v Terezíně při připomínce zahájení deportace Židů z českých zemí pravidelně každých pět let (ct24.ceskatelevize 2021). Kromě toho se konají i pietní průvody, jako např. jeden z počátku roku 2024 (irozhlas 2024), či každoroční pietní akce Terezínská tryzna za účasti vysokých politiků (pamatnik-terezin 2024).

Již brzy po válce se zdejší lidé snažili vrátit vše do normálu a na negativní minulost zapomenout (elbelabe 2024). Společně s místními politiky se dodnes staví proti redukci identity města jen na připomínání období 1941–1945 (deutschlandfunkkultur 2015). Zároveň ale nedošlo k téměř žádným stavebním úpravám, co se rezidenčních domů týče. Město bylo takřka zachováno ve stejném stavu jako za holocaustu (elbelabe 2024). Sotva existuje komplexnější místo paměti než toto malé české město. A to jej staví na velmi složité místo v kultuře vzpomínání. Není žádná vstupní brána, která by nám jasně ohraničila, kde ghetto začínalo a kde končilo. To, že jsou ve městě od konce války stáli obyvatelé, dělá situaci ještě složitější (dw.com 2021). Jak ovšem uvedla pro rozhovor v roce 2015 dlouholetá starostka Terezína Hana Rožcová: „lidem se daří žít normální životy. Úlohy města jsou jasně rozděleny: na jedné straně je památník, sídlící v bývalé věznici gestapa, trochu izolovaný od centra města. Jsou organizovány prohlídky, historické výstavy, vzpomínkové akce. A pak je zde správa města, zajišťující potřeby běžného života, s vizí do budoucnosti, kterou si lidé odjinud dávají do spojitosti pouze s KT“ (deutschlandfunkkultur 2015). Před několika lety měli terezínští obyvatelé velký plán – chtěli zrekonstruovat staré kasárny a otevřít v nich externí kampus Univerzity Karlovy. To by do města přivedlo mladé lidi a zároveň by obrovské nevyužívané budovy přestaly chátrat. Projekt by však stál několik set milionů Eur, což si město nemohlo dovolit (deutschlandfunkkultur 2015). 29. května 2024 ovšem schválila česká vláda vyčlenění stamilionových finančních příspěvků na opravu budov v Terezíně s vizí, že by zde mohly vzniknout nové byty, školka a kampus (litomericky-denik 2024a). Práce by měly trvat deset let. V opravených Žižkových kasárnách si Terezínští představují multifunkční zařízení jak pro podnikatele, tak na volnočasové aktivity, možná i na městské byty (litomericky-denik 2024b).

Obr. 8: Plánek Památníku Terezín

Zdroj: pamatnik-terezin 2024.

Pozn.: Hlavní hřbitov se nachází před Malou pevností, u mostu. Bývalé ghetto je v prostoru Hlavní pevnosti. Na plánek není vyznačeno pietní místo u Ohře (přestože by se do plánek vešlo, na jeho levé straně).

4.3 Buchenwald

Buchenwald je příkladem místa, které si od doby svého vzniku prošlo několika různými vnímáními v kolektivní paměti – jako nacistický koncentrační tábor, sovětský detenční tábor, pamětní svatyně NDR. Přičemž se různilo i vnímání obětí, hrdinů, mučedníků a pachatelů. Za osm let jeho působení (1937–1945) se zde vystříдалo přes 250 000 vězňů, přičemž 65 000 z nich zemřelo (Azaryahu 2003) a nespočet byl deportován do Osvětimi a jiných VT v dnešním Polsku (Koonz 1993). Jiné zdroje uvádí 278 000 vězňů a 56 000 obětí

(Buchenwald 2024). Zpočátku vězně tvořili kriminálníci a odpůrci režimu, za druhé světové války i Sověti a Poláci, v posledních měsících i desetitisíce Židů (Azaryahu 2003). Pronásledovanou skupinou byli rovněž svědci Jehovovi (ge 2024). Do Buchenwaldu a Mittelbau-Dora bylo též transportováno na 700 homosexuálů (stiftung-gedenkstätten.de 2024). Nebylo pokusu o útěk, resp. příslušníci SS žádný nezaznamenali. Vše bylo perfektně hlídané (lunavodanovic@online 2022).

Buchenwald vznikl jako hlavní KT pro střední Německo (ge 2024). Byl zřízen jako trvalý KT, navržený pro 8 000 vězňů (Buchenwald 2024). Počítalo se ale s postupnými rozšiřováním. První fáze budování tábora probíhala v letech 1940 a 1941, druhá začala mezi rokem 1942 a 1943. Důvodem rozšíření byla potřeba mít více pracovních sil ve válečném průmyslu. Bylo vybudováno krematorium. Předtím byli mrtví spalováni ve výmarském krematoriu, což ukazuje na úzké vazby mezi městem a táborem¹⁰ (ge 2024). Postupně k Buchenwaldu náleželo na 139 pomocných táborů napříč Německem a částečně i za hranicemi (Buchenwald 2024).

V prvním transportu v létě 1937 se nacházelo i pár Romů a Sinti (Buchenwald 2024). V březnu 1938 čítal počet vězňů 3 000, po křišťálové noci přibýlo na 10 000 Židů. Ti měli být tvrdými represemi v Buchenwaldu dohnáni k tomu, aby emigrovali z Německa (ge 2024). Od roku 1941 začali Němci v rámci akce 14f13 systematicky likvidovat nemocné a práce neschopné vězně. Mimo to začali u Buchenwaldu střílet sovětské zajatce, kterých takto do konce války zemřelo 8 000. Od roku 1941 také začínají lékařské pokusy na vězních, které mnohdy vedou k bolestivé smrti či trvalým následkům. Postupem války tvořili němečtí občané minimum vězňů, přesto se právě německým komunistům podařilo obsadit všechny důležité pozice mezi vězeňskými funkcionáři a založit ilegální organizaci *Mezinárodní výbor tábora*. Koncem války do Buchenwaldu směřovalo mnoho pochodů smrti, jež si vyžádaly tisíce obětí. Tábor byl osvobozen jak zevnitř komunistickou odbojovou organizací, tak zvenčí Spojenci. Ti zde zřídili tábor pro vysídlené osoby a již pár dní po osvobození proběhla první komemorativní akce. Jak tábor vypadal v době, kdy byl pod správou Američanů, lze vidět na obr. 9. Pro srovnání přikládám v příloze 10 model tábora za druhé světové války. V průběhu července americká armáda tábor opustila a předala jej do rukou Sovětů (Buchenwald 2024). Sovětům v letech 1945–1950 sloužilo místo jako detenční tábor pro bývalé nacisty, odpůrce režimu a vězně z doby nacismu. Ti zde byli bez soudu vězněni. Ze zhruba 30 000 jich 8 000 zemřelo (Azaryahu 2003). V roce 1947 bylo přes tisíc osob deportováno do Kazachstánu. V roce 1950 byl z rozhodnutí SED téměř celý tábor včetně kasáren zbourán, aby uvolnil místo pro plánovaný monumentální pomník (Buchenwald 2024).

¹⁰ Občané Výmaru a firmy měli s Bechenwaldem od počátku úzké vztahy, profitovali z přítomnosti vězňů a přivírali oči nad zločiny. Někteří vězni byli nasazeni k tvrdé práci přímo ve Výmaru (ge 2024).

Obr. 9: Letecký snímek KT Buchenwald, 1945

Zdroj: Buchenwald 2024.

Jako místo paměti tento tábor NDR vyhlásila v roce 1958 a byl považován za přední místo paměti v NDR, následuje oficiální kurz připomínání hrdinů odboje¹¹ a mučedníků, potlačování role obětí. Na pompézní odhalení pomníku odkazuje Obr. č. 10. Připomínané oběti byly uvedeny dle národnosti, nikoli rasy, což vyřadilo Židy a Romy z oficiálních statistik úmrtí (Azaryahu 2003). Nebylo vyzdvihováno nic, co by nevyhovovalo režimu. Na druhou stranu se Památník profesionalizoval a zřídil se archiv, knihovna a sbírka, byly najati vysokoškolsky vzdělaní zaměstnanci (Buchenwald 2024). Důležitou součástí místa se stal masivní kamenný Buchenwaldský památník, odkazující na země původu vězňů. Před ním se konaly ceremoniály a masová shromáždění. Vojáci zde skládali přísahy, skupiny dělníků a škol sem musely povinně jezdit (Azaryahu 2003). Nedílnou součástí je tzv. *Cesta všech*

¹¹ Ti dle NDR mimo jiné tábor sami osvobodili ještě před příchodem Američanů (Azaryahu 2003).

národů s osmnácti sloupy zasvěcenými všem státům bývalého Východního bloku (Koonz 1993; viz příloha 12).

Obr. 10: Odhalení pomníku, 14. září 1958

Zdroj: Buchenwald 2024.

Nejdůležitějším posláním Buchenwaldu bylo dávat do spojitosti antifašismus a *NATO-kapitalismus*. Za éry NDR byly též vyznačovány trasy pochodů smrti. Po pádu tzv. Železné opony se část společnosti postavila za odstranění značení těchto tras, protože by starým lidem připomínaly smrt pokaždé, když si vyjdou na procházku (Koonz 1993). Mimo to byla dosavadní připomínková role Buchenwaldu zavrhnuta a následovala politiku dosavadní SRN. Bylo též nutno vyřešit odkaz let 1945–1950. Na uctění památky obětí této doby postavili lidé mnoho dřevěných křížů. Německo stálo před nepříjemnou otázkou, koho vlastně připomínat – oběti nacismu, nebo komunismu? Nebo ty i ty? Byly zločiny komunismu srovnatelné těm nacistickým? Situaci znepríjemňoval fakt, že mezi oběťmi komunistického detenčního tábora byli bývalí nacističtí pachatelé. E. Jäckel rozhodl, že přednost bude mít zaměření tábora na připomínání nacistických zločinů. Část připomínající éru komunismu byla prostorově oddělena. Buchenwaldský památník ztratil svou funkci oslavy antifašismu a měl ukazovat na propagandu NDR. Kromě toho se ukázalo, že někteří z jí oslavovaných hrdinů odboje kolaborovali s nacisty – tzv. *rudí káповé*, kteří rozhodovali o tom, kdo z vězňů bude žít a kdo ne. Proti tomu se ale vzedmula kritika veteránů

komunistické odbojové organizace tvrdících, že tito rudí káповé byli schopni vytvořit ochranný štít kolem mnoha bezmocných vězňů (Azaryahu 2003, s. 12).

Po znovusjednocení Německa byli zástupci všech skupin vězňů přizváni k důležitým debatám o tom, jakou roli budou hrát dané skupiny v připomínkové kultuře Buchenwaldu (ge 2024). Již roku 1991 uspořádali západoevropští přeživší v Buchenwaldu připomínkovou akci k uctění památky 600 Židů dopravených do Buchenwaldu po křišťálové noci 1938. Aktu se však nezúčastnil nikdo z občanů Výmaru. Velké všeobecné pozornosti se však dočkal akt v červnu téhož roku, když nechal H. Kohl v Buchenwaldu vztyčit šest velkých dřevěných křížů k uctění památky obětí komunistické hrůzovlády a položil stuhy na hroby obětí nacismu a komunismu.¹² Proti tomu se ale hned ohradil Mezinárodní výbor bývalých vězňů KT Buchenwald, podle kterého by se neměla uctívat památka všech, kteří přišli v KT o život, neboť se mezi nimi nacházeli i nacisté a váleční zločinci. Výbor zastával stanovisko, že je KT majetkem Evropského společenství, nikoliv jen Německa (Koonz 1993).

Památník Buchenwald je dnes největším evropským památníkem upomínajícím na období národního socialismu (Buchenwald 2024). Jeho současnou podobu lze vidět na obr. 12. Ročně Památník navštíví půl milionu lidí (ge 2024). 99 % z nich ovšem při návštěvě nenarazí na přeživší, tak jako v 70. nebo 80. letech, kdy např. pracovali pro Památník. Buchenwald slouží jako vzdělávací místo, jako hřbitov, jako místo paměti (Buchenwald 2024). Památník disponuje mnoha muzei a nová přibývají. Organizuje jedno- či vícedenní vzdělávací semináře. Je aktivní v online prostoru. Snaží se Němcům prezentovat, že Buchenwald nebyl jen jedním místem v Ettersbergu, ale mohl být i před domovními dveřmi kohokoli ve formě jednoho z pomocných táborů, nacházejících se v mnoha městech a vesnicích. Buchenwald byl úzce spojen s děním v celé společnosti (ge 2024).

Na svých webových stránkách Památník přehledně informuje o všem důležitém. Historii místa podává stručně, ale výstižně, a doplňuje mnoho autentických fotografií či maleb. Pro zájemce o hlubší pochopení problematiky jsou nabídnuty časté odkazy na rozšiřující témata. Za velmi zdařilou lze považovat přehlednou interaktivní mapu tábora. Nechybí praktické piktogramy značící zastávky MHD, muzeum, vzdělávací centrum, návštěvnické centrum, dokonce i místo pro nabíjení elektromobilů. Vše je zřetelně popsáno a je velmi jasné a srozumitelné, už od názvu *Was ist wo* (Co kde je). K dispozici je též podobná mapa zachycující podobu tábora v národně socialistickém období (Buchenwald 2024). Je pozoruhodné, že je Památník Buchenwald aktivní na mnoha různých platformách (Facebook s 10 000 sledujícími, YouTube s 511 odběrateli, Twitter/X s 8 000 sledujícími, Bluesky s téměř 2 000. sledujícími), nikoli však na Instagramu, který lze společně

¹² Občané bývalé NDR sami sebe vnímali jako oběti nacismu a poté komunismu, zatímco občané bývalé SRN byli proti srovnávání éry nacismu s érou komunismu a pokládali je spíše za kolaboranty se Stazi než za oběti (Koonz 1993).

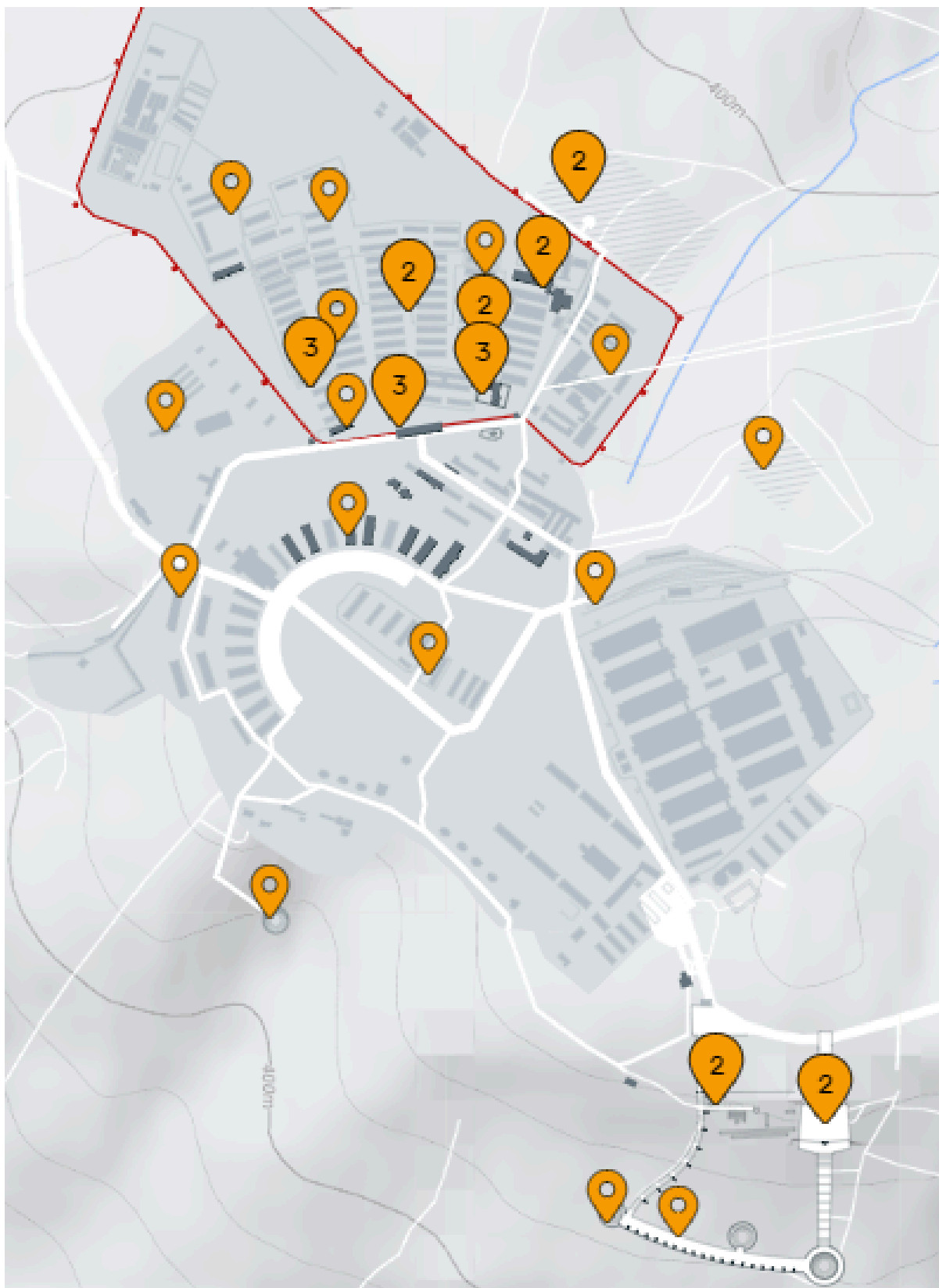
s TikTokem považovat za komunikační platformu preferovanou mladými uživateli (fb 2024, yt 2024, x 2024, bs 2024).

Obr. 11: Letecký snímek komplexu Národního památníku NDR

Zdroj: Buchenwald 2024.

Obr. 12: Plánek Památníku Buchenwald

Zdroj: Buchenwald 2024.

Pozn.: Tmavě šedou barvou jsou označeny současné objekty, světle šedou původní, dnes neexistující. Červenou barvou je označen prostor bývalého vězeňského tábora a krematoria. Pod ním se rozprostírá bývalý tábor příslušníků SS. V pravém dolním rohu jsou zbytky Buchenwaldského památníku zbudovaného SED a muzeum.

4.4 Dachau

KT Dachau vznikl v roce 1933 jako tábor pro politické vězně¹³ a stal se *školou násilí* pro příslušníky SS (KZ-Gedenkstätte-Dachau 2024) a vzorem pro ostatní KT (holocaust 2024). Před jeho vznikem se zde nacházela továrna na munici. Po převzetí moci nacisty zde vznikl pracovní tábor (PT), prezentovaný veřejnosti jako převýchovný tábor (ge 2023). Tábořem prošlo na 200 000 lidí čtyřiceti národností, 41 000 z nich přišlo o život (kz-gedenkstätte-dachau 2024). V letech 1934 a 1935 k politickým vězňům přibyly i další skupiny – Židé, Romové a Sintí, svědci Jehovovi, homosexuálové a handicapovaní (ge 2023). První obří vlna Židů přijela po křišťálové noci na podzim 1938. V táboře pro 6 000 osob se ocitlo na 14 000 lidí (ge 2023). Většina z 10 000 Židů v táboře byla několik týdnů a pak je opustila pod podmínkou emigrace (holocaust 2024). Před válkou byli do tábora dopravováni němečtí občané, s postupem války i lidé z dalších částí Evropy. Nedaleko tábora vznikla roku 1941 střelnice, na které bylo popraveno na 4 000 sovětských válečných zajatců (ge 2023). V roce 1942 odsud odjelo na smrt 2 500 lidí neschopných práce. V témže roce začali v KT Dachau doktoři provádět kruté pokusy na lidech (KZ-Gedenkstätte-Dachau 2024).

Pod KT Dachau spadalo na 140 pomocných táborů. Koncem války sem byly přesunuty desetitisíce Židů z východu kvůli válečné produkci a aby nepadly do rukou Sovětům (KZ-Gedenkstätte-Dachau 2024). Krátce před koncem druhé světové války zde zemřely desetitisíce lidí na následky tvrdé práce (rw 2013). Když se americká armáda blížila k Dachau, bylo 25 000 vězňů vystaveno pochodům smrti do Tyrolska, které několik tisíc z nich zaplatilo životem (KZ-Gedenkstätte-Dachau 2024). Tábor byl osvobozen americkou armádou 29. 4. 1945 a ta zde zřídila TVO (KZ-Gedenkstätte-Dachau 2024). Po osvobození bylo totiž na 32 000 vězňů ve stavu neschopném převozu a museli zde ještě několik měsíců pobýt. 3 000 z nich nepřežily. Velmi brzy po osvobození se k veřejnosti dostaly fotografie dokládající hrůzy z Dachau (rw 2013). Mezi roky 1945 a 1948 zde probíhaly tzv. *procesy z Dachau* s představiteli SS, kteří zde byli zadržováni v internačním táboře. Poté Američané předali tábor bavorské vládě (kz-gedenkstätte-dachau 2024) a ta zde zřídila uprchlický tábor pro Němce vyhnané po válce ze Sudet. Žili zde téměř 15 let a tábor se přizpůsobil jejich potřebám – byly zde zřízeny hospody, kino, finanční úřad (rf 2023).

Bavorská společnost měla po válce pramalý zájem o to hrůzy z Dachau připomínat a nejráději by zbytky tábora odstranila. Ještě po válce byla hluboce ovlivněna 12 lety

¹³ Dachau si dnes lidé primárně připomínají jako místo holocaustu a jeho původní funkce, jakožto místa pro politické vězně, je často přehlížena (rf 2023).

nacistického režimu. První památník holocaustu sice Spojenci založili již za *procesů z Dachau*, a to v bývalém krematoriu, nicméně bavorskou společností nebyl vřele přijat. V roce 1950 zde vznikla výstava. Byla však kritizována, že z *místa hrůzy* vytváří *místo turismu*. O dva roky později proběhla úspěšná rozsáhlá kampaň za odstranění pomníku. Krematorium bylo o rok později vyklizeno. V roce 1955 u něj proběhl *Volksfestival*, v přilehlém pivním stanu vyjadřovali politici zájem krematorium odstranit. *Mezinárodnímu výboru Dachau* se však podařilo tomu zamezit (rf 2023). V roce 1959 do Výboru vstupuje mnoho přeživších (kz-gedenkstätte-dachau 2024). O rok později vzniká provizorní muzeum (Oertle 2021). Roku 1965 prosadil Výbor zřízení místa paměti, za finanční podpory bavorské vlády. Byl též otevřen archiv a knihovna. O tři roky později vzniká *Mezinárodní památník* od Nandora Glida. V období 1975–1985 začíná být větší pozornost věnována dosud přehlíženým perzekuovaným skupinám (Romům a Sinti, svědkům Jehovovým, homosexuálům). Mezi roky 1996 a 2003 zde vznikla nová expozice. Památník přešel ze správy bavorské vlády pod správu nově založené *Stiftung Bayerische Gedenkstätten* (Nadace bavorských míst paměti). Roku 2003 byla založena fotbalová iniciativa *!Nie Wieder* na podporu připomínání holocaustu a na odpor proti antisemitismu. V roce 2009 bylo otevřeno nové návštěvnické centrum (KZ-Gedenkstätte-Dachau 2024).

Dnešní funkce tohoto místa paměti má být vzdělávací a ke kritické diskuzi o národním socialismu, interiér budov má funkci muzea. Nachází se zde mnoho pomníků, pamětních kamenů a desek, hrobek. Místo hraje důležitou roli v mezinárodní kultuře vzpomínání (KZ-Gedenkstätte-Dachau 2024). Ročně sem zavítá 900 000 návštěvníků (Dachau 2024), z toho 500 000 tvoří žáci – často i z jiných zemí než Německa, převažují školáci ze severní Itálie, navštěvující Dachau v rámci vícedenních projektů. Mnoho turistů je též z USA a Asie (münchen.tv 2018). Památník se snaží propojovat aktuální dění s historií (Dachau 2024). Např. v souvislosti s mistrovstvím světa ve fotbale 2024 pořádaném v Německu proběhnou prohlídky o KT Dachau a fotbale (KZ-Gedenkstätte-Dachau 2024). Snaží se reagovat na aktuální politický vývoj, např. v oblasti prevence proti pravicovému extremismu či v oblasti demokratického vzdělávání, a to skrze odkazy na minulost, spjatou s vyčleňováním, uprchlictvím, válkou, vyháněním – univerzální otázky spojené s lidstvem a nevztahující se jen k Německu, nýbrž mající mezinárodní význam (münchen.tv 2018). Vstup do Památníku Dachau je zdarma a není potřeba mít rezervaci (KZ-Gedenkstätte-Dachau 2024).

Většina objektů z původní podoby místa se nedochovala, jak je bylo ověřeno porovnáním (viz obr. 13 a obr. 14). Američané pořídili ještě před osvobozením letecký

snímek KT Dachau (obr. 13), na kterém lze jasně vidět jednotlivé zóny tábora. Zelenou barvou je označen vězeňský tábor s 34 kasárnami. Oranžovou je vymezena zemědělská oblast, na které od roku 1938 pracovali vězni. Modrá značí budovy velitelů a dozorců SS a krematorium. Žlutá znázorňuje výcvikový tábor SS, včetně administrativních a rezidenčních budov a skladů, kde vězni pracovali. Pro srovnání přikládám model tábora během války (příloha 22). Obr. 14 je letecký snímek z roku 2006, na němž je zelenou barvou vyznačen areál místa paměti. Území označené žlutou barvou je ohraničené plotem a sídlí zde Bavorská pořádková policie. Bývalá zemědělská oblast je dnes z větší části zastavěna komerčními a průmyslovými podniky, hlavní část budov byla ovšem zachována a patří městu Dachau (KZ-Gedenkstätte-Dachau 2024).

Obr. 13: Letecký snímek KT Dachau, 20. 4. 1945

Zdroj: KZ-Gedenkstätte-Dachau 2024.

Obr. 14: Letecký snímek KT Dachau, 13. 9. 2006

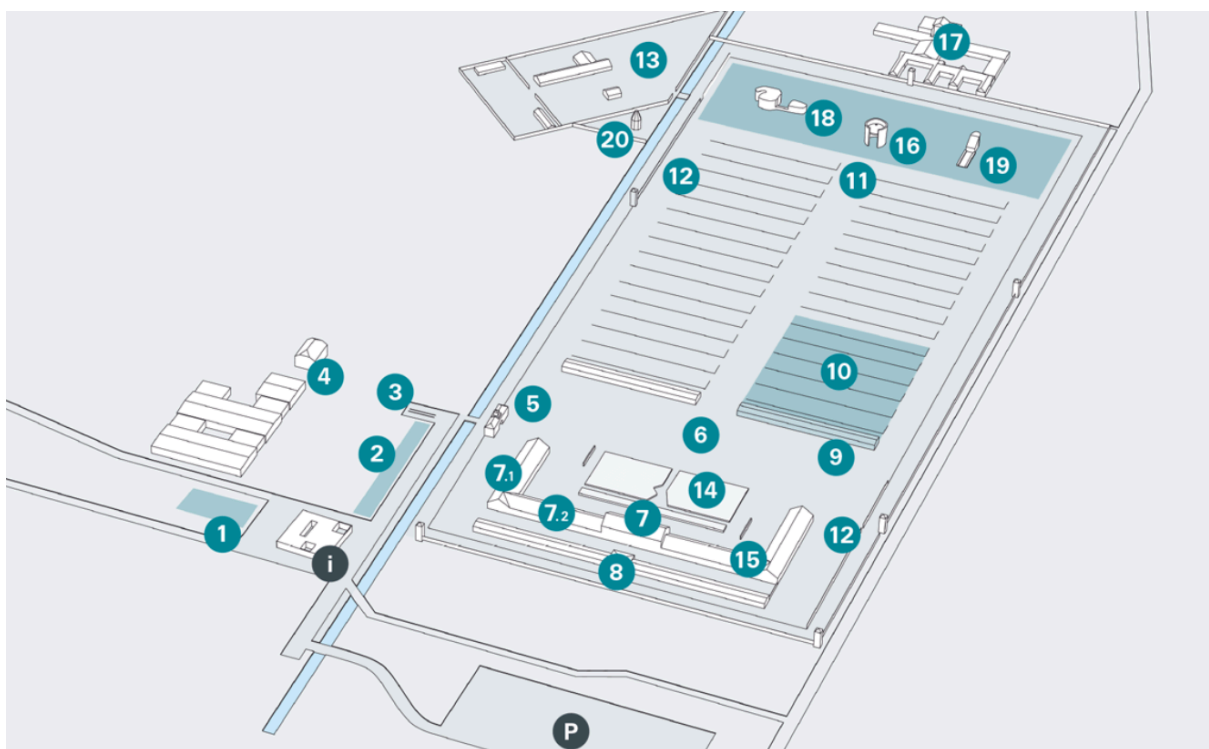
Zdroj: KZ-Gedenkstätte-Dachau 2024.

Na webových stránkách Památníku Dachau je přehledně vylíčena historie místa, stránky mimo to disponují možností virtuální prohlídky. Ta formou krátkých textů podává základní informace o jednotlivých místech a je doplněna dobovými i dnešními fotografiemi. Při čtení o jednotlivých místech a prohlížení fotek ovšem chybí mapa. Narozdíl od stránek Památníku Terezín informují stránky Památníku Dachau o stravovacím zařízení v Dachau. Je nabízeno mnoho vzdělávacích programů a seminářů. V době karantény se Památník přizpůsobil tak, že nabízel online prohlídky s průvodcem. Protože na období pandemie vyšlo též výročí 75 let od osvobození tábora, proběhla připomínková akce online a mohl se na ni kdokoliv připojit (KZ-Gedenkstätte-Dachau 2024).

Jsou připravovány nové expozice (münchen.tv 2018). V současnosti mezi trvalé expozice patří: Expozice vězeňského tábora, Expozice kasáren, Bývalé krematorium. Je též možnost virtuální prohlídky, kdy se návštěvník může procházet expozicemi, přibližovat si tabule s informacemi, obrazovým materiálem, pouštět si videa atd. Na webových stránkách si lze přehrát několik rozhovorů s přeživšími. Také je zde interaktivní webová aplikace, pomocí níž lze pracovat s mapou KT Dachau a přepínat si vrstvy za jednotlivá období. Aplikace je doplněna velkým množstvím textového a obrazového materiálu. Velmi zajímavě je též

provedena interaktivní webová aplikace o osvobození tábora, pracující s porovnáváním současných a dobových snímků a informačním textem doplněným o mnoho citátů, který si lze číst či poslechnout. K tématu osvobození tábora vznikl též několikadílňý podcast. KT Dachau vydává svůj vlastní zpravodaj a přímo na webových stránkách jsou k dispozici novinové články. Je zde též kolonka *Události*, nicméně se u ní nic nezobrazuje (KZ-Gedenkstätte-Dachau 2024). Památník Dachau má též stránky např. na Facebooku a Instagramu. Přidává zde několik příspěvků týdně a má zhruba 10 000 sledujících na Facebooku a 4 000 na Instagramu (fb 2024, ig 2024).

Obr. 15: Plánek Památníku Dachau

Zdroj: KZ-Gedenkstätte-Dachau 2024.

Obr. 16: Legenda k plánu Památníku Dachau

1 SS-Hauptwache	2 Politische Abteilung	3 Überreste des ersten Lagers (1933–1937)
4 SS-Lager	5 Jourhaus mit Lagertor	6 Appellplatz
7 Wirtschaftsgebäude	7.1 Schubraum	7.2 Häftlingsbad
8 Lagergefängnis	9 Baracken	10 Krankenrevier
11 Funktionsgebäude	12 Bewachungsanlage	13 Krematoriumsbereich
14 Internationales Mahnmal	15 Gedenkraum	16 Todesangst-Christi-Kapelle
17 Karmel Heilig Blut	18 Evangelische Versöhnungskirche	19 Jüdische Gedenkstätte
20 Russisch-orthodoxe Kapelle		

Zdroj: KZ-Gedenkstätte-Dachau 2024.

Pozn.: Body 1–4 vedle Informačního centra označují areál bývalého tábora SS. Zbylý prostor zaujímal bývalý vězeňský tábor a krematoria.

7 Interpretace významů míst holocaustu

Součástí šetření v modelových lokalitách byly tři polostrukturované rozhovory, z toho dva vedených ústně (s Míškovou a Lucassen za Památník Lety a s Ladou za Památník Terezín) a jeden písemně (s Löffelsenderem za Památník Buchenwald). Pro přiblížení souvislostí se v textu dále také odkazuje na plánky modelových lokalit, viz: 4, 8, 12, 15. Následující poznatky získané pomocí rozhovorů s vybranými respondenty jsou představeny ve struktuře šesti klíčových témat popsanych v kapitole 5 Metodika.

5.1.1 Pracovní naplnění, kariéra

První kategorií diskutovanou v průběhu rozhovorů je pracovní naplnění a kariéra. Jak již bylo uvedeno výše, tato kategorie je spjata zejména s prvním okruhem otázek a objevuje se čteně v odpovědi na otázku *Co Vás přivedlo k tomu pracovat v Památníku? a Co Vás na této práci nejvíce naplňuje?* Panují rozdíly v motivaci respondentů. Pro Míškovou je to možnost získat vzácnou pracovní pozici: „Pro mě to byla jednak otázka toho, že se zde uvolnilo místo historika a těchto míst tolik není“. Dále ji naplňuje rozšiřování výzkumu: „Když se mi podaří zjistit něco nového v archivu, co ještě nebylo odhaleno“. Dodává ale s tím spjaté limity výzkumu: „To zas tak často není“. Lucassen tomu oponuje a vyzdvihuje rozšiřování výzkumu: „Nebo když se do toho naopak něco naskládá, rozhovory s přeživšími, další informace“. Nejvíce ale Míšková i Lucassen v souvislosti s pracovním naplněním popisují práci s návštěvníky – té se budu věnovat u kategorie 6) – a zdůrazňují rovněž téma (rozvedu u následující kategorie). Nutno podotknout, že pracovní naplnění může být částečně i zdrojem demotivace, jak uvádí Lucassen: „Nenaplňuje mě administrativa, obtěžuje mě“. Míšková potvrzuje.

Lada se k této práci dostal před dvaceti pěti lety a tehdy bylo jeho motivací stát se průvodcem: „Přijal jsem to jako možnost mluvit o něčem, co mě zajímá, a zdokonalit se v jazyce. Nastoupil jsem jako němčinář, pak jsem si ještě přidal angličtinu“. Popisuje další vývoj: „Byl jsem jmenován manažerem průvodců a nějakým způsobem jsem to vnímal jako kariéerní postup. Byl jsem tu spokojený, pracovní kolektiv byl dobrý, a tak jsem se rozhodl, že tu zůstanu“. Následuje vývoj k Ladově současné pozici: „Před čtyřmi roky jsem byl jmenován do funkce vedoucího oddělení vnějších vztahů a marketingu“. V odpovědi na otázku ohledně pracovního naplnění se Lada zmiňuje o „smysluplné práci“.

Löffelsender vyzdvihuje uplatnění práce historika v praxi a „rozmanitost činností. Na rozdíl od čistě akademické práce, například na univerzitě, se na pamětním místě vždy jedná

o triádu výzkumu, dokumentace a prezentace. Výzkum je zaměřen na praktické použití a konkrétně se projeví ve výstavách, publikacích nebo jiných – analogových i digitálních – formátech“. Jednou z věcí, které Löffelsendera na této práci nejvíce naplňují, je „ukázat na konkrétních příkladech, že historie národního socialismu a nacionálně socialistických táborů není uzavřená, ale pohled na ni nám může pomoci lépe pochopit naši současnost“.

5.1.2 Téma, jeho důležitost a aktuálnost, poučení se společností z minulosti

Další centrální kategorie je značně širší, je prostoupena celými rozhovory. Patří mezi první slova rozhovoru Lucassen. Na otázku, co ji přivedlo k tomu pracovat pro Památník Lety, totiž odpovídá: „Pro mě to bylo hlavně téma“. Následně ale přechází od tématu obecně k velmi konkrétnímu a subjektivnímu případu, a sice k vlastnímu příběhu: „Mám v pěstounské péči romskou holčičku“. Popisuje příkoří, kterými si obě od většinové, ale i romské společnosti prochází, pak se vrací na obecnou rovinu a vidí smysl a hlavní motivaci v „tématu jako takovém a snaze o to, aby k sobě obě strany měly blíž“.

Míšková sice téma v odpovědi na první otázku zmiňuje, nicméně až jako několikáté v pořadí (předchází pracovní naplnění a kariéra, znalost místa a zálibení v tom, jak vypadá): „Viděla jsem v tom [místo] velký potenciál pro téma, které je společensky důležité a zároveň ne zas tolik zpracované, takže je zde dost co nového objevovat“. Zde zmiňuje něco podobného, jako u předchozí kategorie Löffelsender, a to, že: „Není to jenom o tom přepisovat donekonečna to, co už bylo tisíckrát napsáno, ale dělat primární výzkum něčeho, co zas tolik zpracované není. A pak samozřejmě i výzva toho podílet se přímo na expozici. To pro mě v Letech bylo velké lákadlo“.

Míšková téma akcentuje ve své odpovědi na otázku, jaký je dnešní význam Památníku Lety, a dává téma do souvislosti s vyrovnáním se, poučením se, ale zároveň se zodpovědností, spoluvinou a jejich (ne)přijetím: „Toto je důležité téma. Vyrovnání se s minulostí...Toto se tam dělo...Majorita zvlášť potřebuje slyšet, že je to něco, co máme řešit, uvědomit si, že se to stalo a že jsme toho mohli být součástí jako národ.“ Tím se odkrývá velmi zajímavé téma, které jsem se rozhodl rozvinout, a tak jsem v tomto rozhovoru položil doplňující otázku, zda to takto česká společnost vnímá, přijímá spoluvinu. Dostalo se mi odpovědi, že napříč českou – podobně jako polskou – společností velmi rezonuje pocit oběti; ten je značně posílen velkými historickými příběhy jako jsou Lidice. Přiznání toho, že Češi mohli být pachatelé a ne oběti, obzvláště pak v souvislosti s Romy, je obecně náročné. Lucassen to potvrzuje, přesouvá ale pak téma rozhovoru k pozitivnějším souvislostem, a sice zvýšení zájmu politiků a novinářů o témata týkající se Romů, posun v přístupu. Zmiňuje, že

to může být kvůli tlaku z EU. Míšková souhlasí s posunem ohledně přístupu politiků. Toto téma a souvislosti považují za zajímavé, důležité a směřodatné, a tak je rozvíjím další doplňující otázkou, a to, zda mají na posun zásadní vliv tlaky z EU nebo přístup politiků. Dle Lucassen má vliv obojí, důležitá je též podpora americké židovské nadace. Následně se rozhovor stáčí k tomu, že dříve byla společnost více protiromsky zaměřená a o jejich historii neinformovaná, což se zlepšilo. Dle mnoha Romů, se kterými se Lucassen baví, se ale prý situace nezlepšila a stav je závislý na městu (Brno X Most, Chánov, Ústí nad Labem).

V souvislosti s vývojem prezentování holocaustu v Památníku Lety se Míšková vrací k tomu, že se „percepce tématu hrozně měnila v posledních 5 až 10, spíše 5 letech. Téma holocaustu Romů je silně zastoupeno v médiích“. Následně Míšková opět zmiňuje neinformovanost společnosti, uvádí vlastní příklad: „Než jsem přišla do Muzea, tak jsem studovala historii magisterskou v Olomouci, tam vůbec o Romech ani ťuk, ani jediné slovo, jediná přednáška, nic“. Téma v souvislosti s neinformovaností společnosti následně opět rozebírá Lucassen, a to pohledem za hranice – i ve světě vznikaly památníky holocaustu Romů a Sinti až v posledních letech, což muselo být pro oběti „hrozně těžké“. V pozdější fázi se rozhovor na chvíli týká úlohy Památníku Lidice jakožto správce Památníku v období 2009–2017 a za zmínku stojí, že dle Míškové nebylo úkolem Památníku Lidice dostávat téma do veřejnosti.

Kategorie tématu je dále rozebírána v souvislosti se vzděláváním, a to, že „když se tvoří RVP pro školy, tak to tvoří Neromové nebo lidi, kteří s tím tématem moc nepracují, tak to hrozně těžkopádně definují“. Dále je kategorie znovu zmiňována v pozdější fázi rozhovoru, věnující se návštěvníkům. Lucassen zde vyjadřuje doufání v to, že „to téma se bude časem proměňovat k tomu, co my si přejeme“ a Míšková opět naráží na neinformovanost společnosti, ale poté rovněž zmiňuje naději v budoucí vývoj vzdělávání o Romech. Zůstávám u tématu vzdělávání a ptám se, zda se ministerstvo školství zabývá při revizi RVP implementováním tématů souvisejících s historií Romů. Lucassen vyjadřuje skepsi, zároveň ale prý záleží hlavně na učitelích.

V rozhovoru s Ladou se tato centrální kategorie objevuje již ze začátku společně s první kategorií. Lada hovoří o „zajímavé historii“ a „zajímavém tématu“. Téma je to první, co zmiňuje jako odpověď na druhou otázku, brzy na to vyzdvihuje aktuálnost tématu. „Pořád se točí filmy, píšou se knížky, mluví se o tom, připomíná se“. Dále Lada mluví o poučení se z minulosti a rizicích spojených s přehnaným nacionalismem, nesnášenlivostí, lhostejností. „Určitě by to mělo být pořád varovným prstem pro všechny společnosti a mělo by to platit univerzálně napořád“.

Při zodpovídání otázky o významu Památníku Terezín se Lada zmíní, tak jako Lucassen při rozebírání souvislostí se vzděláváním, o tom, že roli hraje, zda učitelé dějepisu vnímají téma jako důležité. Dále Lada uvádí, že v souvislosti s Osvětím je zájem o téma velký. Kategorii tématu se poté Lada v rozhovoru dlouho nevěnuje a poukazuje na ni až v souvislosti s propagací. Vysvětluje, že na počátku může být u lidí zájem o téma 2. sv. války obecně, od něj se poté odvíjí zájem o téma holocaustu a KT a od toho pak zájem o téma Terezína. Tomu také Památník přizpůsobuje své příspěvky na sociálních sítích, které souvisí s různými tématy. „Na konci toho procesu, toho zájmu se objeví nápad navštívit Terezín jako naprosto jedinečné místo, kde mohou [návštěvníci] naplnit svůj zájem o téma“. Lada hovoří o „konverzi návštěvníka“. Dále rozebírá návštěvníky, kteří místo nenavštěvují kvůli zájmu o téma, ale protože jsou během dovolené na několik dnů v této lokalitě, chtějí tuto dovolenou strávit aktivně a kvůli geografické blízkosti místo navštíví.

Löffelsender se kategorii věnuje hned u druhé otázky, kde píše o tom, že ho nejvíce naplňují „stále nové možnosti, jak poukazovat na důležitost tématu pro přítomnost“. Dodává, jak jsem již zmínil u předchozí kategorie, že „historie národního socialismu a národně socialistických koncentračních táborů není uzavřená, ale pohled na ni nám může pomoci lépe pochopit naši současnost“.

5.1.3 Význam místa

Třetí centrální kategorií se přímo zabývá první otázka z druhého okruhu (Památník a vzpomínání), a to *Jaký je dnešní význam Památníku?* Přesto se odkazy na význam jednotlivých památníků objevují i v jiných pasážích. Míšková již ve své první odpovědi uvádí, že se jí místo fyzicky líbilo, přišlo jí zajímavé, zejména pak, že „viděla jsem v něm velký potenciál pro téma“.

Lucassen uvádí, že Památník „přitahoval a vždy bude přitahovat pozornost, ať už kvůli historii, kvůli vykoupení, kvůli prasečáku a tak ... pořád jede taková ta mantra pracovního tábora pro nepřizpůsobivé“. Při přímé otázce na význam Památníku jej Lucassen označuje za „symbol“, a to na jedné straně pro Romy, že „se jim po letech podařilo dosáhnout takového uznání od společnosti, za což mnoho z nich bojovalo a někteří to možná už i vzdali...Uznání, že se tam opravdu něco takového dělo“. Jedná se o „autentické“ místo. Silnými momenty je přítomnost rodin obětí, zachycení velké části historie, schopnost místa bořit některé stereotypy. Lucassen vidí „velice pozitivně a silně“, že to je „důkaz něčeho, co patří Romům“.

V souvislosti s významem místa hovoří poté Míšková a Lucassen o mnou již popsaných souvislostech s vyrovnáním se, poučením se, ale zároveň i se spoluzodpovědností, spoluvinou a jejich (ne)přijetím. To následně rozvadím dvěma doplňujícími otázkami a Míšková s Lucassen poskytují mnoho cenných informací, viz výše.

Dále Míšková a Lucassen význam MRK a tedy i Památníku Lety nastiňují u otázky na spolupráci s dalšími KT a podobnými institucemi, Míšková přisuzuje MRK „velmi dobré jméno v zahraničí“ a Lucassen dodává, že „i české instituce si nás váží“. Dále Míšková jmenuje instituce a sponzory finančně podporující MRK a organizace, kterých je Muzeum součástí, zasedá v nich, předsedá jim. Uvádí, že má Muzeum „dobré postavení u odborné veřejnosti“.

Lada význam Památníku vyjadřuje již začátkem rozhovoru při objasňování, co ho přivedlo k práci pro Památník, a označuje jej za „významnou instituci, památku“. U otázky na význam místa nejvíce podtrhuje „unikátnost“ a to z těchto hledisek: 1) místo pronásledování na jedné straně kvůli politickému přesvědčení, tak na straně druhé kvůli rase; 2) nejen místo připomínání, ale i vzdělávání; 3) díky sbírkám je Památník jedinečným důkazem toho, co se stalo. Sbírký Památník půjčuje po celém světě a přitahují do Terezína návštěvníky z celého světa. „Dovolím si říct, že to je to nejcennější, co tu zbylo“. Jedinečnost Terezína je akcentována i v pozdější fázi rozhovoru v souvislosti s tématem a návštěvností, jak jsem již citoval u předchozí kategorie.

Lada dále poukazuje na ekonomický přínos Památníku pro region. Přestože nejsou místní lidé cílovou skupinou Památníku, je vyvíjena snaha, aby bylo toto místo paměti „důležitou součástí komunity“ a „místem kulturního setkávání“. Lada podotýká, že „návštěvnost u nás kopíruje návštěvnost Prahy“, čili význam místa, co se návštěvnosti týče, zcela podléhá návštěvnosti Prahy a je na ní závislá. Dále Lada k významu ohledně návštěvnosti zmiňuje, že většinu návštěvníků tvoří mládež, studenti z Německa. Lví podíl na vysoké návštěvnosti mají cestovní kanceláře. Lada tvrdí, že se Památník nemůže prezentovat jako „magnet na turisty“ a že je „veřejnou službou“, čehož někteří lidé zneužívají, označují práci Památníku za „povinnost“ a stěžují si na vstupné. Význam a výhoda je též přikládána tomu, že je Terezín hlavním místem paměti holocaustu v Česku: „Nemáme konkurenci“. Počet návštěvníků se zvedá a nyní se blíží stavu před pandemií, kolem 300 tisíc návštěvníků. Löffelsender Památník Buchenwald označuje za „jedno z ústředních míst historicko-politického vzdělávání“. Význam vzrůstá, protože „zejména v době, kdy jsme svědky historického revizionismu, antisemitismu a pohrdání demokracií, mají místa jako Památník Buchenwald zásadní význam pro posílení historického úsudku a reflexe dějin“.

5.1.4 Doba předrevoluční a porevoluční

Čtvrtá centrální kategorie se váže jako jediná primárně na vývoj v čase. Nezaměřuji se u této kategorie pouze na prezentaci, ale celkový vývoj, události, souvislosti obecně. Proto stojí za zmínku již zde výše citovaná poznámka Lucassen o Památníku Lety, že „přitahoval a vždy bude přitahovat pozornost, ať už kvůli historii, kvůli vykoupení, kvůli prasečáku a tak ... pořád jede taková ta mantra pracovního tábora pro nepřizpůsobivé“. Připomenu i její příspěvek o Památníku jakožto symbolu, že „se jim [Romům] po letech podařilo dosáhnout takového uznání od společnosti, za což mnoho z nich bojovalo a někteří to možná už i vzdali...Uznání, že se tam opravdu něco takového dělo“.

Dále stručně připomínám Lucassen i Míškovou obsáhle zmiňovaný posun k lepšímu v posledních letech ohledně přístupu politiků, novinářů, informovanosti společnosti a jejím přístupu, vlivům EU i světa celkově. Dle Romů je ale stav závislý na místě (v Ústeckém kraji výrazně horší než v Brně). Co se týče vývoje předtím, dle Míškové se za minulého režimu o tom, co se dělo v Letech, „v zásadě nemluvilo. Jenom mezi přeživšími a i tam spíše málo, protože velmi dobře cítili, že společnost není nakloněná tomu, aby jim byl přiznán status politických obětí, rasových obětí a tak podobně. V 70. letech byl na tom místě postaven vepřín, který dal těm posledním pár přeživším jasně najevo, že o jejich příběh tady vůbec nikdo nestojí ... a oni tam postupně přestali jezdit. Kříž, který tam po válce vznikl, byl na dlouho stržen“. Tehdy začal o Letech publikovat historik Ctibor Nečas, ale „to byl jeden kamínek hozený do vody“. V 90. letech se tématu věnoval novinář a genealog Pavel Polanský a zajistil Letům mezinárodní ohlas. V roce 1995 zde Havel odhalil pomník, ale až 2017 byl vykoupen vepřín, a to dle Míškové jen díky tomu, že si Babiš jedním svým výrokiem přivodil „vlnu odporu na veřejnosti a v médiích a podobně“ a snažil se to odkoupením vepřína napravit. „Z jeho strany to ale rozhodně nebyla snaha napravit nějakou historickou křivdu, ale snažil se prostě zachránit si zadek, nic víc“.

Za zmínku stojí též zajímavý příběh o ředitelce MRK, který Míšková popisuje. Ředitelce během romského holocaustu zemřelo 30 až 40 příbuzných a 18 let s ní o tom nikdo nemluvil. Vždy, když se začaly hrát písně „pojaté právě s holocaustem, začali všichni okolo plakat“. Poté, co se ředitelka dozvěděla rodinnou historii, rozhodla se tématu zasvětit život. Pokládám doplňující otázku, a sice jestli *Došlo k významným změnám, co se památníku v Letech týče, mezi lety 2009–2017, kdy Památník připadl pod správu památníku v Lidicích, nebo bylo hlavním tématem odkupování vepřína?* Jak mi bylo Lucassen v odpovědi naznačeno a jak jsem si i později ověřil, tato otázka byla položena chybně, protože se tehdy

ještě nejednalo o památník, ale kulturní památku. Míšková odpovídá, že Lidice místo spravovali primárně technicky. Zajistily, aby mělo místo status kulturní památky a mělo památkovou ochranu. „Umožnily, aby se to stalo výletním místem, že lidi měli a mají potřebu tam jít“. Pro Míškovou je „záhadou“, proč dostal místo pod správu právě Památník Lidice. Na druhou stranu MRK nebylo v roce 2017 zcela ochotné správu převzít, a to proto, že nedostalo posílené finance a „bojuje“ s nedostatkem zaměstnanců.

V případě Terezína byl za minulého režimu kladen akcent na Malou pevnost, kterou Lada přirovnává k „výkladní skříni“ hrdinného komunistického odboje, „mnohdy využívané k propagandistickým účelům“. Jiné než komunistické oběti byly upozaděny, včetně kněží (byli prezentováni spíše jako kolaboranti s nacisty) a šlechty (pohrobek starých pořádků), přestože její zástupci byli v Malé pevnosti vězněni a umírali zde. V souvislosti s ghettem se mluvilo o dětech, o kultuře, vznikaly výstavy, ale „pořád to byl takový, řekl bych, přívěšek Malé pevnosti“. „Vzalo se celkové číslo, kolik lidí zemřelo v Terezíně, a když se mluvilo o těch konkrétních lidech, tak se vyzdvihovali komunisté. O holocaustu se příliš nemluvilo. Terezínské tryzny byly o tom, že sem byli sezváni pionýři a stáli u hrobů. Mírová manifestace“. Po revoluci, s příchodem nového ředitele, se začalo pracovat na vzniku Muzea ghetta v Terezíně. Přijíždělo sem mnoho návštěvníků z Izraele a USA. „Kyvadlo zájmu se přesunulo na stranu ghetta, což platí dodnes“. Souvisí to i s tím, že přeživší z Malé pevnosti jsou již po smrti, na rozdíl od přeživších z ghetta (za války mnoho dětí). Památník se ale snaží o to navrátit Malé pevnosti část zájmu, který prudce upadl; výjimku tvoří část společnosti stále ovlivněná minulým režimem.

Odpovědi na otázku ohledně změn prezentace holocaustu v průběhu času přichází i u následující otázky *S jakými očekáváními zde vznikla expozice připomínající minulost KT? Za zásadní považují to, že je potřeba redukovat množství informací, snažit se vizualizovat.* „Expozice se dřív dělávaly hodně o textu, takže jsme byli zvyklí víc číst. S příchodem nových historiků a nového vedení je snaha, aby to nebylo tak obsáhlé, ale aby to bylo vizuálně přitažlivé“, na čemž bude založena nová expozice Muzea ghetta a budova by měla projít zásadní rekonstrukcí. Rozšiřující obsah si bude možné stáhnout do mobilního telefonu. „Když má někdo větší zájem, tak ať má přístup, ale nezatěžovat úplně všechny návštěvníky stejným objemem dat“. Zaměření by mělo být na lidské osudy, protože ty jsou „nejzajímavější“, na rozdíl od obecných informací a statistik. Pokládám doplňující otázku, zda se množství informací redukuje i u audioprůvodců. „Gro je pořád živý průvodce“. Audioprůvodce je zatím jen ve městě a to je tak rozlehlé a přesun zabere dost času, že informace nemohou být příliš obsáhlé; návštěvníci „detailní informace najdou v těch

objektech ... v kontextu“. V Malé pevnosti zatím audioprůvodce není a většina návštěvníků „má živého průvodce“, který se skupině přizpůsobuje, co se množství informací týče. Audioprůvodce pro Malou pevnost je připravován a bude obsáhlejší a méně obsáhlá varianta. Mnoho cenných informací souvisejících s proměnou způsobů prezentace holocaustu vyplývá i v pozdější fázi rozhovoru z otázky *S jakými očekávanými a za jakým účelem sem návštěvníci přicházejí? Zaměřujete se způsobem prezentace minulosti tábora na některé specifické skupiny návštěvníků?* Stěžejní je zde využívání sociálních sítí a sdílení příspěvků nejen o Terezínu, ale i dalších, širších tématech (2. sv. válka, holocaust a KT), včetně sdílení osobních medailonků a příběhů, o čemž Lada mluví na konci rozhovoru.

Löffelsender uvádí, že „pravděpodobně největší změna v prezentaci historie KT Buchenwald nastala po zániku NDR na začátku 90. let 20. stol. Do té doby dominující a státem řízené vzpomínání se zaměřilo téměř výhradně na prezentování komunistických vězňů a jejich odboje. Pohled na historii KT Buchenwald se po zániku NDR otevřel a obsahově rozšířil. Do té doby zanedbávaným nebo ignorovaným aspektům historie tábora a/nebo skupinám vězňů byla věnována rovnocenná pozornost. To se dodnes nezměnilo. Ovšem v posledních letech se intenzivněji zaměřujeme na společenskou kontextualizaci dějin tábora a na otázku, jak a do jaké míry byl tábor provázán s okolní společností. V budoucnu budeme věnovat ještě větší pozornost pachatelům, protože kdo chce zodpovědět otázku zločinů a toho, jak k nim došlo, nesmí opomenout zaobírání se pachateli“.

Dále Löffelsender píše: „Co se týče formálů prezentace, jsme samozřejmě už několik let konfrontováni s měnícími se návyky na sledování a příjem, na které musíme reagovat. V posledních letech stále více pracujeme na digitálních formátech (aplikace, blogy atd.), které doplňují klasické analogové formáty zprostředkování (výstavy, publikace, prohlídky atd.). Dalším relevantním formátem se stala různá sociální média, které rovněž využíváme“.

5.1.5 Domácí i zahraniční spolupráce

Mnoho kódů ze všech rozhovorů a seskupením z nich i několik širších kategorií se tematicky vázalo na spolupráci památníků. Nicméně jak jsem již poznamenal, kategorie je založena zejména na informacích v odpovědi na otázku *Spolupracujete při prezentaci minulosti KT i s dalšími správami obdobných míst, popř. s dalšími institucemi, které se tímto tématem zabývají?* A ve zbylých částech rozhovorů se objevuje jen okrajově. Také je snáze vymežitelná a tematicky užší než většina ostatních kategorií, které jsou obecnější, více propojené mezi sebou, zastoupené napříč rozhovory. I z těchto důvodů bude tato část kratší.

Míšková jako první uvádí velmi dobrou spolupráci s Památníkem Terezín, kde „třeba oni pořádají semináře pro učitele, kam každý rok dojíždíme a aktivně nás oslovují. Mají tam naši výstavu“. Velmi, velmi dobrá spolupráce, možná lepší než v Česku, je i se zahraničím, které má o MRK velký zájem. To Lucassen potvrzuje, dodává však: „i české instituce, kam přijedeme, si nás váží“. Dobrá spolupráce je s Národním muzeem, na mnoha místech v Praze, na velké výstavě romské kultury je vystaveno na 250 artefaktů z depozitářů MRK. Dále se Zámečkem Pardubice (po edukační stránce), tamní ředitel velmi nakloněn MRK. „My si vzájemně jezdíme na piety nejen se Zámečkem Pardubice, ale i Terezínem, Lidicemi“. Dodává, že má Míšková velmi dobré vztahy s Osvětimí. „Často nás oslovují různé instituce ohledně projektů, protože i pro zahraniční investory, když je tam angažované muzeum, tak je to často velmi relevantní věc a důvěryhodná“.

Míšková zmiňuje finanční podporu NFOH (Nadační fond obětem holocaustu). „MRK je od roku 2014, možná déle, součástí české delegace při Mezinárodní alianci pro připomínání holocaustu, IHRA, kde zasedáme už tradičně v komisi pro genocidu Romů a já jsem jí i loňský rok předsedala“. Muzeum má dobré postavení v odborné veřejnosti. „Spolupracujeme dlouhá léta se Seminářem romistiky v Praze, s Pražským fórem pro romské dějiny... S Masarykovou univerzitou také, tam učíme kurz o dějinách a o kultuře Romů“.

Dle Lady „se spolupráce asi nejvíc objevuje nebo projevuje na sdílení různých historických archivů, archivních dokumentů. Vzájemně přispíváme do různých odborných periodik“. Dále uvádí ceremoniální spolupráci. „Navštěvujeme si společně různé vzpomínkové akce a obecně akce, které ta místa pořádají. Jsme neustále v kontaktu ... A co se týká zahraničí, tak tam je to asi úplně stejné“. Nejužší vztahy jsou s Osvětimí, kde Památník spravuje Českou národní výstavu.

Co se Buchenwaldu týče, Památník „je v neustálé výměně s ostatními významnými památníky nacismu prostřednictvím tzv. *AG Gedenkstätten* (Pracovní skupina památníků). Zde se ale primárně jedná o organizační a institucionální záležitosti a méně o otázky, jak je historie daných míst prezentována. V rámci projektů probíhá také spolupráce se zahraničními památníky a institucemi, většinou v rámci vzdělávacích a zprostředkovatelských projektů“.

5.1.6 Práce s návštěvníky

Narozdíl od předchozí poměrně úzce zaměřené kategorie se souvislosti s návštěvníky objevují velice často, a to zejména v případě rozhovoru s Míškovou a Lucassen. Proto jsem kategorii zúžil na práci s návštěvníky. Přesto se částečně budu zabývat i širšími souvislostmi.

Již u pracovního naplnění Lucassen jako první uvádí setkání s návštěvníkem, ať už „proromsky či protiromsky“ naladěným. S „proromsky“ naladěným návštěvníkem je dle ní setkání jednodušší a vede se jinak než s „protiromským“, u kterého Lucassen motivuje, když se jí podaří „vnést semínko pochybnosti, jestli je to úplně všechno tak, jak si ten člověk myslel“. Motivuje ji, když tento návštěvník odchází s více otázkami a více pochybnostmi o tom, o čem byl předtím přesvědčený. Považuje to za „malou výzvu, malou výhru“. „Úplně nejsilnější jsou momenty, když sem přijdou romská děcka a která třeba v rámci toho kolektivu, kde žijí, jsou v menšině, tak se moc neprojevují a najednou přijdou do expozice, která je hrozně moc silná, a najednou zažívají, že se jich to týká a že je to prezentované natolik zajímavě a silně“, že jsou jejich spolužáci unešeni a začnou se zajímat o něco, co se týká přímo jich, a pak to i prezentují: „Babička to tak taky dělá...“.

Míšková u pracovního naplnění zmiňuje „když mám pocit, že se mi podaří vyjádřit buď nějakou problematiku tak, aby byla pochopitelná pro veřejnost ... A udělám si to prostě tak, aby to téma proniklo k těm lidem, kterým se to snažíme vysvětlit, ať už skrze expozice, nebo nějakou přednášku ... a lidé odchází a zjišťují, že toto je pro ně vlastně něco úplně nového“.

Lucassen pak vyzdvihuje práci Míškové v argumentaci se „škarohlídy“ - negativně zaměřenými návštěvníky zpochybňujícími fakta. Lucassen oceňuje její trpělivost v komunikaci, předkládání dokumentů atd. K tomu se vrací i v pozdější fázi rozhovoru. Pokládám doplňující otázku, zda převažují spíše pozitivní nebo negativní zkušenosti s návštěvníky a Lucassen odvětví, že „face to face“ převládají pozitivní zkušenosti, ale na internetu negativní a „je zajímavé, že to není jen od Neromů“. Mezi Romy jsou totiž značné rozdíly. V pozdější fázi rozhovoru se ptám, jaká jsou očekávání od expozice od 1) respondentek, 2) návštěvníků. Míšková si přeje, aby expozice napomohla empatii většinové veřejnosti, odbourávala neinformovanost, stereotypy, latentní rasismus. Dále by si přála, aby expozice dala „proniknutí do těch osobních příběhů. Do toho, co se tam dělo, jak to ti lidé vnímali. Nacítění emocí, které v té expozici, doufám, jsou. To znamená ztráty, utrpení, zklamání z přístupu veřejnosti. Z pocitu, že byli [Romové a Sinti] necháni stranou, osamoceni. Nacítění k těm konkrétním lidem, jejichž obličej tam můžou vidět ... to jsou asi emoce, které asi předtím vůči Romům neměli“. Na otázku ohledně očekávání návštěvníků Lucassen odpovídá, že „to my nevíme, to je opravdu hrozně těžké říct“. Někdo se jde podívat, za co se utratily peníze a zda měl vepřín zůstat. K tomu Míšková uvádí mylnou představu mnoha lidí, že vepřín zaměstnával hodně lidí a měl pro region mnohem větší význam. Při vyzdvihování spolupráce se zahraničím pokládám doplňující otázku, zda se to

odráží na skladbě návštěvníků, zda převažují zahraniční. Dle Lucassen není jisté, zda to hraje roli v případě MRK, u Let by to ale spíš vliv mít mělo.

Ohledně Terezína již bylo mnoho v souvislosti s návštěvníky zmíněno - závislost na Praze, velký vliv cestovních kancelářů, zaměření na zahraniční turisty, mladé lidi. Školní mládež převažuje ve všední dny, o víkendech „jezdí nejvíc individuálů“. Z dotazníků vychází, že je na přilákání návštěvníků nejefektivnější doporučení od rodiny a známých. Za pandemie byl samozřejmě obrovský propad v návštěvnosti, před ní se roční počet návštěvníků pohyboval kolem 300 tisíc, v současnosti se návštěvnost tomuto číslu blíží. Většina návštěvníků míří do Terezína na 2-4 hodiny. Aby návštěvník viděl všechny objekty, musel by zde strávit 6-7 hodin, což většina lidí nedělá. V létě se propagace zaměřuje primárně na „prázdninové návštěvníky“. Mezi ně patří i cyklisté, protože Terezín leží na cyklistické trase. „Máme nějakou propagaci i v aplikaci pro cyklisty“. Cyklistů navštěvuje v létě Terezín velké množství. Skladba a množství návštěvníků se v posledních letech nemění. Za minulého režimu se sem část pamětníků a rodin obětí po válce vracela, mnoho lidí „o tom ale nechtělo mluvit“. Ve velkém množství do Terezína přijížděli pionýři, vlaky se sovětskými vojáky. Mnoha lidem je třeba vysvětlovat, proč se do Terezína platí vstupné. Návštěvníci vyžadují méně textu než bylo dříve, expozice by měly vizuálně působit dobře. Průvodce přizpůsobuje prohlídku charakteru skupiny. Rozšiřující informace mají návštěvníci v mobilních aplikacích. Je připravován audioprůvodce pro Malou pevnost, kratší i obsáhlejší verze. Největší efekt mají osobní příběhy, medailonky, komunikace přes sociální sítě, sdílení nejen témat souvisejících s Terezínem, ale i s 2. sv. válkou obecně, holocaustem, KT. Lada zpočátku rozhovoru i v jeho pozdější fázi zdůrazňuje riziko postupného a nenápadného ohýbání demokracie, vlivu populistů, nebezpečí lhostejnosti a nečinnosti. Vyzdvihuje důležitost toho o tom společnost, resp. návštěvníky, zejména mladé návštěvníky, informovat a pozitivně ovlivňovat, především skrze osobní příběhy.

Löffelsender popisuje pár ústředních výzev, před kterými expozice Památníku Buchenwald stojí. „Z čistě formálního hlediska musela expozice zohlednit měnící se zvyklosti návštěvníků. Ještě významnější však byly didaktické výzvy. Narozdíl od předchozích expozic se muselo předpokládat, že veřejnost již nemá tolik předchozích znalostí o éře národního socialismu, protože se časový odstup od tohoto období stále více zvětšuje a stěží ještě existují pamětníci národního socialismu. Výstava musela tudíž – mnohem více než její předchůdkyně z roku 1995 – zaujmout interpretační a vysvětlující perspektivu (např. pomocí krátkých, ale výstižných textů a kontextualizací). Na druhou stranu bylo a je ústředním rysem expozice neprezentovat dějiny tábora izolovaně, ale zasadit je do

společenských dějin národního socialismu“. V souvislosti s návštěvníky Löffelsender dále zmiňuje, že jejich očekávání a účel návštěvy Buchenwaldu „je velmi různorodý, protože i návštěvníci místa paměti Buchenwald jsou v zásadě velmi různorodí. Neexistuje jedno očekávání a naše nabídky se také nezaměřují přesně na jednu určitou cílovou skupinu, ale měly by oslovit všechny zájemce. Mladí návštěvníci a školní třídy jsou však samozřejmě důležitou cílovou skupinou a tvoří také většinu skupin, kterým se věnujeme“.

5.1.7 Shrnutí rozhovorů

Z rozboru kategorie 1 (Pracovní naplnění a kariéra) vyplývá, že pro Míškovou a Ladu byla jedním z ústředních důvodů proč pracovat pro daný památník kariéra. V případě Míškové se jednalo o možnost získat vzácnou práci, zkoumat nepříliš probádané téma a podílet se na expozici. U Lady šlo o postupný kariérní posun skrze několik pozic, uvedl též celkovou spokojenost s prací, její smyslupnost a dobrý pracovní kolektiv. Löffelsender kvituje rozmanitost činností a odraz své práce v praxi (publikace, výstavy ad.) a stále nové možnosti, jak na konkrétních příkladech předávat společensky relevantní téma. Význam tématu je v současném světě snad ještě vyšší než v předchozích letech. Možná proto se jím obšírně zabíral Lada a i pro něj je klíčovým pracovním naplněním a důvodem, proč se své práci věnovat. To platí i pro Míškovou a Lucassen, které rovněž zmiňují práci s návštěvníky a také demotivující faktory, a to administrativu.

Löffelsender a Lada téma úzce spojují s riziky a hrozbami. V případě Lady s přehnaným nacionalismem, nesnášenlivostí, lhostejností a nečinností. U Löffelsendera s vzestupem historického revizionismu, antisemitismu a pohrdání demokracií. Míšková a Lucassen naproti tomu téma popisují v souvislosti s postojem většinové společnosti k Romům a jejich historii. Zatímco Löffelsender zmiňuje nižší obeznámenost společnosti s tématem (holocaustu a nacismu) v porovnání s dřívější dobou, Míšková a Lucassen naopak v případě romského holocaustu a témat týkajících se Romů obecně poukazují na to, že v posledních letech vzrostla informovanost většinové společnosti a zlepšil se její postoj k tomuto tématu. Na to mohl mít vliv i posun v přístupu politiků a novinářů. Míšková a Lucassen téma zmiňují i v souvislosti s poučením se a (ne)přijetím spoluzodpovědnosti. Dle Míškové je českou společností silně prostoupen pocit oběti. S Míškovou a Lucassen široce rozebírám souvislosti se vzděláváním. Lucassen si stěžuje, že je implementace témat souvisejících s Romy do školního vzdělávání příliš vágní a stereotypní, záleží dle ní však na učiteli, jehož důležitou úlohu uvádí i Lada. Důležitá je i Löffelsenderova poznámka, že téma

(holocaustu a národního socialismu) není uzavřené, ale je klíčové pro pochopení naší současnosti.

Význam místa zaznívá už zpočátku rozhovoru s Míškovou, Lucassen, Ladou. Např. Míšková propojuje kategorii tématu s kategorií významu místa svým tvrzením, že má místo potenciál pro důležité téma. Lucassen jej označuje za symbol uznání Romů společností a pak společně s Míškovou dávají význam místa do souvislosti s již zmiňovaným měnícím se postojem společnosti, ale dosud nepřiznanou spoluvinou. Místo má potenciál bořit neinformovanost, stereotypy, latentní rasismus. Je velmi vážené v Česku i za hranicemi. Lada zdůrazňuje unikátnost místa, zejména kvůli množství sbírek. Poukazuje na ekonomický přínos pro region. Odkazuje na vysokou návštěvnost, dodává ale, že je závislá na Praze a práci cestovních kanceláří. Löffelsender Buchenwald popisuje jako jedno z ústředních míst historicko-politického vzdělávání a udává již výše zmíněný význam tématu a jeho aktuálnost.

Pro všechna tři místa nastala klíčová změna, co se způsobu prezentace holocaustu týče, se změnou režimu. U Terezína a Buchenwaldu byli za minulého režimu vyzdvihovali komunisté, vše ostatní upozdáváno. V případě Terezína byla v popředí pozornosti Malá pevnost, ghetto téměř ignorováno. Lety byly připomínány jen pár Romy, po vybudování vepřina státem ani nimi. Po revoluci byla u všech třech míst vyvíjena snaha prezentovat minulost co nejobektivněji, věnovat pozornost dosud přehlíženým aspektům. V případě Terezína došlo ale k úplnému odklonu od zaměření se na Malou pevnost, zájem o její minulost je velmi nízký a Památník se jej dle Lady chystá pozvednout. V Buchenwaldu je v posledních letech věnována větší pozornost kontextualizaci a v nadcházejících letech bude kladen akcent i na zaobírání se pachateli. V Letech byly poslední roky spojeny se získáním statutu kulturní památky, odkoupením vepřina, postavením nového památníku.

Terezín a Lety mají velmi dobrou spolupráci v tuzemsku i zahraničí. Oba Památníky jsou vážené a spolupráce je aktivní. MRK a Lety dostávají finanční podporu a jsou součástí nadnárodních organizací. Terezín spolupracuje s dalšími místy a institucemi zejména v oblasti sdílení archivů a dokumentů a vzájemné participace na akcích. Spravuje českou národní výstavu v Osvětimi. Pro Buchenwald je klíčová účast v AG Gedenkstätten na bázi organizační a institucionální spolupráce. Se zahraničím spolupracuje v rámci vzdělávacích a zprostředkovatelských projektů.

Lucassen těší, když se jí podaří změnit či pozměnit názor návštěvníka a ten pak odchází informovanější. Nejvíce ji naplňuje vliv expozice na děti. Míšková kvituje, když se jí podaří srozumitelně předat informace veřejnosti. Dle Lucassen je schopná v komunikaci s negativně zaměřenými návštěvníky. Pro práci s návštěvníky jsou dle Lady velice důležité

sociální sítě, kam nahrává osobní příběhy, medailonky a témata související s 2. sv. válkou obecně, skrze která pak může vzniknout zájem o Terezín. Pro získání nových návštěvníků fungují nejlépe doporučení od známých a rodiny. V létě cílí Památník propagaci na návštěvníky, kteří jsou v okolí a nerozhodují se na základě zájmu o téma (např. cyklisti). Buchenwald stojí před výzvami – přizpůsobit se novým návykům společnosti na příjem informací, menší znalost tématu než dřív, prezentace informací v kontextu. Stejně jako Lada uvádí i Löffelsender důležitost sociálních sítí. Očekávání návštěvníků jsou různá. Památník se nezaměřuje na jednu skupinu, převažují ale školní skupiny a mladí lidé.

8 Dnešní podoba míst holocaustu

Jak již bylo uvedeno v kapitole 5 Metodika, na každém ze čtyř míst proběhlo několikahodinové pozorování snažící se postihnout současnou podobu a způsoby využívání místa. V tomto rozboru je tabulka rozdělena na jednotlivé části, z nichž se každá věnuje jednomu určitému předmětu zkoumání a místu zvlášť. Poznatky ze všech míst jsou porovnány v závěrečné části kapitoly. Pro lepší přehlednost a orientaci odkazuji na plánky místa paměti, a to za Lety obr. 4, s. 43, Terezín obr. 8, s. 49, Buchenwald obr. 12, s. 55, Dachau obr. 15, s. 60.

Tab. 2: Lze vymezit jasně oddělené zóny různých funkcí (expoziční, pietní, provozní)?

	Lze vymezit jasně oddělené zóny různých funkcí (expoziční, pietní, provozní)?	
	Co očekávám	Co pozoruji
Terezín	<p>Malá pevnost, litoměřický KT, pietní místo u Ohře, krematorium, kolumbárium – pietní, provozní a pamětní funkce.</p> <p>Ghetto – zóny nejsou oddělené, celé místo plní pasivně všechny tři funkce, záměrně pak částečně pamětní a pietní, hlavně ale světskou.</p>	<p>Potvrzuji.</p> <p>Zajímavá je též změna funkcí budov, viz příloha 5. Pietní funkci krematoria může posilovat i abstraktní pomník, viz příloha 7.</p>
Lety	<p>Starší část – pietní a pamětní funkce. Pietní převažuje u hrobů a pomníků, pamětní u replik domků vězňů. Za provozní funkci lze označit parkoviště.</p> <p>Nová část – všechny funkce zastoupeny. V exteriéru hlavně pietní a pamětní funkce, v interiéru hlavně pamětní a provozní.</p>	<p>Potvrzuji, s ohledem na chybné označení <i>starší část</i>, místo kterého mělo být <i>Kulturní památka Lety</i>. Jelikož je ale součástí Památníku, budu se věnovat i jí a dále ji psát jen jako <i>Kulturní památka</i>.</p> <p>Pomník v rámci Kulturní památky je obklopen mnoha květinami a věnci, což jeho pietní funkci jistě velmi posiluje. Zaujalo mě, že na místě hromadného hrobu jsou jakési závlahové systémy. Funkce expoziční je u replik domků vězňů, jsou zde informační cedule, návštěvní kniha.</p> <p>Památník se nově otevírá a je ve zkušebním režimu, neplatí se vstupné, některé části v interiéru i exteriéru zatím nejsou zprovozněny, přesto památník působí významně a pozoruhodně.</p>
Buchenwald	<p>Převažují pamětní a provozní funkce, pietní méně, možná v oddělených prostorách (hřbitovy). Stravovací zařízení</p>	<p>Místo vzbuzuje větší pietu, než jsem očekával - velké množství pietních tabulí v místě bývalého vězeňského tábora a krematoria. Samotné pozůstatky vězeňských kasáren mi připomínají</p>

	jsou odděleně, aby neubíraly na pietní a pamětní funkci?	hroby. V bývalé části pro SS hlavně provozní funkce, zčásti pak pamětní, pietní nevnímám. V areálu Buchenwaldského památníku zbudovaného SED převážně pamětní funkce (gro připomínání komunistické propagandy), pro někoho ale může být silná funkce pietní. Provozní zastoupena částečně (rozsáhlé parkoviště, autobusové zastávky).
Dachau	Hlavně pamětní a provozní funkce, pietní méně. Často těžko definovatelné.	Opět pietní funkce zastoupena do výrazně větší míry, než jsem očekával - sice není tolik pietních tabulí jako v Buchenwaldu, jsou zde ale pietní svatyně (v nekonvenčním stylu), viz příloha 19, relikty vězeňských kasáren připomínající hroby, viz příloha 18, či hlavní pomník, viz příloha 20. Pamětní funkce je zastoupena do velké míry, hlavní expozice má velmi široký tematický záběr, jak ilustruje např. příloha 21. Provozní zastoupena napříč areálem, nejvíce u vstupu do areálu a lze říci, že odtud dále postupně klesá provozní funkce, vzrůstá pamětní, nakonec je zastoupena hlavně pietní.

Zdroj: Autor.

Úskalím vymezování funkce místa je prvek subjektivity – někdo může pamětní místo vnímat jako pietní, někdo pietní jako pamětní, popř. mu přisuzovat obě funkce. V některých zónách byly funkce snáze vymezitelné, v jiných hůře. V Terezíně lze pozorovat jasně oddělené zóny funkcí, a sice Malou pevnost a ghetto. Malá pevnost plní hlavně funkci pamětní, do menší míry provozní. Funkce pietní je pak zastoupena za jejími hradbami, a to na rozlehlém hřbitově. Dále pak v prostorách krematoria, kolumbária, litoměřického KT, pietního místa u Ohře. Naproti tomu prostor bývalého ghetta představuje dle mého názoru raritu. Celé místo je místem paměti, s holocaustem je spojena každá ulice a každý dům a pro někoho tak mohou být mementem mori.

ovšem dnes představuje obec s mnoha stálými obyvateli. Mísí se tak funkce pietní, provozní, pamětní a je zde zastoupena i funkce světská, jež na mě působí jako převažující. Je zajímavé, jak se v průběhu času měnila funkce budov, např. v budově, kde za války dle pamětní desky přebývalo na 500 dánských Židů, se dnes nachází pečovatelská služba, zřízena za pomoci EU v rámci „vybudování zázemí pečovatelských služeb“.

V Kulturní památce je zastoupena pietní a pamětní funkce, částečně provozní. Pietní funkce převažuje v zóně hrobů a pomníků. V době pozorování zde byla řada květin a věnců, což pietní funkci jistě posiluje. Místo hromadného hrobu bylo pokryto jakýmsi závlahovým systémem. Funkce expozice převažuje v zóně replik vězeňských domků. Za provozní funkci

lze označit parkoviště.¹⁴ V nové části se v exteriéru mísí všechny tři funkce, nejvíce pak pamětní a pietní. V interiéru dominuje pamětní a provozní funkce.

V Buchenwaldu je část primárně pietní a pamětní, a to prostory bývalého vězeňského tábora a krematoria. Je zde mnoho pamětních desek, bloky kasáren připomínají hroby. Nachází se tu řada expozic. Naproti tomu bývalé prostory SS jsou dnes určeny především k provozní funkci (informační a návštěvnické centrum, rozlehlá parkoviště, zastávky, bistro, budovy mládežnických organizací), zčásti pak pamětní. Prostory Buchenwaldského památníku zbudovaného SED a přilehlé muzeum mají dnes primárně pamětní funkci (připomínají komunistickou propagandu), mohou ale vzbuzovat i pietu. Funkce provozní je zde zastoupena částečně – parkoviště, autobusové zastávky.

Návštěvnické a informační centrum s bistroem je v Dachau u vstupu do areálu a je postaveno v nové a architektonicky pozoruhodně provedené budově, viz příloha 16. Plní většinu provozních funkcí, které postupně v areálu ubývají a střídá je funkce pamětní a pietní, nejvíce zastoupená v areálu bývalého vězeňského tábora, odděleném od bývalého areálu SS železnými vraty s nápisem *Arbeit macht frei*, viz příloha 17. V prostorách hlavní expozice je místnost s pietními tabulemi, viz příloha 13. Totéž se nachází v prostorách terezínského kolumbária. Myslím, že jsem si i v Buchenwaldu všiml něčeho obdobného a v Letech nikoli. Pietní funkce je na konci areálu Památníku Dachau nejzastoupenější, a to v podobě zbytků vězeňských bloků připomínajících hroby, krematorií, nekonvenčních svatyní. Mezi návštěvnickým centrem a touto částí je zóna, které dominují expozice, a to zejména v hlavní budově tábora. Nicméně i v exteriéru jsou různé informační tabule s dobovými fotografiemi, leteckými snímky, jak ukazuje příloha 15.

Vymezení jasně oddělených zón různých aktivit (expozice, pietní, provozní) je nejobtížnější v případě bývalého terezínského ghetta, kde jsou všechny tři funkce zastoupeny, dále přibývá funkce světská. V případě Malé pevnosti je vymezení snazší – funkce pamětní, částečně provozní, hřbitov za hradbami plní funkci pietní. Stejně tak u zbylých tří památníků je vymezení méně obtížné a funkce je na jednotlivých místech snáze pozorovatelná.

Tab. 3: Odkazy na pamětní místo v okolí

	Odkazy na pamětní místo v okolí	
	Co očekávám	Co pozoruji

¹⁴ To je ale dle orientační mapy k Památníku Lety označeno za bývalé. Zřejmě se tedy nepoužívá.

Terezín	Lze očekávat značky, cedule, plakáty, letáky atd. odkazující na Terezín, většina lidí ale do Terezína nemíří náhodně, nýbrž cíleně a o Terezínu se dozvěděla odjinud (ve škole, na turistických portálech...). Lze očekávat časté odkazy na Terezín v Litoměřicích?	Na cyklistických značkách je Terezín s pamětními symboly. Odkazy na pietní akci <i>Terezínská tryzna</i> , viz příloha 8.
Lety	Podél silnice a v okolních obcích jsou cedule a značky odkazující na toto místo. Většina lidí ale na místo nejspíš nejedí náhodou, nýbrž cíleně a o místu se dozvěděli odjinud.	Odkazů v krajině jsem si nevšiml, místo je ovšem dobře označeno na Mapách Google. Na Mapách.cz je naproti tomu vyznačena pamětní stezka vedoucí od Kulturní památky do obce Lety, se zastávkami a informačními cedulemi.
Buchenwald	Lze očekávat značky, cedule, plakáty, letáky atd. odkazující na Buchenwald, většina lidí ale do Buchenwaldu nemíří náhodně, nýbrž cíleně a o Buchenwaldu se dozvěděla odjinud (ve škole, na turistických portálech...). Lze očekávat časté odkazy na Buchenwald ve Výmaru? A na trase Výmar-Buchenwald?	Na trase Výmar-Buchenwald odkazy až před Buchenwaldem, např. pamětní obelisk u začátku Blütenstraße, jedné z pamětních stezek; další pamětní stezka vede od výmarského nádraží, viz příloha 9. Jako obvykle jsou stezky dobře vyznačeny na Mapách.cz a nevyznačeny na Google Mapách. V blízkosti Památníku se též nachází informační cedule s dobovou fotografií - tam, kde se dnes rozprostírá jen příroda, stály budovy SS, viz příloha 11. Ve Výmaru je téma Buchenwaldu všudypřítomné a velmi zastoupené, popř. téma holocaustu, nacismu, nucené práce...
Dachau	Lze očekávat značky, cedule, plakáty, letáky atd. odkazující na Dachau, většina lidí ale do Dachau nemíří náhodně, nýbrž cíleně a o Dachau se dozvěděla odjinud (ve škole, na turistických portálech...). Lze očekávat časté odkazy na Dachau v Mnichově?	Občasné odkazy v Mnichově, na trase Mnichov-Dachau jsem si ničeho nevšiml. V Dachau mnoho odkazů - směrovky, piktogramy na skle autobusu (příloha 14), jména ulic, pamětní stezka, místa v okolí místa paměti samotného, např. tzv. <i>bylinná zahrádka</i> , viz příloha 24. Pozoruhodná je existence poměrně frekventované komunikace přímo vedle Památníku, pod replikou zdi potažené ostnatým drátem a hlídacími věžemi, viz příloha 23.

Zdroj: Autor.

Co se týče odkazů na místo paměti v bezprostředním okolí, na značce pro cyklisty v Litoměřicích je Terezín vyznačen jako místo paměti. Litoměřice působí jako kulturně čilé město s mnoha aktivitami, o kterých na hlavním náměstí a hlavním autobusovém nádraží hodně informuje, má mobilní aplikaci s audioprůvodcem, vize do budoucna. Odkazy na Terezín však časté nejsou. Lze se ale setkat s odkazy na významnou pietní akci *Terezínská tryzna*. Odkazy na Lety v krajině nejsou, místo je ale přehledně vyznačeno na Google Mapách a Mapy.cz zase zobrazují pamětní stezku od staré části do obce Lety, se zastávkami a informačními cedulemi. Na trase Výmar-Buchenwald jsou odkazy až před Buchenwaldem, jedná se ale o krátkou trasu. V místě, kde začíná Blumenstraße, je postaven pamětní obelisk. Od výmarského nádraží vede další pamětní stezka. Ve Výmaru je téma Buchenwaldu všudypřítomné, popř. téma holocaustu, nacismu, nucené práce ad., a to jak v kultuře, tak prostorově – na místech spojených s nacismem jsou fotografie zachycující minulost místa, doplněné popisy. Dachau je s Mnichovem spojeno vlakem, a pokud jsou na této trase nějaké odkazy na KT, jsou hůře pozorovatelné. V Dachau je odkazů mnoho – směrovky, piktogram na skle autobusu, názvy ulic, pamětní stezka od nádraží v Dachau, místa související s holocaustem v okolí areálu místa paměti. V Mnichově jsou občasné odkazy na KT Dachau. Zatímco v Litoměřicích či Mnichově nebyly odkazy na pamětní místo příliš časté, ve Výmaru ano. V krajině nejsou na místa časté odkazy, nebo jen v jejich blízkosti (hojně u Buchenwaldu). Někdy jsou v souvislosti s místem pojmenovány ulice. Časté jsou pamětní stezky vedoucí několik kilometrů z místa do nejbližšího osídlení nebo nádraží.

Tab. 4: Dopravní zvláštnosti a omezení

	Dopravní zvláštnosti a omezení	
	Co očekávám	Co pozoruji
Terezín	Pravidelné autobusové spoje, lze použít auto, prostorná parkoviště.	Potvrzují. Možno k Malé pevnosti přijet i z opačné strany, kde nejsou prostorná parkoviště.
Lety	Snadná dostupnost autem, ale velmi komplikovaná hromadnou dopravou – několik autobusových spojů do obce Lety za den, pak 3,5 km pěšky; s Královou Lhotou, nejbližší obcí, spojení ještě horší. Prostorná parkoviště u staré i nové části.	Potvrzují. Parkoviště téměř prázdná. U Kulturní památky se tedy zřejmě jedná o bývalé parkoviště.

Buchenwald	Pravidelné autobusové linky z Výmaru, lze využít auto, soukromý autobus, prostorná parkoviště. Nejvíce návštěvníků sem míří z Výmaru.	Autobusy jezdí poměrně málo často - ve čtvrtek na konci června 2024 jednou za hodinu od rána do půl sedmé večer. Autobus na cestě k Památníku i zpět byl středně vytížen. Rozlehlá parkoviště byla v době mé návštěvy (12:30-18:00) zaplněna jen velmi málo.
Dachau	Pravidelné autobusové i vlakové linky z Mnichova, lze využít auto, soukromý autobus, prostorná parkoviště.	Potvrzují. Některá parkoviště jsou několik minut chůze od místa paměti.

Zdroj: Autor.

U všech čtyř míst je ideálním řešením přijet vlastním autem nebo autobusem, protože památníky disponují prostornými parkovišti. Ohledně hromadné dopravy je na tom nejlépe Dachau, kam se lze z Mnichova snadno dopravit vlakem či autobusem, spojení jsou častá a dlouhou denní dobu. Dachau je totiž poměrně velké město. Podobně je tomu u Terezína. Hůře je na tom Buchenwald a úplně nejhůře Lety, kam je velmi komplikované dostat se hromadnou dopravou.

Tab. 5: Jak se liší jednotlivé části prostředí z hlediska vybavení?

	Jak se liší jednotlivé části prostředí z hlediska vybavení?	
	Co očekávám	Co pozoruji
Terezín	Lze předpokládat, že jsou v nejlepším stavu objekty sloužící k návštěvnosti. V dobrém stavu by měly být i světské objekty (nesloužící k paměti Terezína jakožto místa paměti holocaustu). V horším stavu mohou být rozlehlé starobylé objekty, které již neslouží původnímu účelu a zatím nejsou využívány k novému (deutschlandfunkkultur 2015).	V areálu Malé pevnosti slouží většina objektů k návštěvnosti a jsou v dobrém stavu. Ve zbylém prostoru odpovídá stav budov očekáváním, až na stav světských budov, které jsou sice z větší části v dobrém stavu, ovšem je i nemalý počet poškozených budov. Rozlehlé starobylé budovy jsou ve velmi špatném stavu - někdy zvenčí i zevnitř, jindy jen zevnitř. Viz Příloha 6. Jsou ovšem označeny pamětní deskou, spadají pod kulturní památky a často u nich jsou i cedule informující o plánované nebo již probíhající rekonstrukci, spolufinancované z EU.
Lety	Stará část je udržovaná a v dobrém stavu. Nová část tedy ještě není zcela dokončena, předpokládám, že vše bude dobře provedeno a vybaveno.	Potvrzují, v Kulturní památce je vše dobře udržované.

Buchenwald	Všechny části jsou ve velmi dobrém stavu, protože holocaust je jedním z klíčových témat německého vzdělávání a kultury vzpomínání vůbec. Roli hraje též ekonomický faktor, že je Německo stále ještě jednou z nejbohatších zemí světa.	Většina částí je ve velmi dobrém stavu, ovšem neustále dochází k rekonstrukcím a stavebním úpravám (buchenwald 2024). Občas jsou patrné drobné nedokonalosti na místech, kde jsem je neočekával, např. u vstupní brány do bývalého vězeňského tábora. Možná jsou záměrné.
Dachau	Všechny objekty by měly být v dobrém stavu - tím spíše, že se jedná o Bavorsko, nejbohatší spolkovou republiku.	Potvrzují. Pokud objekty v dobrém stavu nejsou, je to zřejmě záměrně, např. v prostorách hlavní expozice, kde to má asi navozovat zamýšlenou atmosféru.

Zdroj: Autor.

V Buchenwaldu a Dachau je většina objektů ve velmi dobrém stavu. Pokud ne, může se jednat o záměr za účelem lepšího zprostředkování tématu. Nutno však dodat, že i zde, minimálně v Buchenwaldu, dochází k neustálým rekonstrukcím. V Letech je Kulturní památka v pořádku, nová část se teprve buduje. V Terezíně je velká rozmanitost ve stavu objektů. Objekty sloužící návštěvnosti jsou v uspokojivém stavu. Světské objekty jsou na tom různě – mnoho jich je v pořádku, velká část je ovšem do větší či menší míry poškozena. Nejvíce trpí rozlehlé starobylé objekty jako kasárny, často se však opravují nebo je jejich oprava plánována.

Tab. 6: Jak se liší jednotlivé části prostředí z hlediska vykonávaných aktivit? Co je cílem a náplní těchto aktivit?

	Jak se liší jednotlivé části prostředí z hlediska vykonávaných aktivit? Co je cílem a náplní těchto aktivit?	
	Co očekávám	Co pozoruji
Terezín	Celý prostor je do větší či menší míry využíván ke světským a pamětním aktivitám, částečně pak k pietním či provozním. Pietní aktivity jsou podle mě obtížněji pozorovatelné a definovatelné.	Prostor Malé pevnosti je využíván převážně k pamětním aktivitám, zbylý prostor převážně ke světským, do velké míry i pamětním, částečně též pietním.
Lety	V některých částech dochází k pietním aktivitám, v jiných k pamětním či provozním, často se tyto aktivity mohou překrývat.	U Kulturní památky odkazují květiny a pamětní věnce na pietní aktivity, průběžně plněná návštěvní kniha na pamětní a provozní, závlahové systémy na provozní. V nové části odkazují zaměstnanci návštěvnického centra na

		především pamětní a provozní funkci, aktivity související s pietou zde pozorovatelné nejsou.
Buchenwald	Celý prostor je do větší či menší míry využíván k pamětním aktivitám, částečně pak k pietním či provozním. Pietní aktivity jsou podle mě obtížněji pozorovatelné a definovatelné.	Více méně potvrzuji, až na pietní aktivity, které jsou snáze pozorovatelné, než jsem očekával.
Dachau	Celý prostor je do větší či menší míry využíván k pamětním aktivitám, částečně pak k pietním či provozním. Pietní aktivity jsou podle mě obtížněji pozorovatelné a definovatelné.	Jak jsem již zmínil výše, pietní aktivity jsou podstatnou součástí. Nelze říct, že by byly obtížněji pozorovatelné a definovatelné.

Zdroj: Autor.

V terezínské Malé pevnosti probíhají převážně pamětní, zčásti provozní aktivity, za jejími hradbami pietní. V bývalém ghettu převažují světské aktivity, dále pak pamětní či provozní, pietní jsou hůře vymežitelné. V Letech jsou u Kulturní památky patrné odkazy na zónu převážně pietních a zónu převážně pamětních aktivit, v nové části zatím převažují jak v interiéru tak exteriéru pamětní, popř. provozní aktivity. V Buchenwaldu i Dachau jsou zóny pietních aktivit jasně pozorovatelné a pro tyto památníky klíčové. To samé platí pro zónu převážně pamětních (expozice) a zónu převážně provozních (návštěvnické a informační centrum, bistro) aktivit.

Tab. 7: Je téma holocaustu prezentováno v celém zpřístupněném areálu, nebo se prolíná i s prezentací dalších částí minulosti místa?

	Je téma holocaustu prezentováno v celém zpřístupněném areálu, nebo se prolíná i s prezentací dalších částí minulosti místa?	
	Co očekávám	Co pozoruji
Terezín	Prolíná se v první řadě s historií barokní pevnosti, v Malé pevnosti jako věznice habsburské monarchie. Dále s historií spojenou s dobou minulého režimu, ta je akcentována hlavně v Malé pevnosti.	Historii Terezína jakožto barokní pevnosti je dnes věnována velká pozornost, a to v podobě osobních či virtuálních prohlídek, pamětních a informačních tabulí, mnoha informací na internetu atd. Příloha č. zachycuje jeden z úseků pevnostního opevnění. Přílohy č. 1, 2 a 3 odkazují roli barokní terezínské pevnosti v kultuře vzpomínání místa paměti. Jiným souvislostem věnoval pozornost minulý režim. Většinou už to není v Malé

		pevnosti nebo bývalém ghettu viditelné, až na výjimky, jako je rozlehlá budova v bývalém ghettu, u níž minulý režim připomínal soudní řízení se zhruba pěti sty účastníky vzpoury proti kapitalismu. Viz Příloha č. 5.
Lety	Pozornost je věnována i minulosti Romů a Sintí před a po holocaustu, převládá ale prezentace minulosti holocaustu.	V prostorách Kulturní památky je pietní část věnována jen holocaustu. Expoziční část je do velké míry věnována i historii Romů a Sintí před a po holocaustu (asi třetina až polovina informačních banerů). V nové části je vnitřní část věnována spíše prezentaci holocaustu, ovšem minulosti před a po holocaustu je věnována asi třetina až polovina prezentace. Venkovní části dominuje prezentace holocaustu.
Buchenwald	Prolíná se v první řadě s prezentováním komunistického teroru a propagandy, resp. s historií komunistického antifašistického odboje a komunismu a antifašismu obecně. To je jasně prostorově odděleno. Jižní, menší část je věnována druhému tématu, severní, rozsáhlejší spíše holocaustu. Možná je část pozornosti věnována i historii před rokem 1937? Nejspíš minimální.	Potvrzuji. Pozornost věnovanou historii před rokem 1937 jsem nezaznamenal.
Dachau	V malé míře bude zastoupena historie před rokem 1933, kdy zde stála továrna na munici a zajišťovala práci mnoha lidem.	Potvrzuji. Historie před rokem 1933 uvedena spíše okrajově. Část pozornosti je věnována vývoji po 2. sv. v., kdy zde např. byl uprchlický tábor.

Zdroj: Autor.

Režim vládnoucí před rokem 1989 učinil Terezín a Buchenwald důležitými nástroji komunistické propagandy, místy hrdinského antifašistického odporu. V případě Terezína byla klíčová Malá pevnost, u Buchenwaldu vznikl rozsáhlý památník jižně od hlavní části KT. Zatímco v případě Buchenwaldu je dnes doba využití místa pro komunistickou propagandu do velké míry prezentována, u Terezína jen minimálně. Zde je vedle holocaustu věnována velká pozornost historii barokní pevnosti a věznice. Naopak u Buchenwaldu jsem nezaznamenal připomínání doby před rokem 1937. V Dachau se minulost před rokem 1933 uvádí jen okrajově, větší pozornost je věnována vývoji po 2. sv. v., např. historii uprchlického tábora. Přestože se Lety stejně jako Terezín a Buchenwald nacházely na východ od železné opony, toto místo minulý režim ke své propagandě nezneužil – možná se nikdo ze Židů

a Sinti neoznačoval za komunistu. Snahy lidí o to zde zřídit památník byly ignorovány či znehodnocovány. Památník kromě holocaustu prezentuje historii Romů a Sinti před a po holocaustu, dominuje však prezentace holocaustu.

Tab. 8: Jak je místo navštěvované (jednotlivci/desítky/stovky lidí)?

	Jak je místo navštěvované (jednotlivci/desítky/stovky lidí)?	
	Co očekávám	Co pozoruji
Terezín	Skupiny do 30 lidí pod vedením jednoho z průvodců, ojediněle jednotlivci bez průvodce.	Převažují početné školní skupiny, ne vždy jsem ale zahlédl průvodce. Časté též byly malé skupiny cyklistů ve středním nebo seniorním věku.
Lety	Vzhledem k velké pozornosti věnované památníku v médiích bych očekával výrazný zájem lidí o navštívení místa.	Místo jsem navštívil ve čtvrtek 16. května mezi desátou a druhou hodinou a za celou dobu přijela jen dvě auta, v obou případech se jednalo o pár ve středním věku s dítětem/dospívajícím.
Buchenwald	Skupiny do 30 lidí pod vedením jednoho z průvodců, ojediněle jednotlivci bez průvodce.	Skupiny do 30 lidí jsou časté, do velké míry jsou ale zastoupeny i skupinky návštěvníků, často dvojice. Velké skupiny jsou s průvodcem, malé bez nebo s audioprůvodcem.
Dachau	Skupiny do 30 lidí pod vedením jednoho z průvodců, ojediněle jednotlivci bez průvodce.	Převažují malé skupinky a školní skupiny zastoupené nejsou. To je ovšem dáno tím, že se nejedná o školní den, kdy školní skupiny převažují (kz-gedenkstätte-dachau.de 2024). Návštěvníků je relativně dost, prohlídky se blíží maximálnímu možnému počtu účastníků (30). Na druhou stranu nejsou tyto prohlídky tak často, jak bych očekával – jen několikrát za celý den v AJ a NJ.

Zdroj: Autor.

I přes velký mediální ohlas nebyli v Letech pozorováni téměř žádní návštěvníci, což může být dáno tím, že je památník ve zkušebním provozu a mnoho se toho teprve připravuje. V případě zbylých památníků je účast vysoká. Převažují skupiny do 30 lidí, ojediněle malé skupinky či jednotlivci. Množství návštěvníků je pak spojené i s jejich rozmanitostí. V případě všech míst kromě Let byli zastoupeni jak domácí, tak cizinci. V Buchenwaldu se lze také setkat s velkými skupinami německy mluvících návštěvníků. Pro skladbu návštěvníků je pravděpodobně klíčové, zda se jedná o školní den, či nikoli. Ve školní den

převažují skupiny mladistvých, zřejmě školní skupiny. Dále cyklisté (Terezín) či lidé v důchodovém věku (Buchenwald). V případě víkendu převažují dospělí ve středním věku.

Tab. 9: Kdo místo navštěvuje (pouze domácí/cizinci apod.)?

	Kdo místo navštěvuje (pouze domácí/cizinci apod.)?	
	Co očekávám	Co pozoruji
Terezín	Mnoho cizinců i domácích.	Potvrzují. U cizinců se jedná o německy mluvící.
Lety	Obě skupiny by měly být čteně zastoupené.	Nevím, asi Češi.
Buchenwald	Mnoho cizinců i domácích. Asi převažují domácí.	Velké skupiny byly německy mluvící. Malé skupiny různě.
Dachau	Mnoho cizinců i domácích.	Potvrzují. Cizinci v rámci svých skupinek mluví převážně anglicky, je ale možné, že jsou zastoupeny i další jazyky. Myslím, že jsem zaslechl španělštinu nebo itaštinu.

Zdroj: Autor.

U Let jsem neidentifikoval. V případě zbylých míst jsou hojně zastoupeni jak domácí, tak cizinci. Je možné, že jsem si potvrdil svou hypotézu, že v Buchenwaldu převažují domácí, resp. německy mluvící.

Tab. 10: Lze návštěvníky rozdělit do skupin podle dalších charakteristik (věk, postavení apod.)?

	Lze návštěvníky rozdělit do skupin podle dalších charakteristik (věk, postavení apod.)?	
	Co očekávám	Co pozoruji
Terezín	Často se budou objevovat české i zahraniční školní skupiny žáků ve věku 15–19 let. Mimo to mohou být zastoupeny všechny další věkové kategorie, očekávám ale nižší zastoupení u dětí. Dříve převažovali pamětníci, dnes je jejich podíl minimální (deutschlandfunkkultur 2015).	Potvrzují, včetně výše popsaných skupin cyklistů.
Lety	Očekávám zastoupení všech věkových skupin, měly by převažovat dospívající ve věku 15–19 let, naopak děti by	Dva páry ve středním věku s dítětem/dospívajícím.

	místo navštěvovat neměly nebo jen minimum z nich.	
Buchenwald	Často se budou objevovat německé i zahraniční školní skupiny žáků ve věku 15–19 let. Mimo to mohou být zastoupeny všechny další věkové kategorie, očekávám ale nižší zastoupení u dětí. Dříve zde byli často přítomni pamětníci, třeba jako zaměstnanci, dnes je jejich podíl minimální (salve.cast 2021).	Velké skupiny jsou nejspíš školní skupiny mladistvých ve věku 15–19 let. Ostatní návštěvníci jsou často patrně v důchodovém věku. Děti nebyly přítomny.
Dachau	Často se budou objevovat německé i zahraniční školní skupiny žáků ve věku 15–19 let. Mimo to mohou být zastoupeny všechny další věkové kategorie, očekávám ale nižší zastoupení u dětí.	Školní skupiny zde nejsou, viz výše. Průměrný věk návštěvníků bych odhadl na 40 let. Občas lze zahlédnout i malé dítě.

Zdroj: Autor.

Pro skladbu návštěvníků je pravděpodobně klíčové, zda se jedná o školní den, či nikoli. Ve školní den převažují skupiny mladistvých, zřejmě školní skupiny. Dále cyklisté (Terezín) či lidé v důchodovém věku (Buchenwald). V případě víkendu převažují dospělí ve středním věku.

Tab. 11: Existují místa, kde se zdržují určité typické skupiny návštěvníků?

	Existují místa, kde se zdržují určité typické skupiny návštěvníků?	
	Co očekávám	Co pozoruji
Terezín	Školní skupiny se budou zdržovat na pamětních, popř. světských místech, pamětníci a jejich příbuzní na pietních místech.	Většina návštěvníků je v Malé pevnosti nebo na cestě do/z ní, menší část zavítá i do bývalého ghetta. Na Národním hřbitově jsem, myslím, neviděl žádné návštěvníky.
Lety	Pamětníci a jejich rodiny se zdržují spíše na pietních místech, ostatní návštěvníci u expozic.	Nevím.
Buchenwald	Školní skupiny se budou zdržovat na pamětních, popř. světských místech, pamětníci a jejich příbuzní na pietních místech.	Nelze takto rozdělit.

Dachau	Školní skupiny se budou zdržovat na pamětních, popř. světských místech, pamětníci a jejich příbuzní na pietních místech.	Účastníci prohlídky se zdržují na místech prohlídky, ostatní se po areálu pohybují samovolně.
--------	--	---

Zdroj: Autor.

Místa, kde se skupiny návštěvníků zdržují, jsou dána tím, kudy vede trasa prohlídky. V Terezíně je to v Malé pevnosti, proto se zde soustřeďuje většina návštěvníků. Samozřejmě hrozí riziko nerozpoznání toho, zda se jedná o návštěvníka nebo místního obyvatele. V případě Buchenwaldu a Dachau se skupiny pohybují po celém areálu, opět ale hraje klíčovou roli trasa prohlídky.

Tab. 12: Jaké činnosti tito návštěvníci na daných místech vykonávají?

	Jaké činnosti tito návštěvníci na daných místech vykonávají?	
	Co očekávám	Co pozoruji
Terezín	Školní skupiny poslouchají výklad, chodí a představují si, prohlíží si muzeum, jedí a pijí, sedí. Pamětníci a jejich příbuzní stojí či sedí na pietních místech, rozjímají, truchlí.	Potvrzují ohledně školních skupin, pamětníky či jejich příbuzné jsem nerozpoznal.
Lety	Pamětníci a jejich rodiny myslí na své zesnulé příbuzné, vzpomínají, truchlí, rozjímají. Ostatní návštěvníci si čtou informace, poslouchají výklad průvodce, představují si, snaží se pochopit, porozumět, poučit se.	Nevím.
Buchenwald	Školní skupiny poslouchají výklad, chodí a představují si, prohlíží si muzeum, jedí a pijí, sedí. Pamětníci a jejich příbuzní stojí či sedí na pietních místech, rozjímají, truchlí.	Potvrzují ohledně školních skupin, u pamětníků a jejich příbuzných nemohu určit.
Dachau	Školní skupiny poslouchají výklad, chodí a představují si, prohlíží si muzeum, jedí a pijí, sedí. Pamětníci a jejich příbuzní stojí či sedí na pietních místech, rozjímají, truchlí.	Účastníci prohlídky poslouchají výklad, chodí a prohlíží si muzeum, sedí, ptají se. Ostatní chodí, sedí, čtou si informace, poslouchají audio průvodce. V návštěvnickém centru návštěvníci jedí. Ohledně pamětníků a příbuzných nelze určit.

Zdroj: Autor.

Návštěvníci převážně chodí, stojí, poslouchají, představují si, prohlíží si muzeum, čtou, ptají se, sedí, jedí a pijí. Jelikož je v Buchenwaldu a Dachau část areálu převážně pietní, návštěvníci zde mohou i rozjímat a truchlit. Nelze určit, zda se jedná o pamětníky a jejich příbuzné. V Terezíně je sice rovněž část primárně pietní (hřbitov, popř. i krematorium a kolumbárium, pietní místo u Ohře), ovšem zde se nezdržuje tolik lidí, není to se zbytkem areálu propojeno tak, jako v případě Buchenwaldu a Dachau.

Tab. 13: Charakter doprovodných služeb

	Charakter doprovodných služeb	
	Co očekávám	Co pozoruji
Terezín	Pamětní, konzumní.	Ničeho jsem si nevšiml.
Lety	Pamětní.	Potvrzuji.
Buchenwald	Pamětní, konzumní.	Potvrzuji.
Dachau	Pamětní, konzumní.	Potvrzuji.

Zdroj: Autor.

Charakter doprovodných služeb je převážně pamětní, může se mísit se službami konzumními (např. stravovací zařízení). Narozdíl od Let, Buchenwaldu a Dachau, kde jsou v návštěvnickém centru doprovodné služby jasně patrné a rozeznatelné, v Terezíně prakticky neexistují – u malé kasy při vchodu do Malé pevnosti se jen kupují vstupenky.

Tab. 14: Charakter prodeje předmětů/služeb (např. jaké předměty se prodávají)

	Co očekávám	Co pozoruji
Terezín	Očekávám prodej pamětních předmětů, stánky s občerstvením, taxi službu ad.	Na hlavním náměstí byly májové trhy, samozřejmě ale neměly s holocaustem nic společného. U autobusové zastávky je též odkaz na taxislužbu.
Lety	V návštěvnickém centru je možné dostat různé letáky a brožury.	Potvrzuji.
Buchenwald	Očekávám prodej pamětních předmětů, stánky s občerstvením, taxi službu ad.	Potvrzuji. Např. v informačním centru je celá místnost věnována upomínkovým předmětům, např. knihám. Ty jsou prodávány i v přízemí budovy s rozlehlou třípatrovou expozicí.

Dachau	Očekávám prodej pamětních předmětů, stánky s občerstvením, taxi službu ad.	Potvrzuji. Lze zakoupit pamětní předměty, např. v návštěvnickém centru či v klášteře Karmelské svaté krve.
--------	--	--

Zdroj: Autor.

V Buchenwaldu je v informačním centru celá místnost věnovaná prodeji převážně upomínkových předmětů, knih a dalších suvenýrů. Totéž lze v menší míře nalézt i v rozlehlé budově sloužící k hlavní expozici. V Dachau je to samé v návštěvnickém centru i na dalších místech, a to jak pamětním (muzeum), tak pietním (svatyně). V Letech jsou v návštěvnickém centru dostupné různé letáky a brožury.

9 Závěr

Cílem výzkumu bylo, prostřednictvím čtyř modelových lokalit bývalých koncentračních táborů (Lety u Písku, Terezín, Buchenwald a Dachau) porovnat význam a způsoby interpretace míst paměti holocaustu v Česku a Německu. Součástí řešení práce bylo i hledání možných odpovědí na tyto výzkumné otázky: Která místa v Česku a Německu spojená s holocaustem jsou klíčová a z jakých důvodů? Jakým způsobem jsou tato místa vnímána v kolektivní paměti a kultuře vzpomínání obou zemí a jaké jsou rozdíly a podobnosti v těchto vnímáních?

Jednotlivá místa byla vybrána s přihlédnutím k typologii míst holocaustu diskutované v teoretické části práce. Všechna z míst plnila funkci koncentračního tábora, ovšem odlišného typu (Winstone 2010; Bensoussan 2022; Buchenwald 2024; rw 2013; rommuz 2024; KZ-Gedenkstätte-Dachau 2024; bpb 2016). Terezín kombinuje funkce koncentračního tábora a ghetta a měl ústřední roli v nacistické i komunistické propagandě. Lety u Písku byly kárně pracovním, sběrným a nakonec cikánským táborem, což je klíčové pro studium romského holocaustu. Buchenwald a Dachau byly především pracovní tábory s rozsáhlou sítí pomocných táborů. Dachau byl nejstarší, vzorový tábor a po válce sloužil 15 let jako uprchlický tábor. Buchenwald měl významnou roli v poválečné komunistické propagandě.

Místa paměti holocaustu jsou nepopíratelně důležitá pro udržování kolektivní paměti a kultury vzpomínání. Adorno (Young 1993a) zdůrazňuje, že bez vzpomínání a interpretace minulosti bychom nemohli pochopit naši osobní, kulturní, politickou a národní identitu. Holocaust je někdy označován za tragédii rozumu a samotné modernity (Horkheimer, Adorno 1999; Arendt 1963; Bauman 1989). Jeho poválečný odkaz je důležitou součástí nadnárodní lidskoprávní politiky (Sznajder 2001), avšak čelí zkreslování a zapomínání (Young 1993a) v závislosti na různých částech světa (Lipstadt 2019). Historická paměť je dle Baršy (2011) objektivní a pro její udržování jsou místa paměti zásadní (Azaryahu 2003). Zvolená místa paměti tuto důležitost na svých webových stránkách akcentují. Prezентují se jako místa piety i vzdělávání (letypamatnik 2024; pamatnik-terezin 2024; Buchenwald 2024; KZ-Gedenkstätte-Dachau 2024). Nabízí výukové programy pro školy, o které je velký zájem. Důležitost míst paměti vyvstává i z rozhovorů. Lada a Löffelsender věnují pozornost rizikům a hrozbám spojeným s absencí vzpomínání, viz Young (1993a) a Sznajder (2001). Míšková a Lucassen naproti tomu zdůrazňují roli vzpomínání jakožto zásadního prvku pro zlepšení postavení českých Romů a uznání spoluviny většinové české společnosti na holocaustu (Hojda 2005; Antonyová 2022; Ševčíková 2013; Subotic 2018). Na důležitost míst paměti

odkazuje i vysoká návštěvnost Terezína, Buchenwaldu a Dachau. U Let je možná vysoká návštěvnost v budoucnu, nový památník se totiž teprve otevírá. Školní mládež je mezi návštěvníky nejzastoupenější. O víkendech ovšem dominují jednotlivci v produktivním či postproduktivním věku, kteří se dle Lady rozhodují spontánně.

Bauman (2002), Huener (2001) a Radil (2016) poukazují na to, že místo paměti může být zneužíváno politiky. Jejich zájem o místo může být dle Lucassen upřímný či zjištný a mohou mít na místo paměti přímý či nepřímý vliv. Skandál bývalého premiéra A. Babiše vedl k odkupu vepřína v Letech a vzniku památníku. Koonz (1993) kritizuje masový turismus a stánky s občerstvením v Osvětimi. Na zkoumaných místech jsou stravovací zařízení od expozic oddělena a návštěvníci dodržují pietní pravidla. V prezentaci minulosti před a po holocaustu panují mezi památníky rozdíly. V Letech je věnována pozornost vývoji místa po válce a celým dějinám Romů a Sintí. Buchenwald klade důraz na prezentaci komunistické éry a propagandy. Terezín má ze zvolených míst minulost nejbohatší, ale prezentuje především téma holocaustu. V Dachau je věnována nemalá pozornost poválečnému uprchlickému táboru. Ve Výmaru, nejbližším větším osídlení u Buchenwaldu, je téma holocaustu všudypřítomné, zatímco v Mnichově u Dachau a Litoměřic u Terezína nejsou odkazy tak patrné. V Dachau je např. pamětní stezka v okolí místa paměti dobře vyznačena, naproti tomu u Terezína není pietní místo u Ohře ani znázorněno na hlavním plánu pro návštěvníky. Pozoruhodné je, že i přes globalizaci, evropskou integraci a Hirschem (2013) zmiňovanou nadnárodní síť míst paměti nezmiňoval nikdo z respondentů spolupráci mezi Českem a Německem. Pro Buchenwald je klíčová kooperace s dalšími místy paměti v Německu. Terezín a Lety mají sice velmi dobrou spolupráci v tuzemsku i za hranicemi, ovšem ze zahraničních míst paměti byla v rozhovorech zmíněna jen Osvětim.

Koncem 20. stol. byla překonána Norova (1998) teorie o národní paměti. Dle Levyho a Szneidera (2002) a Rotha (2014) se tato paměť mísí s pamětí regionální a nadnárodní. Paměť putující je charakteristická přenosem informací na větší geografickou vzdálenost (Erll 2011). Elektronická média vytlačují tisk coby hlavního nosiče informací (Thomson 1995; Pýcha 2018). U nově vzniklé globální sítě míst paměti je klíčová emocionální složka (Hirsch 2013). Zkoumaná místa paměti naplňují nové společenské požadavky na příjem informací. Vedle klasických analogových formátů prezentace – výstavy, publikace, prohlídky atd. – využívají místa paměti i nové digitální formáty, a to např. aplikace, blogy. Je akcentována důležitost sociálních sítí. Expozice jsou založeny na menším množství textu než dříve a důležité je, jak vizuálně působí. Významná je role průvodce. Klíčové jsou osobní příběhy a emotivní složka. Památníky předávají novými způsoby prezentace společensky důležité

téma, které je v současné době, charakteristické vzestupem historického revizionismu, antisemitismu a pohrdání demokracií, ještě důležitější než v předchozích letech a které se dle Pingela (2006) chápání současné mladé generace stále více vzdaluje.

Tato práce přináší nový pohled na geografické a kulturní aspekty míst paměti holocaustu a jejich roli v současné společnosti. Výsledky výzkumu mohou přispět k lepšímu pochopení funkce míst paměti a mohou být použity ke zdokonalení jejich správy a využití. Některé praktické implikace mohou realizovat samy památníky. Mezi praktické kroky, které by měly být učiněny, patří: 1) zlepšit značení pamětních stezek na Google Mapách, 2) zavést autobusovou zastávku u památníku v Letech, 3) vyznačit pietní místo u Ohře na plánku Terezína, 4) rozvinout intenzivnější přeshraniční spolupráci mezi Českem a Německem, 5) v Litoměřicích a Mnichově zvýšit počet odkazů na dané místo paměti. Rozšiřující výzkum by se mohl zabývat tím, do jaké míry jsou tyto kroky proveditelné a jaké jsou překážky. Jistě bude velmi zajímavé sledovat vývoj v Letech, kde nová část teprve vzniká. Ovšem i ve zbylých památnících budou vznikat nové expozice. Revidovat tento výzkum za několik let by mohlo přinést nové cenné poznatky. Podnětné by též mohlo být zkoumat, jak nové formy prezentace přijímají různé demografické skupiny návštěvníků. Případně se zabývat tím, jakým způsobem ovlivňuje digitalizace vzdělávání o holocaustu.

10 Seznam literatury

- ADORNO, W. T. (2016): What does coming to terms with the past mean? In: LaCapra, D.: *Representing the Holocaust: History, Theory, Trauma*. Cornell University Press, Ithaca – London, s. 120–121.
- ANTONYOVÁ, V. (2022): *Kauza Lidice a politika paměti v České republice*. Diplomová práce. UK, FSV, Institut politologických studií, Praha.
- APEL, D. (2002): *Memory Effects: The Holocaust and the Art of Secondary Witnessing*. Rutgers University Press, New Jersey.
- ARENDT H. (1963): *Eichmann in Jerusalem: A Report on the Banality of Evil*. Viking Press, New York.
- ASSMANN J. (1991): 'Die Katastrophe des Vergessen. Das Deuteronomium als Paradigma kultureller Mnemotechnik'. In Assmann, A., Harth, D., (eds) *Mnemosyne. Formen und Funktionen der kulturellen Erinnerung*, Fischer, Frankfurt, s. 337–355.
- AZARYAHU, M. (2003): *RePlacing Memory: the reorientation of Buchenwald*. University of Haifa.
- AZARYAHU, M. (2011): *Public Controversy and Commemorative Failure: Tel-Aviv's Monument to the Holocaust and National Revival*. Indiana University Press.
- BAER, U. (2000): To give memory a place: Holocaust photography and the landscape tradition. *Representations*, No. 69, s. 38–62.
- BALÍK, S.; KUBÁT, M. (2012): *Teorie a praxe nedemokratických režimů*. Dokořán, Praha.
- BARŠA, P. (2011): *Paměť a genocida: Úvahy o politice holocaustu*. Argo, Praha.
- BAUMAN, Z. (2002): *Modernost' a holokaust*. Kaligram, Bratislava.
- BENSOUSSAN, G. (2022): *Atlas holocaustu: Nacistická genocida v Evropě*. Lingea, Brno.
- BLODIG, V. (2005): Die Gedenkstätte Theresienstadt in der Vergangenheit und der Gegenwart. In: Cornelißen, Ch., Holec, R., Pešek, J.: *Diktatur – Krieg – Vertreibung, Erinnerungskulturen in Tschechien, der Slowakei und Deutschland seit 1945*. Klartext, Essen, s. 221–228.
- BROSZAT, M., FRIEDLANDER, S. (1988): A controversy about the historicization of National Socialism. *Journal of Israeli History*. No. 44, s. 85–126.
- CARUTH, C. ed. (1995): *Trauma and Experience*. Johns Hopkins University Press, Baltimore.
- CESARANI, D. (2005): *After Eichmann: Collective Memory and Holocaust Since 1961*. London.

- CHRASTINA, J. (2019): Případová studie – metoda kvalitativní výzkumné strategie a designování výzkumu. Univerzita Palackého v Olomouci. Olomouc.
- DUBSKÁ, J. (2019): Dědictví holocaustu v evropském politickém myšlení. Bakalářská práce. UK, FSV, Katedra politologie Institutu politologických studií, Praha.
- DURĎÁK, Z. (2013): Holocaust – zločin proti lidskosti. Bakalářská práce. Muni, PedF, Katedra občanské výchovy, Brno.
- EMMERT, F. (2006): Holocaust. Computer Press, Brno.
- ERLL, A. (2011): Travelling memory. *Paralax*, 17(4): 4–18.
- FOLEY, M., LENNON, J. J. (1999): Interpretation of the unimaginable: The U.S. Holocaust Memorial Museum, Washington, D.C., and „dark tourism“. *Journal of Travel Research*, 38, s. 46–50.
- FRIEDLANDER, S. (1992): Trauma, transference and 'working-through.' *History and Memory* 4: 39–55.
- GARBARINI, A. (2006): *Numbered Days: Diaries and the Holocaust*. Yale University Press, New Haven.
- GILMAN, S. L. (1990): *Jewish Self-Hatred*. Johns Hopkins University Press.
- GREŠLOVÁ, D. (2008): *Obraz holocaustu v narativech a „místech paměti“*. Diplomová práce. UK, FHS, Katedra obecné antropologie, Praha.
- HALBWACHS, M. (1980): *The Collective Memory*. Harper & Row, New York.
- HALBWACHS, M. (1992): *On Collective Memory*. Chicago University Press, Chicago.
- HALLAMA, P. (2016): „Vergangenheitsbewältigung“ po česku. Holocaust v českém samizdatu. *Soudobé dějiny* 23(3), 371-390.
- HEITLINGEROVÁ, A. (2007): *Ve stínu holocaustu a komunismu. Čeští a slovenští židé po roce 1945*. Praha.
- HEITZER, E., JANDER, M., KAHANE, A., POUTRUS, P., G. (2021): *After Auschwitz: The Difficult Legacies of the GDR*. Berghahn Books, New York.
- HENDL, J. (2005): *Úvod do kvalitativního výzkumu*. Karolinum, Praha.
- HENDL, J. (2016): *Kvalitativní výzkum: Základní teorie, metody a aplikace*. Portál, Praha.
- HERF, J. (2008): *The Jewish Enemy*, s. 1–50.
- HERF, J. (2016): *Undeclared Wars with Israel*. Cambridge University Press, United Kingdom.

- HILBERG, R. (2002): *Pachatelé, oběti, diváci: Židovská katastrofa 1933–1945*. Argo, Praha.
- HIRSCH, M. (2012): *The Generation of Postmemory. Writing and Visual Culture after the Holocaust*. Columbia.
- HOJDA, Z. (2005): *Denkmäler des Krieges als Orte der Erinnerung*. In: Cornelißen, Ch., Holec, R., Pešek, J.: *Diktatur – Krieg – Vertreibung, Erinnerungskulturen in Tschechien, der Slowakei und Deutschland seit 1945*. Klartext, Essen, s. 229–236.
- HORKHEIMER, M., ADORNO, T. W. (1999): *Dialectic of Enlightenment*. Continuum, New York.
- HUENER, J. (2001): *Antifascist pilgrimage and rehabilitation at Auschwitz: The political tourism of Aktion Sühnezeichen und Sozialistische Jugend*. *German Studies Review*. 24(3): 513–532.
- JÄCKEL, E. (1986): *Die elende Praxis der Untersteller*. Die Zeit, Frankfurt am Main.
- JOCHNOWITZ, G. (2003): *Review of Primo Levi: A Life by Ian Thomson*. Metropolitan Books, Henry Holt and Company, New York.
- KÁRNÝ, M. (1997): *Persekuce a vyhlazení Židů za 2. světové války*. Židovské muzeum v Praze, Praha.
- KEIL CH. (2005): *Sightseeing in the mansions of the death*. *Social and Cultural Geography*, 6(4): 479–494.
- KENAN, O. (2009): *Nacistické Německo a Židé 1933–1945. S. Friedländer. Občanské sdružení PANT*, Praha.
- KLÜGER, R. (1992): *Weiter Leben: Eine Jugend*. Göttingen, Wallstein.
- KOONZ, C. (1993): *Buchenwald: Eine Gedenkstätte im Interessenkonflikt*. In: Young, J. E.: *Mahnmale des Holocaust: Motive, Rituale und Stätten des Gedenkens*, München.
- KUCIA, M. (2016): „The Europeanization of Holocaust Memory and Eastern Europe,“ *East European Politics & Societies*, 30:1.
- LACAPRA, D. (1998): *History and Memory after Auschwitz*. Cornell University Press. Ithaca – London.
- LACAPRA, D. (2016): *Representing the Holocaust: History, Theory, Trauma*. Cornell University Press, Ithaca – London.
- LATOUR B. (2002): *Když věci vracejí úder*. *Biograf* 29/2002.
- LEVI, P. (1988): *The Drowned and the Saved*, přeložil R. Rosenthal. New York, Vintage International.

- LEVY, D., SZNAIDER, N. (2002): Memory unbound: the holocaust and the formation of cosmopolitan memory. *European Journal of Social Theory*, 5, č. 1, s. 87–106.
- LIPSTADT, D. (2019): *Antisemitism: Here and Now*. New York, Schocken Books.
- MACHAČOVÁ, H. (2008): První pražský seminář. Dopady holocaustu na českou a slovenskou společnost ve druhé polovině 20. století. Varius Praha s. r. o. Spolek akademiků - Židů o. s.
- MASLOWSKI, N., ŠUBRT, J. a kol., (2015): *Kolektivní paměť k teoretickým otázkám* (Praha: Karolinum).
- MILES W. F. S. (2002): Auschwitz: Museum Interpretation and Darker Tourism. *Annals of Tourism Research*, 29 (4).
- MIOVSKÝ, M. (2006): *Kvalitativní přístupy a metody v psychologickém výzkumu*. 3. vyd. Grada, Praha.
- MUTCHNICK, R. J., BERG, B. L. (1996): *Research Methods for the social sciences. Practice and applications*. USA: Allyn & Bacon.
- NORA, P. (1998): Mezi paměti a historií, v: *Politika paměti*. Antologie francouzských společenských věd, Cahires du CeFRoS, 13.
- NOVICK, P. (1999): *The Holocaust in American Life*. Boston, New York: First Mariner Books.
- O'SULLIVAN, N. (2002): *Fašismus*. Centrum pro studium demokracie a kultury, Brno.
- PINGEL, F. (2006): What Shall We Tell the Children, Chapter 6, s. 131–153, From evasion to a crucial tool of moral and political education, *Teaching National Socialism and the Holocaust in Germany*, 2006.
- PANIZZA, O. (1893): *The Operated Jew*, s. 47–93.
- PÝCHA, Č. (2018): Místa paměti v digitálním prostředí. Vědecký článek. FF UK, Praha.
- RADIL, T. (2016): *Holocaust a Evropa po sedmdesáti letech*. Academia, Praha.
- RAWIDOWITZ, S. (1986): *Israel, the Ever-Dying People, and Other Essays*. Associated University Presses, London.
- ROTH, M. (2014): *Book Reviews: The Quest for the Lost Nation: Writing History in Germany and Japan in the American Century*.
- SAMERSKI, S. (2007): *Die Renaissance der Nationalpatrone. Erinnerungskulturen in Ostmitteleuropa im 20./21. Jahrhundert*. Böhlau Verlag Köln Weimar Wien.
- SANTNER, E. L. (1990): *Stranded Objects: Mourning, memory and Film in Postwar Germany*. Ithaca: Cornell University Press.

- SARTRE, J.-P. (1949): *Anti-Semite and Jew*. Indiana University Press.
- SEDLICKÁ, M. (2021): "Není přítel jako přítel". Židé v národním státě Čechů a Slováků 1945–1948. Academia.
- SNIEGOŇ, T. (2017): *Zmizelá historie: Holokaust v české a slovenské historické kultuře*. Argo.
- SNYDER, T. (2013): *Intelektuál ve dvacátém století*. Prostor, Praha.
- STERN, F. (1996): *The Return to the Disowned Home – German Jews and the Other Germany*, s. 57–72.
- STRAUSS, A., CORBINOVÁ, J. (1999): *Základy kvalitativního výzkumu*. Albert, Boskovice.
- SUBOTIC, J. (2018): „Political memory, ontological security, and Holocaust remembrance in postcommunist Europe“, *European Security*, 27:3.
- SZNAIDER, N. (2001): *Holocausterinnerung und Terror im globalen Zeitalter*. Aus Politik und Zeitgeschichte B 52–53 / 2001.
- ŠEĎOVÁ, K., ŠVAŘÍČEK, R. (2007): *Kvalitativní výzkum v pedagogických vědách*. Portál, Praha.
- ŠEVČÍKOVÁ, E. (2013): „Problematika popírání holocaustu v České republice“, *Acta Universitatis Carolinae Iuridica* 1.
- ŠVAŘÍČEK, R., ŠEĎOVÁ K. a kol. (2014): *Kvalitativní výzkum v pedagogických vědách*. Portál, Praha.
- THOMPSON J. (1995): *The Media and Modernity: A Social Theory of the Media*. Polity Press, Cambridge.
- TICHÝ F. (2014): *Princ se žlutou hvězdou*. Geum, Semily.
- TODOROV, T. (2000): *V mezní situaci*. Edice Souvislosti, Mladá fronta, Praha.
- UN, UNESCO (2022): *History under attack*, New York.
- VEBER, V. a kol. (1997): *Židé v novodobých dějinách*. Karolinum, Praha.
- WIESE, Ch., BETTS, P. (2010): *Years of Persecution, Years of Extermination: Saul Friedlander and the Future of Holocaust Studies*, London.
- WINSTONE M. (2010): *The Holocaust Sites of Europe. An Historical Guide*, London.
- YOUNG, J. E. (1993a): *Mahnmale des Holocaust: Motive, Rituale und Stätten des Gedenkens*, München.

YOUNG, J. E. (1993b): *The Texture of Memory. Holocaust Memorials and Meaning*. Yale University Press, New Haven, London.

YOUNG, J. E. (1995): *The Changing Shape of Holocaust Memory*. The American Jewish Committee, New York.

ZRZAVÝ, J. (2004): *Proč se lidé zabíjejí. Homicida a genocida. Evoluční okno do lidské duše*. Nakladatelství TRITON, Praha.

11 Internetové zdroje

BPB.DE (2016): November 1941: Das Ghetto Theresienstadt wird errichtet, <https://www.bpb.de/kurz-knapp/hintergrund-aktuell/237972/november-1941-das-ghetto-theresienstadt-wird-errichtet/> (cit. 15. 4. 2024).

BRITANNICA (2023): The Britannica Dictionary, memes, <https://www.britannica.com/dictionary/memes> (cit. 19. 7. 2023).

CT.CESKATELEVIZE (2021): Tereziňské ghetto vzniklo pŕed 80 lety. O smrti rozhodovaly maličkosti, popsala pamětnice, <https://ct24.ceskatelevize.cz/clanek/domaci/tereziňske-ghetto-vzniklo-pred-80-lety-o-smrti-rozhodovaly-malickosti-popsala-pametnice-27647> (cit. 15. 4. 2024).

DEUTSCHLANDFUNKKULTUR (2015): Ehemaliges Konzentrationslager Theresienstadt sucht eine neue Identität, <https://www.deutschlandfunkkultur.de/ehemaliges-konzentrationslager-theresienstadt-sucht-eine-100.html> (cit. 16. 4. 2024).

DW.COM (2021): Theresienstadt: Erinnerungsorte verfallen, <https://www.dw.com/de/theresienstadt-gedenkst%C3%A4tte-juden-ghetto-nazis-holocaust/a-57416848> (cit. 15. 4. 2024).

ELBELABE.EU (2024): Euroregion Elbe Labe, Gedenkstätte Theresienstadt (Terezín), <https://www.elbelabe.eu/poi/m/gedenksttte-theresienstadt/> (cit. 7. 4. 2024).

ENCYCLOPEDIA.USHMM.ORG (2024): Holocaust Encyclopedia, Theresienstadt, <https://encyclopedia.ushmm.org/content/en/article/theresienstadt> (cit. 13. 4. 2024).

GE (2024): Geschichte Europas, A-027: Das Konzentrationslager Buchenwald (1937-1945), mit Dr. Michael Löffelsender, <https://open.spotify.com/episode/78CpUNfJa98L9wINxBrXRQ> (cit. 13. 6. 2024).

GHETTO-THERESIENSTADT (2024): Geschichte der Gedenkstätte Theresienstadt/Pamatnik Terezín, <https://www.ghetto-theresienstadt.de/terezinpamatnik.htm> (cit. 10. 4. 2024).

GHETTOSPUREN (2024): Theresienstadt 1941-1945, Materielle, Zeugnisse und Spuren, <https://ghettospuren.de/> (cit. 16. 4. 2024).

IDNES (2021): Vítězný návrh památníku v Letech zachová torzo vepřína, oběti připomene les, https://www.idnes.cz/ceske-budejovice/zpravy/pamatnik-lety-pisek-rom-koncentracni-tabor-l-es-torzo-terra.A210611_081939_budejovice-zpravy_khr (cit. 15. 5. 2024).

IROZHLAS (2024): ‚Je třeba nejen vzpomínat ale i chránit.‘ Terezínem prošel na památku obětí holokaustu pietní průvod, https://www.irohlas.cz/zpravy-domov/je-treba-nejen-vzpominat-ale-i-chranit-terezinem-prosel-na-pamatku-obeti_2401272353_jar (cit. 15. 4. 2024).

- KR-USTECKY (2005): Rozhovor o budoucnosti Terezína,
<https://www.kr-ustecky.cz/rozhovor-o-budoucnosti-terezina/d-868163> (cit. 15. 4. 2024).
- KZ-GEDENKSTÄTTE-DACHAU (2024): KZ-Gedenkstätte Dachau, Stiftung Bayerische Gedenkstätten, <https://www.kz-gedenkstaette-dachau.de/en/> (cit. 31. 5. 2024).
- LETYPAMATNIK (2024): Lety u Písku, Památník holocaustu Romů a Sintů v Čechách,
<https://letypamatnik.cz/> (cit. 11. 7. 2024).
- LITOMERICKY-DENIK (2024a): Byty, školka i kampus. Terezińska pevnost má ožít, do oprav napumpují stamiliony,
https://litomericky.denik.cz/zpravy_region/terezin-pevnost-penize-byty-skolka-kampus-bartos-ministr-20240530.html (cit. 2. 6. 2024).
- LITOMERICKY-DENIK (2024b): Sláva, nepadnou. Kasárna, zbrojnici i vojenský lazaret v Terezíně čeká oprava,
https://litomericky.denik.cz/zpravy_region/oprava-zizkovy-kasarna-terezin-20240219.html (cit. 2. 6. 2024).
- MRK (2024): Museum of Romani Culture, Soutěž na budoucí podobu památníku Lety u Písku. Památník holocaustu Romů a Sintů v Čechách. Epizoda podcastu,
<https://open.spotify.com/episode/0n4tgW5RTHIRXeiad45nVI> (cit. 15. 5. 2024).
- PAMATNIK-TEREZIN (2024): Informace o sbírce,
https://www.pamatnik-terezin.cz/informace-o-sbirce#toc_1 (cit. 24. 3. 2024).
- PUDV (2015): Dodenmarsen, <https://pudv.nl/dodenmarsen/?lang=de> (cit. 11. 5. 2023).
- ROMMUZ (2024): Lety u Písku, Historie, Předválečná doba a období války,
<https://www.rommuz.cz/cs/lety-u-pisku/historie/predvalecna-doba-a-obdobi-valky/> (cit. 15. 5. 2024).
- RF (2023): radioFeature, Die KZ-Gedenkstätte Dachau und ihre Geschichte - Der lange Kampf um die Erinnerung. Epizoda podcastu,
<https://open.spotify.com/episode/4J22ZTYS7VGklX6GB3t3D0> (cit. 29. 5. 2024).
- SALVE.CAST (2021): Folge 11. »Im Gespräch« mit Prof. Dr. Wagner (Gedenkstätte Buchenwald und Mittelbau-Dora. Epizoda podcastu,
<https://open.spotify.com/episode/5gmJfI3XiCbagf9kd8N5py> (cit. 12. 6. 2024).
- STATISTA (2023): Podílu obsahu na Facebooku, Instagramu, Twitteru, Telegramu a TikToku, který se vztahuje k Židům, holocaustu a jeho popírání nebo překrucování a antisemitismu, v červnu až červenci 2021,
<https://de.statista.com/statistik/daten/studie/1324682/umfrage/holocaust-verleugnung-online-posts-je-plattform/> (cit. 11. 5. 2023).
- TEREZIN.ORG (2024): The History of Terezin,
<https://www.terezin.org/the-history-of-terezin> (cit. 2. 4. 2024).

THEHOLOCAUSTEXPLAINED.ORG (2024): Case Study: Theresienstadt Ghetto, <https://www.theholocaustexplained.org/the-camps/theresienstadt-a-case-study/conditions-wit-hin-theresienstadt/> (cit. 15. 4. 2024).

WELT (2024): Claudia Roths „Systembruch“ wird immer deutlicher, <https://www.welt.de/kultur/article251253224/Claudia-Roth-Ihr-Systembruch-wird-immer-deutlicher.html> (cit. 11. 6. 2024).

ZAPOMNICKY.PAMATNIK-TEREZIN (2024): Za pomníčky, Projekt Památníku Terezín, <https://zapomnicky.pamatnik-terezin.cz/index.php/tabory/tabory/318-litomerice> (cit. 25. 3. 2024).

UN (2022): History under attack: Holocaust denial and distortion on social media, <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000382159> (cit. 11. 5. 2023).

Přílohy

Příloha 1: Zbytky opevnění terezínské barokní pevnosti, 23. 5. 2024

Zdroj: Autor.

Příloha 2: Opevnění terezínské barokní pevnosti jako součást kultury vzpomínání tohoto místa paměti, prolnutí tradičního analogového formátu prezentace informací s novým digitálním, 23. 5. 2024

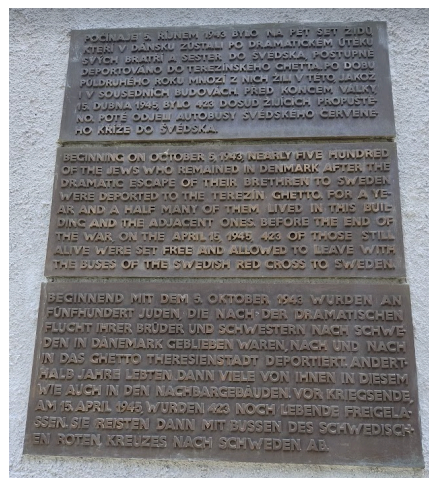
Zdroj: Autor.

Příloha 3: Další odkaz na připomínání barokní terezínské pevnosti - deska patrně z konce 18. stol. v latině, její novodobý přepis do dalších jazyků napravo, odkaz na aplikaci, 23. 5. 2024

Zdroj: Autor.

Příloha 4: Pečovatelská služba města Terezín sídlící v budově, ve které za války přebývalo na 500 dánských Židů, 23. 5. 2024

Zdroj: Autor.

Příloha 5: Bývalý proviantní sklad jako ukázka proměny toho, co bylo v rámci jedné budovy připomínáno, 23. 5. 2024

Zdroj: Autor.

Příloha 6: Dvě z mnoha ukázek zdevastovaných rozlehlých starobylých budov; první budova je ovšem zřejmě využívána a druhá střežena kamerovým systémem, 23. 5. 2024

Zdroj: Autor.

Příloha 7: Působivý pomník u židovského krematoria, 23. 5. 2024

Zdroj: Autor.

Příloha 8: Odkazy na Terezín v Litoměřicích - modrý plakát informující o pietní akci terezínská Tryzna, 23. 5. 2024

Zdroj: Autor.

Příloha 9: Informační cedule na pamětní stezce spojující KT Buchenwald s Výmarským nádražím, 20. 6. 2024

Zdroj: Autor.

Příloha 10: Model KT Buchenwald v období 2. sv. války, 20. 6. 2024

Zdroj: Autor.

Příloha 11: Informační cedule s dobovou fotografií podoby místa poblíž KT Buchenwald v době 2. sv. války, 20. 6. 2024

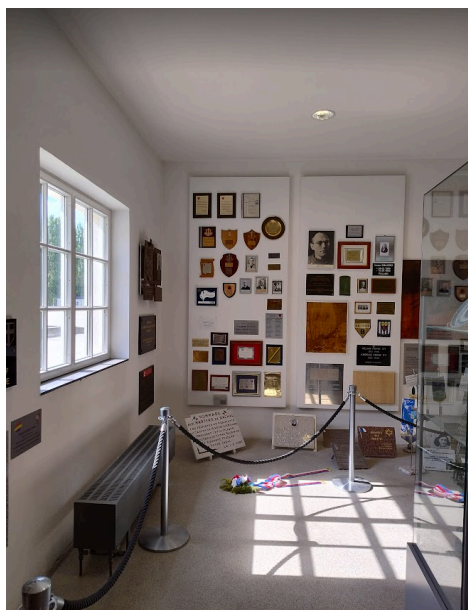
Zdroj: Autor.

Příloha 12: Části monumentálního Buchenwaldského památníku zbudovaného SED; na každém z masivních sloupů je uvedena jedna ze zemí, odkud oběti pocházely, 20. 6. 2024

Zdroj: Autor.

Příloha 13: Pietní místnost v rámci hlavní expozice Památníku Dachau, 22. 6. 2024

Zdroj: Autor.

Příloha 14: Piktogram pomníku v KT Dachau v linkovém autobusu v Dachau, 22. 6. 2024

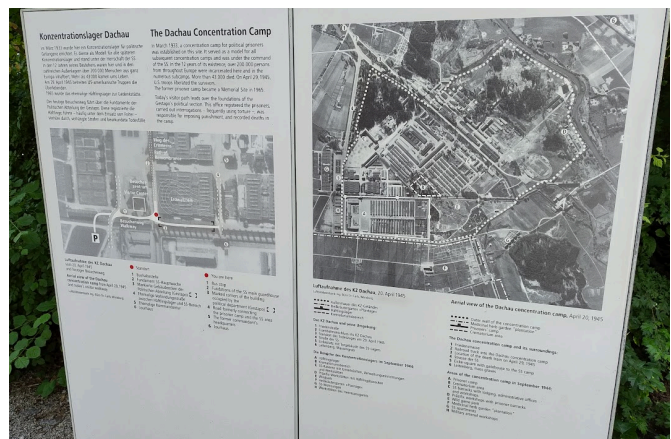

Zdroj: Autor.

Příloha 15: První informační cedule pomocí dobových fotografií a krátkého textu v německém a anglickém jazyce poukazuje na využití místa během války a po ní, přikládá znázornění pamětní stezky; druhá poskytuje pohled na celý tábor pomocí leteckých snímků, 22. 6. 2024

Zdroj: Autor.

Příloha 16: Návštěvnické a informační centrum KT Dachau, 22. 6. 2024

Zdroj: Autor.

Příloha 17: Vstup z areálu SS do vězeňského tábora; návštěvník se sám může dotýkat železných vrat s nechvalně známým nápisem *Arbeit macht frei* a manipulovat s nimi (otevírat, zavírat je), 22. 6. 2024

Zdroj: Autor.

Příloha 18: Relikty bloků vězeňských kasáren, 22. 6. 2024

Zdroj: Autor.

Příloha 19: Nekonvenční svatyně v Dachau, 22. 6. 2024

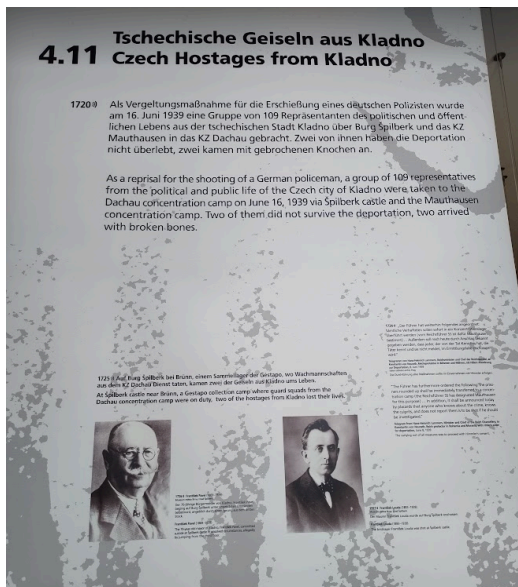
Zdroj: Autor.

Příloha 20: Pomník v Dachau, 22. 6. 2024

Zdroj: Autor.

Příloha 21: Široký tematický záběr expozice v Dachau, 22. 6. 2024

Zdroj: Autor.

Příloha 22: Model KT Dachau v době 2. sv. války, 22. 6. 2024

Zdroj: Autor.

Příloha 23: Kontrast Památníku Dachau a hojně využívané silnice přímo za ním, 22. 6. 2024

Zdroj: Autor.

Příloha 24: Na místě tzv. *bylinné zahrádky* jsou dnes skleníky, autobusová zastávka a informační cedule, 22. 6. 2024

Zdroj: Autor.

Příloha 25: Transkript rozhovoru za Lety s Lucassen a Míškovou z 16. 5. 2024

Rozhovor-20240516_102032-Záznam schůzky (1).mp4

Automatically transcribed by Speechnotes on: 12.6.2024, 11:24:58

Total recording length: 00:46:40

Autor: Dobrá, dobrá, tak děkuji moc ještě jednou. Mě by zajímalo, co Vás přivedlo k práci u Památníku Lety nebo pro Muzeum romské kultury.

Lucassen: Jako pro mě to bylo hlavně to téma, to téma je pro mě, protože... já mám v pěstounské péči romskou holčičku a tím, že jsem s ní prošla to její dětství, tak jsme si několikrát neustále zažívaly stereotypy. Zažívaly jsme nepěkné poznámky, ať už od majority, tak taky od Romů, protože ty zase mířily na mě. Že jsem jim ukradla děcko a vůbec to téma mě zajímalo. Vlastně, když jsem s tou Luckou, když jsem se připravovala na pěstounství, tak jsem chodila na nějaké školení a workshopy a vlastně jsem si řekla, že to je něco, co by mi smysl dávalo, takže to je ta moje hlavní motivace. To téma jako takové a trochu tomu pomoci, aby obě dvě strany měly k sobě blíž.

Autor: Dobře, dobře, děkuji.

Míšková: Pro mě vlastně jednak to teda bylo samozřejmě otázka toho, že tady se uvolnilo místo historika a těch míst obecně tolik není. Takže jsem to začala zkoumat o něco blíže. Já jsem tu instituci znala už předtím z jednoho mého předchozího zaměstnání. A vlastně, když jsem tady byla fyzicky, tak se mi tu líbilo. Přišlo mi to zajímavé a viděla jsem v tom vlastně velký potenciál pro téma, které je společensky důležité a zároveň ne tolik zpracované, takže je tu dost co nového objevovat. Není to jenom o tom přepisovat do nekonečna to, co už bylo tisíckrát napsáno, ale dělat primární výzkum něčeho, co zas tolik zpracované není. A pak samozřejmě i výzva toho podílet se přímo na expozici v Letech, to bylo pro mě velké lákadlo.

Autor: Dobře, děkuji moc. Má další otázka je: Co Vás nejvíce naplňuje na té práci? Shoduje se to s tím, co jste teď říkaly, nebo je něco, co je Vaše hlavní motivace, to největší naplnění?

Lucassen: Pro mě každé setkání s jakýmkoliv návštěvníkem, jakkoliv naladěným, ať už proromsky či protiromsky, je to vždycky... samozřejmě proromsky je jednodušší, člověk to setkání vede jinak, ale i protiromský, když se mi podaří aspoň vnést takové to semínko pochybnosti, jestli je to všechno úplně tak, jak si ten člověk myslí. A třeba když odchází s více otázkami a více pochybnostmi o tom, o čem byl předtím přesvědčený, tak to je moje malá výzva, malá výhra. A úplně nejsilnější momenty jsou, když sem přijdou romská děvčata, které se nějak třeba v rámci kolektivu moc neprojevují a najednou přijdou do expozice, která je hrozně moc silná a zažívají to, že téma, které se jich týká, je prezentováno natolik zajímavě a silně, že jejich spolužáci říkají „wau, to je něco, to je to je skvělé“. Najednou se jejich spolužáci začnou zajímat o něco, co se týká jich, a velice často se stává, že oni sami začnou prezentovat. „Jo, my to doma taky tak děláme, babička to taky tak dělá, my taky máme červenou šňůrku kolem ruky, protože víme, že nás to ochraňuje,“ a to jsou pro mě úplně nejsilnější momenty. Takže to mě naplňuje. Administrativa mě úplně nenaplňuje, ta mě otravuje.

Míšková: Tak to máme stejně. A pro mě asi když mám pocit, že se mi podaří vyjádřit buď nějakou problematiku tak, aby byla pochopitelná pro veřejnost, podařit se něco vysvětlit z naší agendy, z historie, kterou se zabýváme. A udělám to tak, aby to téma proniklo k lidem, kterým se to snažíme vysvětlit, ať už skrze expozice nebo nějakou přednášku. Když mám přednášku pro veřejnost a lidé odcházejí a zjišťují, že tohle je něco pro ně naprosto nového, co třeba v životě neslyšeli, a třeba jim to pomůže trochu změnit náhled na nějaké situace. A pak jsem šťastná, když se mi podaří zjistit něco v archivu, co ještě nebylo odhaleno, ale to se tak často nestává.

Lucassen: A nebo naopak když něco zjistíme, co o tom nebylo známo, ať už jsou to rozhovory s přeživšími nebo informace se skládají dohromady. Anička je velmi dobrá v argumentaci proti škarohlídům na internetu a Facebooku, protože samozřejmě tomu čelíme velice. Muzeum jako takové a památník nyní přitahují pozornost kvůli historii, vykoupení, kvůli prasečáku a tak dále. Anička je velice dobrá při argumentaci s lidmi, kteří zpochybňují, že tam něco takového bylo. Pořád jede ta mantra pracovního tábora pro nepřizpůsobivé, takže to je její velká zásluha, že jde do konfliktu s lidmi a trpělivě jim to vysvětluje, jak to bylo, a podkládá to historickými dokumenty.

Autor: Předpokládám, že převažují spíše pozitivní zkušenosti s lidmi na internetu nebo návštěvníky, nebo je to...?

Lucassen: Návštěvníci face to face, převažují pozitivní zkušenosti, na internetu si troufám říct, že převažují negativní. A je zajímavé, že to není jen od neromů, i od Romů, protože Romové nejsou homogenní skupina, jsou rozparcelovaní do různých skupinek. Někteří jsou větší Romové, někteří menší Romové, někteří se nevraživě dívají na Romy ze Slovenska a tak dále. Takže konflikty jsou i v rámci komunity poměrně časté a velké.

Autor: Dobře dobře děkuji a přesuneme se. Tedy zůstaneme teď přímo u Památníku. Zeptám se, jaký je dnešní význam památníku v Letech u Písku?

Lucassen: Jako já v tom vnímám velký symbol, hlavně pro Romy dost, že se jim po letech podařilo takovéto uznání od společnosti, že se to. Co za co mnoho z nich bojovalo a někteří to možná už i vzdali takovéto uznání, že se tam opravdu něco takového dělo. Co čeho by museli třeba být kolikrát svědkem si to přečíst na internetu všechny ty a nejenom na internetu i od vysokých státních představitelů. Tohleto slyšet v televizi a slyší to děti jejich jo. Určitě je to místo, které je velice autentické a je důležité, jako když tam potom vidíte ty romské rodiny. Které tam ty rodiny svoje, který již přeci tam zahynuly, tak jsou to taky jako poměrně dost silné momenty, když vidí, že je tam zachycená jako velká část historie a i ten památník má. Tu schopnost některé ty stereotypy přímo bořit, tak už jenom takový ten důkaz něčeho, co patří Romům, tak v tom já vidím jako velice pozitivně a silně. To tak je.

Míšková: Podobně je to asi nějaký přijetí zodpovědnosti, zodpovědnosti za to, co je součástí naší historie, na čem se naši předci vlastně předchozí vlády a tak podobně podíleli. Ať už to je otevření toho tábora, nebo potom výstavba toho vepřína, nebo potom vykoupení toho vepřína a je to pro mě zpráva o tom, že tohle je důležitý, že tohle je důležitý téma, že vyrovnání se s tou minulostí a jasně nahlas říct, toto se tam dělo, to bylo špatně. A říct to jak pro Romy, tak pro majoritu, protože majorita zvlášť teda potřebuje slyšet, že tohle je důležitý téma, že tohle je něco, co máme řešit něco, co máme dát jako uvědomit si, že se toto stalo, že jsme toho třeba byli nějaké

součástí jako národ a pro Romy jim říct. Tahleta část vaší historie, která se vám stala, kterou my jsme třeba nějak způsobili, tak je důležitá a my za ni přijímáme zodpovědnost a my si z ní chceme poučit.

Autor: Dobře děkuji, myslíte si, že to takhle česká společnost vnímá, že přijímá tu zodpovědnost, nebo je ještě potřeba v tomhle nějak urazit cestu?

Míšková: Nejde asi říct jako obecně Češi jako Češi máme velmi rádi náš narativ obětí, stejně jako Poláci, teda a velmi rádi si libujeme v tom, že my jsme ti, kterým bylo ukrivděno a ublíženo během 2. Světové války nebo v zásadě úplně kdekoli jindy. A velmi těžko slyšíme, že my jsme se třeba na tom nějak podíleli. Naše oblíbený životní a historické příběhy jsou prostě třeba Lidice. To je prostě skvělý. Tam jsme trpěli, za nic jsme nemohli, tak budeme ty oběti, ale jakmile se přišlo na to, že možná tam byl i někdo, kdo jako ublížil někomu jinému, tak najednou, byl oheň na střeše. A lidskej příběh prostě je pro českou společnost hrozně problematický. Přesně v tom, že my jsme nebyli oběti, my jsme byli ti pachatelé a ještě ke všemu šlo o Romy, kterým prostě uznat, že oni mohli být oběti. To je naprosto nemyslitelné, to je protiromské téma, které je v české společnosti opravdu velice silné. Já v čem vidím opravdu takovou změnu, tak je to přístup politiků, kteří už jsou daleko opatrnější, doufám v určitých formulacích a daleko víc už jenom to, že vlastně otevření přijel prezident, premiér, že ta váha z té politické strany je tomu dávaná dost.

Lucassen: Jo a novináři, vůbec reportování o Romech, tam vnímám taky obrovský posun, že to je taky jinak. Co se týče české společnosti jako majoritní, tam si asi jako iluze nedělám. U většinové a třeba i v mojí sociální bublině, tak jsem několikrát zaslechla. Proč se toho po tolika letech? Proč tam ti politici lezou? Oni tam lezou jenom kvůli tomu, aby se zviditelili, což může být pravda, ale myslím si, že hodně z nich je tam, protože tomu tématu pomoc chtějí a nebo je to dobře stran tlaku z Evropské unie, ze světa.

Míšková: Na druhou stranu už jenom to, že mají pocit, že by si na tomhle mohli udělat politický body, je vlastně posun, protože představa, že před 20 lety by si někdo dělal politický body na tom, že přijede jako na místo, který připomíná utrpení Romů a ne utrpení spáchané na Romech, by byla naprosto nemyslitelná. To by naopak pro spoustu politiků mohlo být sebevražda, začít na veřejnosti ukazovat, že se paktují s Romy. Už jenom to, že dneska někteří politici mají pocit, že si naženou body na tom, že přijedou do Letů v uctivém duchu, tak je vlastně hrozej posun.

Autor: Dobře děkuju a myslíte si, že teda ten zásadní vliv na tom mají tlaky z Evropské unie, nebo je to přesvědčení těch politiků?

Lucassen: Já bych řekla oboje, já bych opravdu řekla oboje. Každoročně vypisujeme zprávu o stavu romské menšiny. Vypisujeme různé zprávy, které zadáváme jako z Evropské komise z Evropské unie a samozřejmě tam ten tlak okolní je dost velký. Podporuje nás nadace americká Bader Philanthropies, což je židovská nadace. Když se ohlídnu, kolik projektů vzniklo spojených s romským tématem, tak to je úplně nebývalé množství. Myslím si, že nás svět v tomhle trochu učí nějakému postoji. Některé věci už se opravdu nenosí, aby se říkaly nahlas, je to hloupé, když se to řekne nahlas a možná ten postoj je, ať už si myslím cokoliv, je důležitý ho prezentovat tímto směrem. My jsme byli včera na náměstí svobody. A protože bude brněnská muzejní noc, tak mě překvapilo, jak se snížil počet lidí, když jsme řekli, že jsme z Muzea romské kultury. To je pro mě vlastně dobrá zpráva, protože jsme se tam potkávali s lidmi běžně z ulice a dřív to bylo. Ježíš to tak chce např. Co to je? Jako známe to všichni my zaměstnanci Muzea romské kultury. Jdeme třeba k doktorovi a on se nás zeptá, kde pracujete? A my řekneme, že v Muzeu romské kultury. Tak ta reakce, co tam prezentujete, to jako z Chánova? S tímhle máme my všichni bohaté zkušenosti, že i od lidí, u kterých byste to třeba nečekali, vysokoškolsky vzdělaných, tak se nám této reakce dostane. Já jsem nějakým způsobem optimista a chci vidět tu změnu, ale ta změna je potřeba, aby ta snaha byla na obou stranách a něco s tím dělat. Snad se to pomalu děje, i když je spousta Romů, kteří vám tohle vyvrátí. Furt je to stejně a spousta Romů vám řekne, že je to furt hrozné. Běžte si do Mostu, do Chánova, do Ústí, tak to je tím, čím často ti lidé argumentují. Vy v tom nežijete, vy jste v Brně a nemáte takovou šanci vidět to, co my vidíme každý den.

Míšková: Já teda mám taky potřebu vnímat ty změny, ale furt jsou obrovské rozdíly. Moje zkušenost z natáčení paměti romských pamětníků je přesně o tom, co my jsme zažívali, že si k vám přijde babička, které je 87 let. Vidíte, že žije opravdu v absolutní bídě. Je neuvěřitelné, jak ti lidé dokáží být dobří v tom udržet se nějakým způsobem v čistotě. Když si s nimi povídáte o tom, co zažívali před 2. světovou válkou nebo během 2. světové války, kdy jim bylo 14, 16 let, tak vás úplně udiví ta věc, že oni si na to pamatují, nebo respektive chtějí se s vámi o to podělit. A pak přicházíte s tou reportáží do médií a oni vám to zeditují tak, že z toho vlastně nezbyde to, co jste chtěli, aby se do těch médií dostalo.

Autor: Dobře, děkuji. Takže by mě zajímalo, jaká jsou očekávání od expozice tady v památníku lety?

Lucassen: Očekávání jako naše nebo návštěvníků?

Autor: Obojí. Můžeme začít těmi vašimi očekáváním. Jak to bude, jaká bude ta percepce návštěvníků, jak to budou vnímat?

Míšková: Když jsme tu expozici tvořili, tak pro mě byla jedna z hlavních myšlenek, co jsem si přála, aby to návštěvníkům dalo, tak je empatie. Spousta lidí, kteří přijdou do památníku, o tom tématu nic moc nevědí nebo něco zaslechli. Velmi často mají předsudky a stereotypy, které se k tomu vztahují, a je tam latentní rasismus, kdy spousta lidí přistoupí do tramvaje, sáhne na peněženku. To, co si člověk ani neuvědomuje, že dělá, nebo že si myslí, nebo že má stereotypy, které máme internalizované. Co by mě potěšilo, kdyby expozice dala, je proniknutí do osobních příběhů, do toho, co se tam dělo, jak to lidé vnímali a nacítní těch emocí, které tam doufám jsou. To znamená pocit ztráty, utrpení, zklamání z přístupu veřejnosti, pocit, že byli nechaní stranou, osamocení. Nacítní k těm lidem, jejich obličej tam mohou být vidět. Aby odešli s emocemi vůči Romům, což jsou emoce, které předtím neměli.

Autor: Dobře, děkuji.

Lucassen: Pieta přiznání toho, co se dělo přijetí svoji zodpovědnosti, ne přímé, ale to je nepřímé a. Já vím, že to bude znít hrozně, ale pro spoustu lidí. Prostě. Přijetí rom = člověk jo. To tady jako dost na to narážíme u. Protože nebo u neromů že ten jejich obrázek roma a ono je to jakoby historicky všechno je, je to prostě nějaký jako pod člověk AA to mi vždycky jako hrozně bolí tady tenhle přístup, tak za to bych byla velice ráda. Ono to funguje IU nás Berlín takhle a lidi nám často říkají, to jsem nevěděla, to jsem nevěděl. Aha, teď už jsou i některé věci jasné, třeba když se s náma pobaví, nebo máme tady romské kustody. A tak dále, takže tak. Pro mě jsou nejdůležitější přijetí pieta a nějaké to uvědomění, o čem uvala Anička? Tak to by podepsala taky. Dobře děkuji dávání návštěvníků, tak to my nevíme to. To je opravdu jako hrozně těžko říct. Někdo se jde podívat tak, zda tohleto bysme dali tolik peněz, tak to bude možná to jejich očekávání, že si jdou potvrdit, že to nestálo za to. Že tam měl zůstat ten den příjem, to nám psala nějaká paní doktorka nám volala, že že nebudeme mít co jíst, tak, jak tam ten vepřín nebourám. Jo.

Míšková: Jo, ale tak to bylo jako do dneška, že prostě ten vepřín aspoň k něčemu byl, byl užitečný. Lidi z toho měli prospěch práci maso. A přitom pokud vím, tak by ten vepřín zaměstnával reálně 9 lidí, takže zase tak jako zaměstnanost v tom v té oblasti zase nezvyšoval. Prostě jako. Ale to spousta lidí prostě neví, no.

Lucassen: To samé v Hodoníně u Kunštátu, tak zase nad tam na tom místě byl vybudované rekreační středisko bylo vybudováno vybudované a kousek od hromadného hrobu bylo koupaliště a v baráku vězňů nám říkali pamětníci býval bufet. A když jsme ten památník tam otevírali, tak tam samozřejmě byli pozvaní ti místní a já jsem tam vlezla vedla za ruku, protože ten pán měl berličku, a tak jsem mu říkala, tak co tomu říkáte? Povedlo se nám to ne. A on říká to teda on by mělo zůstat. Ten toho rekreační středisko tolik srandy, kolik my jsme si tady užili, kolik to tady jako bylo. A teď člověk jako přemýšlí, jestli s tím pětadesátiletý devadesátiletým pánem mají do té konfrontace. Mám mu to nějak vysvětlit a nebo to prostě má nechat jako bejt a jenom jsem odešel prostě jeho potomci už ten přístup budou mít prostě jiná a jeho vnuci úplně jiná. Já třeba vidím tím, že dělám edukace, tak vidím tam ten posun od vás od mladé generace daleko větší a a hrozně. No fandím a věřím a říkám, možná nás odstavte, protože prostě moji generaci v tomhleto jako asi nechcete nepředěláme. Nicméně ta vaše jako tolerance k jinakosti, jak je daleko otevřenější a lepší, tak já doufám, že jako i i to téma se bude časem proměňovat k tomu, co my si přejeme.

Míšková: S tím vlastně hrozně moc souvisí právě to, že. To téma, ať už nějaký jako součást našich dějin, respektive Romové, jako součást našich dějin nebo nějaké vyprávění o jejich kultuře, o zvycích, o hudbě umění. Nebo jakoby samozřejmě o událost je 2. Světové války, ale i potom vlastně jakoby mám pocit, že strašlivě moc lidí říká, proč říkáte, že prostě tady bylo vyvražďeno 90% českých a moravských romů? Když je jich tady tolik? A prostě neznají tu historii poválečnou, kdy jsem prostě byli po odsunu Němců vlastně dováženi Romové ze Slovenska, že spousta současných romů je potomci slovenský, kde zase ta historie je ale úplně jiná. Ta kulturní tu kulturní, zázemí, vzdělanost a takovýhle prostě ten zase úplně úplně odlišný, že sem byli dosazeni vlastně násilně takřka až Romové z úplně jiného prostředí, kteří tady jako nebyli tak jako zavedení, nebo nebyly tak jako součástí té. Společnosti, jako byly třeba právě jako čeští a moravští. A tohleto vlastně jediný, jak se dá změnit je, že teď si o tom jako děti budou vlastně dozvídat, že já jako hluboce doufám, že nejenom teda kvůli tomu, že tady pracuju, ale že až můj syn prostě půjde do školy, takže se o tom dozví, aniž bych já musela intervenovat. Že prostě děti se dozví o romech taky nějak jinak než prostě z televizních reportážích hánová, ale

že prostě jim učitelé řeknou třeba prostě nějakou romskou písničku nebo povyprávěj ruskou pohádku, nebo je nedej bože vezmou k nám. A v těch hodinách dějepisu, tak se dozvědí, že ve 14. Století Romové přišli k nám. A že prostě v holokaust se týkal nejenom židů, ale i romů a řeknou si nějaký čísla a i k tomu už vlastně docela. Myslím si, že jako nemalým množstvím vzdělávacích materiálů pro učitele pořádají se semináře, že vlastně když se o tom dozvěděl, že tohleto je téma a mají o tom trochu zájem, tak už si myslím, že není zas takovej. Problém se o tom jako zachytit, ať už sám, nebo přes nějaké instituce. A můj osobní názor se dá. Mám pocit, že jako nejenom můj je prostě fakt přes tohle, protože jakmile se s tím ty děti budou setkávat ve škole, ať už na základní nebo na střední, ideálně na obou. Tak potom už to pro ně není tak exotický, tak vzdálený už najednou. Mají pocit, že vlastně jakoby je pro ně trochu uchopitelný, kde se tady vzali a že jako z čeho vlastně vychází třeba ta současná situace?

Autor: Myslíte si, že tady bude třeba zase důležitý vliv mít vlastně ten tlak se evropské unie, že jsem četl, že vlastně Česko tak nemá v rámci vzdělávacím programu, tak se tomu nevěnuje. Na rozdíl od ostatních zemí, kde třeba je to docela důležitou součástí těch osnov dějepisu, tak jestli třeba tady by mohl být nějaký vlastně snaha přiblížit se těm rámcovým vzdělávacím programům z dějepisu jiných jiných zemí, nebo jestli se tím ministerstvo školství? Vlastně v současnosti zabývá.

Lucassen: Err zabývá, ale bohužel prostě jsme nebyli, přizvání tím rámcovým vzdělávacím, programům AA ta definice do toho jde dost těžkopádně. My jsme se tam tak jako to je velké téma obrovské paní ředitelky, která se v tom angažuje a snaží se tlačit, ale ale máme pocit, že se nám to bohužel asi nepodaří, že tam možná do nějakých jako dílčích úkolů se tam to téma podaří dostat, ale definice těch rámců vzdělávacích programů. Bohužel hotová, takže trochu jako jsme z toho skeptičtí a snažíme se teďka právě i s pomocí Evropské unie je to téma prostě dostat, ale to je hrozně těžko, je to těžká cesta, protože vzdělávací programy máme a nebo třeba i mluvíme o tom, že na školách se jedná o to, že pokud tam nějaký jako romský učitel, tak bych rád i na školách, ale to zase máme problém s kvalifikací, to znamená, jako romský pedagogy, který by mohl učit romskou kulturu, pokud já vím, tak jako to zajištění, že se v tom to téma úplně neprolíná a jsou tam nějaký jako separátní programy, ale není to jako součástí rámcový vzdělávacích programu. Takže se snažíme a doufáme, že to, že to za nějakou dobu vyjde.

Míšková: Podle mě musíme jako se snažit měnit i ty rámce, jakým se to dělá, protože samozřejmě bychom mohli brát, jak je, ale vlastně důležitý je, jak to je a ty rámce a struktura toho vzdělávacího procesu, protože pokud budou děti v rámci školního vzdělávání se učit o romských tématech nebo o romské kultuře a historii, tak vlastně to povědomí bude mnohem širší, mnohem větší. Ale bohužel, jak říkáte, prostě to vyžaduje i tlak ze shora, ale i zespoda.

Lucassen: Přesně tak.

Míšková: No, takže vlastně, jak se s tím bude, jak se bude na to dívat Evropská unie a jestli tady je šance, že se vlastně to téma na nějakou formu opět dostane do rámcových vzdělávacích programů.

Lucassen: Ono teďka jsme právě na téma kultury, jsme se tam zapojili, a je pravda, že jsme pořád bohužel na začátku jako společnost i na ministerstvu to téma. Je to ještě jako hodně nový, že to jako moc nevíme, jak s tím naložit, ale máme pocit, že je to téma, že nějakým způsobem je to třeba i v rámci těch evropských programů a snažíme se i s tím to. Je to práce. Je to prostě těžký a únavný a dojdeme tam, kde máme a budeme se snažit. Budeme se snažit se to dostat a přizpůsobit a reagovat. Je to prostě opravdu na dlouhou trať, jak říkáte, a bude to chtít hodně úsilí, ale je důležitý, že se o to snažíme.

Míšková: Nicméně oni už tam ji chtějí být jako v té společnosti neexistoval ani tím, že jsou Romové. Takže třeba když Petr Banga dostával Magnesii Literu za svoji knížku, tak říkal, že doufá, že příště to dostane autor nejenom proto, že je romský, ale že to dostane za to, že ta knížka vykazuje určité kvality a není to jenom velká část toho velkého lákadla.

Lucassen: Že má tento původ. Mimochodem tu knížku vřele doporučuju si přečíst, jmenuje se *Skutečná cesta ven* a je velmi čtivá a výborná, především o 90. letech.

Autor: Dobře, moc děkuji. Moje poslední otázka je, jak probíhá spolupráce mezi památníkem Lety a dalšími památníky, popřípadě institucemi? Předpokládám, že tady je velmi dobrá spolupráce s Muzeem romské kultury a Památníkem romského holocaustu v Hodoníně u Kunštátu. Ale jak je to třeba v Praze? Je tam ta spolupráce dobrá, nebo?

Lucassen: No, Hodonín, Brno a Lety, to jsou naše instituce. Tam to není o žádné spolupráci jako takové. Lety jsou náš památník, který my spravujeme, takže tam samozřejmě ta spolupráce je dobrá, protože co děláme, děláme sami. Máme dobrou spolupráci s Památníkem Terezín, kde pořádají semináře pro učitele, kam každý rok dojíždíme a aktivně nás oslovují. Mají tam naši výstavu, je to velmi dobrá spolupráce. A myslím si, že máme hrozně dobré vztahy se zahraničím. Muzeum má velmi dobré jméno v zahraničí a na nás se vlastně pořád obracejí lidé, kteří chtějí spolupracovat, chtějí naši účast na svých projektech, chtějí vidět naši instituci v různých databázích a podobně. Téma a naše instituce mají možná lepší jméno v zahraničí než v Čechách. Je pravda, že české instituce, kam přijedeme, si nás váží, zejména za penzum práce, kterou děláme. Například Národní muzeum v Praze nám umožnilo mít výstavu v Musaionu v letohrádku, což je velká výstava s artefakty z našich depozitářů. S Národním muzeem spolupracujeme velmi dobře. Také spolupracujeme s Pardubicemi, s Terezínem, Lidicemi a s Osvětimí. Máme velmi dobré vztahy a často se zapojujeme do pietních aktů a dalších aktivit.

Míšková: To je pravda. Muzeum má dobré postavení a často nás oslovují různé instituce ohledně projektů. Je to důvěryhodné a relevantní. Pokud jde o návštěvníky, většina zahraničních návštěvníků jsou německy mluvící, ať už z Rakouska nebo Německa. To, co se dozívají, je často díky tomu, že naše muzeum má velmi dobré hodnocení od návštěvníků. Naši expozici navštěvují, protože je dobře hodnocena.

Autor: Dobře, děkuji moc. Je nějaká národnost, která převažuje, nebo je to různé?

Lucassen: Nejčastěji jsou to německy mluvící návštěvníci. To je asi nejvíc, co víme, protože máme texty v češtině a angličtině. Když se ptáme návštěvníků, odkud jsou, tak se nám to často ukazuje. Zatím nevíme, jak to bude s památníkem v Letech, protože je ve zkušebním chodu. Ale co se týče komentovaných prohlídek, máme návštěvníky z různých zemí, jako Anglie, Německo, Rakousko a Polsko.

Autor: Dobře, děkuji moc. Je ještě něco, co byste chtěli dodat, něco, co ještě nezaznělo?

Lucassen: To je důležité. Pokud budete přepisovat, budeme rádi, když nám výsledek pošlete. Je to pro nás cenné a rádi bychom si to uložili do knihovny.

Autor: Určitě. Výsledky přepíšu a pak je použiju k srovnání s ostatními místy paměti holocaustu, jako jsou Terezín, Dachau, Buchenwald.

Lucassen: Budeme rádi, když nám výsledek pošlete, protože si to rádi uložíme.

Míšková: Pošlu vám to přes zásilkovnu nebo hlasovou úschovnu.

Autor: Dobře, moc děkuji.

Lucassen: Taky děkuji.

Míšková: A určitě projděte památník.

Autor: Mějte se krásně.

Konec rozhovoru.

Příloha 26: Transkript rozhovoru za Terezín s Ladou z 23. 5. 2024

Rozhovor Terezín.m4a

Automatically transcribed by Speechnotes on: 19. 6. 2024 19:23:22
Total recording length: 00:57:08

Autor: Ano, prosím, můžeme začít. Mě by jako první otázka zajímalo, co Vás přivedlo k tomu pracovat zde v Památníku Terezín.

Lada: Tak úplně na začátku. Já jsem tady už fakt hodně dlouho, pracuju tady od roku 1999, takže prostě tady už čtvrt století. A na začátku vlastně, já nevím, mně bylo asi 25. Vlastně jsem z toho jako průvodce, takže mě jako jako jako zajímavá historie. Zabývali jsme se jako němčinou, takže vlastně když mi jako tehdejší známá, která tady končila, vlastně nabídla možnost jít, jít sem pracovat jako průvodce, tak jsem to přijal s tím, že toto téma je zajímavý během jako nedaleko taky tak taková jako významná instituce památka žiju tady jako v regionu. Takže jsem to prostě přijal jako možnost prostě mluvit o něčem, co mě zajímá. Zároveň se zdokonalit samozřejmě v jazyce, no takže jsem nastoupil jako němčinář, tak jsem si ještě přidal angličtinu. A vlastně provázel jsem. Nějakých asi 8 let, pak jsem do toho jsem si dělal vysokou školu ještě dálkově. A když jsem si myslel, že vlastně po dokončení té té školy vlastně se budu věnovat tomu oboru, který jsem vystudoval, tak protože jsem byl průvodcem, vlastně přestal provázet a byl jsem jmenován manažerem průvodců, který nějakým způsobem jsem to vnímá jako jako jako nějaký jako kariérní postup, takže jsem vlastně se rozhodl, proč jsem tady byl spokojenej. Pracovní kolektiv dobře. Tak jsem se rozhodl, že tady zůstanu i teda po dokončení školy. Pracoval jsem vlastně na pozici manažera klubu došlo přesunu kolikrát na poslední 4 roky. Jsem teda dodávám do funkce, která příhod. Speciální vnějších vztahů a marketingu. A tiskového mluvčího, takže vlastně to je jako pozice, kterou zastávám.

Autor: Dobře děkuji a co Vás na této práci nejvíc naplňuje? To stejné?

Lada: No tak, tak, jako samozřejmě je to jako. Ne jakože jako téma, že je to pravda strašně jako zajímavý, ale vždycky jsem vždycky jsem to. Já si to užil jako dělat něco, co má, co má, co má smysl a myslím si, že je samozřejmě vzdělávání o tom, co se během té nacistické okupace stalo, tak prostě velký smysl dává, protože. Když už je to vlastně tady 80 let stará stará historie tak i. Tak vlastně je pořád jako vidět jako nejen nejen jako, že tohle téma prostě pořád jako aktuální. Protože prostě pořád se pořád se točí filmy, píšou se knížky. Takže jako je to jako věc, která má prostě dosah i do dnešních dní a samozřejmě prostě je je důležitý, aby jako dnešní dnešní, který už je to prostě ta minulost tak, aby jako věděli, kam kam kam vede. Tady jako. Všechnu přehnaným, přehnaný jako nacionalismus. A nesnášenlivost. A vlastně i jako lhostejnost, jako společnosti vůči nějakým věcem, že jo, kterými začátku se třeba tváří víc něco jinýho, a tak se dostanou k moci. Taky třeba prostřednictvím prostě demokratických jako mechanismů, tak, jak můžou vlastně tu demokracii prostě ohnout a změnit ji prostě něco. Co si vůbec jako třeba lidi, který je zvolili vůbec na začátku nepředstavovali. A prostě nejednou je to úplně totálně okleští. A prostě najednou koukají jak blázní, že že nemůžou nic. A prostě je to už je potom krůček k tomu, aby aby si tady prostě všechny problémy společnosti na někoho někoho schválili a vlastně postavili určitou část společnosti. Err. Úplně prostě na okraj. Jako příklad holokaustu, my vlastně totální izolace těch lidí, která pak vede prostě. Až tak ty fyzický izolace, takže je to takový jako memento, který který určitě. Určitě bych prostě pořád mělo tady být jako nějaký jako varovný prst, prostě úplně pro všechny společnosti a bude to platit jako asi univerzální napořád.

Autor: Děkuji moje další otázka s tím hodně souvisí. Co je podle Vás, jaký podle Vás dnešní význam Památníku Terezín nebo celkově toho místa paměti?

Lada: Tak jako my jsme to my jsme v takový jako poměrně jako unikátní pozitivní, protože protože vlastně tady v Terezíně se vlastně kloubí jak ta. Jak ta otázka vlastně jako jakoby politická čili jako pronásledování nějakých politických oponentů, že jo totalitního režimu, tak právě jako rasová jo jako. Tím, že v Terezíně vlastně byly ty místa, resp. Silný jako 2 že jo tady jako malá pevnost sloužila za války jako věznice gestapa čili tady vlastně. Končili ti lidé, kteří nějak jako aktivně se nacistům jako postavili, tak v tom městě, odkud byli vystěhováni ty obyvatelé, že jo, tak tam vlastně potom svázeli židy, že jo, kteří, kteří, kteří tady byli teda. Katastrofálních podmínkách vyznění je ale následně odváženi do těch táborů jakoby vyhlazovacích. Takže vlastně jsme úplně jako unikátní, prostě místo místo, jako nejen teda připomínání, ale jako vzdělávání, který vlastně se jako všechny aspekty vlastně toho, kam jako někam jako totalitní režim vlastně může, může tu společnost, může tu společnost jako dostat ne li na to, že jsme vlastně jedinečným jako důkazem, že jo tady těch věcí. Památník Terezín má prostě bohaté sbírky, protože tady v Terezíně, jenom teda, že půjčujeme, že jo ta místa, která tady jsou. Vlastním chováme ti důkazy prostě ve formě dokumentů, tak tak zároveň i vlastně jako předmětu umělecký, protože termín byl právě znám a do dneška sem jezdí vlastně převodům tvrdit takovou většinu třeba zahraničních turistů. Zatím že v Terezíně vlastně může vidět z těch unikátních uměleckých děl a který v té zemi bude zápolit tvořený, protože tím, že oni sem svezli úplně všechny židy. Tak mezi nimi bylo ohromné množství právě jako kulturně, jako nadaných umělecky nadaných lidí. Prostě byli tady on, říká anti tady prostě hudební skladatelé byli tady malíři. A ty lidi vlastně tvořili v těch podmínkách ty internace v Terezíně? Že vlastně malovali, zaznamenávali, jestli jim způsobem uměleckým že jo to, co kolem sebe viděli a

vznikla prostě úplně úplně unikátní sbírka, která jako dokládá. Člověče jako těch fotek je prostě strašně málo, takže ty skutečný podmínky, jaký tady v té zimě byly, že jo tady prostě mrtví a prostě ty ulice plný starých nemocných lidí je prostě taková ta depresivní nálada, že jo, to vám nezachytí 0 fotka, ale prostě když vidíte pak ten obraz ty lidí namalován, tak prostě z toho z toho to úplně všechno všechno sáhla todleto jo, takže to, takže je to všechno v Terezíně v Terezíně máme jo. To si dovolím tvrdit, že to je úplně to nejvzácnější, prostě co tady, co tady, co tady zbylo a skutečně jsou prostě zapůjčujeme nějakých staveb po celém světě a prostě začnem ten svět do Terezína jezdit no. Jako samozřejmě prostě jsme i zároveň součástí. Památník vlastně je i kulturní součástí regionu, protože pořádáme jako různé akce, výstavy. Jako filmový projekce. Takový věci, který se snažíme, aby vlastně. Tady jako obohatili nejen místní, ale samozřejmě i prostě ty jako zahraniční návštěvníky. No a takže jako my, my máme samozřejmě náštěvnost, tak jako to kopíruje náštěvnost prostě Prahy, protože jsme vlastně kousek od Prahy, že jo, takže jezdí tady nejen česká mládež, ale i jako zahraniční, že jo turisti, kteří se sem prostě jezdí podívat. Takže jako máme třeba i docela vysokou náštěvnost, tak na Osvětim lidé vidí zajímavý příklad, jak je to zajímavé, a my se snažíme, aby Terezín vlastně byl místem kultury, místem kulturního setkávání a místem, který jako by měl být i součástí místní komunity.

Autor: Dobře děkuji a zajímalo by mě, jak se v tom běhu času změnil způsob nebo zásadně změnil způsob prezentace holocaustu v Památníku Terezín?

Lada: Tady to je takový, že vlastně my trochu bojujeme s tím nebo jako bojujeme. To jsem řekl asi špatně, ale vlastně že jo, tady jakoby ta historie vůbec jako naši země se vlastně na práci památníku hodně podepsala v tom, že do roku 89 vlastně třeba ve městě nebo žádným muzeum ghetta jo jakoby ten ten akcent byl kladen na malou pevnost, protože byl tady, byl tady, že jo u moci komunistický režim. Komunisté vlastně byli. Vlastně tou zásadní částí toho levicového odboje za války čili. Za války tady prošlo velké množství komunistů. A tím pádem po válce vlastně byla malá pevnost takovou trochu jako výkladní skříň, jakoby těch hrdinů, že jo, kteří vlastně se zasloužili o tu svobodu. A vlastně bylo to využíváno mnohdy až bych řekl jako propagandistickým účelům, že vlastně byli tito komunisté, byli jako vyzdvihováni na úkor zase třeba jiných, u kterých se nemluvílo. Jo, takže. Protože byli prostě na malé pevnosti, že jo třeba řeknu kněží jo, protože tím, že vlastně komunisté s tou církví jako umí tolerovali, ale prostě s ní jakoby bojovali, že jo. Takže samozřejmě nebylo prostě pro ně úplně žádoucí ukazovat kněží jako ty, kteří taky bojovali proti nacistům. Radši je spíš vykreslovali jako ty, kteří spíš jako nacisty kolabovali, že jo. Já myslím, když když si prostě člověk baví, jakým způsobem se třeba točil seriál že jo, tady je přece případem mára Zeman, tak tam vlastně bylo lidem jako král, že ti kněží vlastně byli ti, kteří těm nacistům spíš jako pomáhali, než že by proti nim bojovali? Jo. To samý šlechta, že jo šlechta byla taky prostě prezentována jako. Jako vlastně je. Někde u dobrého dobrého dobrého je. Vlastně toho, jak že jo těch starých pořádků, vlastně před snímkem jako československá že jo navázaný na tu rakouskou německou společnost a která taky neměla zájem prostě bojovat, tady za za za jako československo a za naše národní zájmy. A ono se přitom ukazuje, že tady prostě část jako šlechty prostě proti nacistům bojovala, a taky tady na malé pevnosti III umírali. Takže vlastně po revoluci. AAA to nemluví o tom ghettu jo, protože do ghetta vlastně ono se o určitých aspektech. Prostě jako mluvilo jo, řeknu třeba o dětech nebo o kultuře jo asi jako mluvilo pořád dole se tady i třeba i výstavy, ale pořád to byl spíš jako takovej bych řekl jako přívěšek jo tý malé pevnosti, že se vlastně vzalo třeba celkové číslo, kolik lidí zemřelo v Terezíně a když se mluvilo o těch konkrétních lidech, tak se vyzdvihovaly právě ti komunisté, jo? A že by se nevyhovovalo to, že vlastně Terezín byl takový známý jako jakoby článkem, že jo toho toho toho kapustu, tak potom se to se nějak úplně nepříliš jako nezměnilo. Jo? Tak prostě terezínský tryzny, že jo byly prostě o tom, že tam byli, že jsem byl seznámen a prostě stávalo se že jo. Prostě pozor. U těch jednotlivých klubů a byla to spíš taková moje frustrace mírová. Kterou slyšel lidé před rokem 89, tak ho pamatuju, jaký tam měla prostě takovej jako podtext jo, takže. Takže když přišla, že jo změna. Tak s příchodem nového pana ředitele, tak se začalo prostě pracovat na vzniku muzea ghetta v Terezíně. Byli jsme samozřejmě tou dobou velmi velmi stěhování ze strany Izraele. Návštěvu přezrálé ze spojených států, protože jak se musí, jak jsem dřív moc jako nemohli, že jo, tak najednou prostě dlouho vlny ohromnej boom, jo, trochu se tak trochu se takovýhle kelímku toho zájmu vlastně jako přesunulo. Na stranu toho toho ghetta. Jo a vlastně ono to tak trochu platí jako do dneška. Jo, že vlastně? A ty tu souvisí třeba IS tím, že přeživší máme pevnosti už mezi námi bohužel nejsou, protože to byly prostě dospělí lidé. Jo, když jsem, když jsem přešli, jo. Takže dneska už už by muselo být tady jako přesto jo, kdežto v Terezíně byli za války děti. I třeba hodně malé děti, protože i děti třeba rodily. Takže těm ještě pořád dneska může pít jako. Mezi 80 až 100. A ti ještě jsou jo, takže když se mluví prostě o Terezíně a mluví, dáváme prostě prostor nějakému přeživšímu, tak se mluví samozřejmě o tom ghettu, protože tím děti z malé pevnosti už tu nejsou jo, takže my zase se nějakým způsobem snažíme. Prostě to jakoby vyrovnávat, aby ten Terezín nebyl viděn jenom jako. Jako povinný holocaustu. Ale aby aby se zase. Jakoby jako navrátil ten zájem trochu IO tu IO tu IO tu malou pevnost, ale bez toho bez toho samozřejmě ideologického balastu jo, kterej? Tady určitě prostě hodně lidí ve společnosti se ještě může třeba jako pamatovat. Jo. A co si budeme povídat? Prostě někteří lidé by to by to by to prostě pořád pořád fronty slyšela, že jo. Těm třeba vadí, že jo, že se že ten rezin jako nebyl, nebyl jenom žid jo, protože se o tom nemluví

tolik, jako se o tom mluvíval dřív. Čili, to je něco vlastně, co se jako posunulo, na co samozřejmě prostě ovlivňuje i naši jako práci. No. A jinak jako Terezín jako jako samozřejmě my, co se týká prostě propagace, tak člověk musí jít jako hodně hodně, hodně citlivý. Takže nejsme nejsme, že jo, místo který který, který úplně nutně. Může může, může, může sebe prezentovat jako nevím jako prostě nějaký koncert, nebo. Jenom nějaký místo, který prostě nějaký jako magnet na turisty, protože samozřejmě, že prostě potřebujeme příjmy ze vstupného, ale pořád pořád jsme vlastně určitou bych řekl veřejnou službou, že jo, jo a. A prostě hodně, hodně, hodně, hodně, hodně lidí taky může mít třeba problém s tím, že vůbec se u nás platí vstupné. Jo, to je jako další věc, jo? Takže občas se stane, že někdo argumentuje, že se neplatí 100 pracovat v Německu v koncentračních táborech. A proč mají prostě platit jako vstupné? Tady tak pak samozřejmě jako vysvětlujeme, jak je to v Německu, jak je to u nás a jak je to prostě OO podpoře státu. AA, jak třeba nevím argumenty osvítime. Ano, do osvítime se, neplatí vstup, ale nepustí vás tam bez průvodce a průvodce se platí jo, takže vlastně to tváří, že to je jako zdarma na 2 stranu. Prostě když pak jdete a musíte mít průvodce, tak zaplatíte. Prostě se tu prohlídku víc, než než než stojí vstupné do malé pevnosti a průvodci máte v ceně. Jo, takže nějakým způsobem jako vybalancuje? A právě jakoby i tady mezi tímhleťm jo. Což teda tak jako jako víte to sám, že jo, že dneska, jako když člověk jede s rodinou na výlet, tak prostě. To stojí takových jako peněz, že prostě většina lidí to jako neřeší, protože to prostě vnímá jako přirozenou přirozenou věc, ale. Ale ano, jako občas občas jsme komunikovat, vysvětlovat prostě těm, kteří, kteří by si rádi. Který by si představovali prostě nás a prostě místo tady toho typu, jako že že bysme měli být rádi, že se jenom ti jezdí a prostě nechtějí po nich peníze, protože je naše povinnost ukazovat. Čechů může objevit, kde se, kde se závod umí. Nemám prostě nechtějí, jako neměla by. Neměli bychom za to chtít nic. Že jako propagace musí být takovou hornictví a jezerem u tomu prostě že jo takový, jaký jako opravdu jaký jako propaguje ten místo, že jo no. Takže takže asi tak no.

Autor: Dobře, děkuji. Zajímalo by mě, s jakými očekáváními vznikla expozice připomínající minulost.

Lada: Ne, tak jako ne, tak jakoby prostě my musíme, že jo, jako připomínat, informovat, informovat vlastně. Veřejnost, návštěvníky o tom, co tady bylo. Očekávání byla taková, že naše výstava musí být funkční, že jo. Musí být formálně v pořádku. Samozřejmě dneska se řeší i to, že expozice se dřív dělávaly hodně o textech. Takže jsme byli všichni dřív zvyklí na více textu. S příchodem nových historiků a nového vedení je snaha, aby věci nebyly tak obsáhlé, ale aby byly vizuálně přitažlivé. Pracujeme na nové podobě expozice v muzeu ghetta, protože budova by měla projít v následujících letech zásadní rekonstrukcí, nejen budova, ale i expozice. Cílem je, aby návštěvníci získali potřebné informace, aniž by museli něco drasticky číst, aby je spíš zaujal vizuál. A zároveň aby tam byla možnost stáhnout si do telefonu obsah rozšiřující, pokud má někdo větší zájem. Chceme, aby návštěvníci měli přístup k více informacím, ale nezatěžovali jsme je stejným objemem dat. Zaměřujeme se na politické osudy, protože lidské osudy jsou nejzajímavější. Dnes je důležité, aby mládež, kterou ovlivňujeme, pochopila význam angažovanosti a vliv politiky na jednotlivce. Zaměřujeme se na příklady lidí, kteří riskovali své životy, aby pomohli druhým. Je důležité ukázat, že pasivita nebo rezignace na to, co se děje kolem nás, není řešením. Ukazujeme příběhy hrdinů, kteří čelili nebezpečí, aby lidé pochopili, jak důležité je postavit se nespravedlnosti. Bez těchto lidí by se mnohé věci nedaly uskutečnit. Je to neskutečné, jak se lidé dokázali postavit režimu a riskovat vše. Chceme ukázat, že rezignace na problémy není cestou, jak se vyrovnat s těžkými časy. Je důležité představit si, jaké to bylo, když se někdo ocitl v takové situaci, a ukázat, že i v těžkých podmínkách lidé dokázali bojovat za správnou věc.

Autor: Já bych se možná odpíchl ještě od toho, co mě hodně zaujalo. Jak jste říkal s tím množstvím informací, že je potřeba to nějak redukovat? Ten text mě zajímalo by mě, jestli se to třeba týká i toho poslechu, třeba když se budeme bavit o prohlídce, nebo když může mít třeba právě v aplikaci ten uživatel, tak si tam poslechnout třeba 2 minuty o určité budově. Tak jestli i tady tohleto tak, tak se ukazuje, že prostě ten ten náš, že to na návštěvníka moc nebo třeba na ty školní skupiny a je potřeba i tady tohleto redukovat nebo nebo nebo ne?

Lada: Jako u nás u nás. Jakoby gro pořád je je vlastně živej živej průvodce, takže. Když je vlastně. My máme v tuhle chvíli audioprůvodce po městě, ale tím, že vlastně to místo je rozsáhlý a lidi musí chodit od objektu subjektu. Takže vlastně i těch informací tam třeba nedáváme tolik, protože už i ty samotný přechody jako poměrně dost jako dost jako zabere. A nehledě na to, že pak ty ty detailní informace najdou najdou v těch objektech jo, jako v tom muzeu, protože spíš je to jakási odvěta orientace po Terezíně a vlastně usazení těch objektů, který oni vidí v nějakým kontextu. A co se týká tady na malých pevnosti, tak tady se tím jako audio průvodce průvodce nemáme. A teď já většina lidí, která sem přijde, tak má živýho průvodce a ten průvodce potom samozřejmě prostě rozpoznává charakter té skupiny, takže jestli je to prostě skupina, která zájem má. Tak těm tak těm dá víc a někdo, kdo, kdo se, kdo se u toho nudí AAA prostě ruší, je nedává pozor, tak tak samozřejmě tam prostě se toho se to zkrátí, protože vidíte, že to nemá úplně jako smysl jo, takže tam je to prostě na na práci. Těch filmových průvodců. A teď právě ale pracujeme na na na tom audioprůvodci, takže bude tady i po po malé pevnosti audioprůvodce a budeme mít vlastně 2 2 varianty 1 jako. Jako prostě, jako jako jako mín

obsáhlou. A 2 bude taková jako fakt opravdu detailní, ale tady těch věcí tolik, že tady, že tady opravdu, kdyby člověk chtěl těm lidem říct úplně všechno, a ke všem těm místům, tak to prostě úplně neodpovídá. Časovým možnostem prostě těch lidí, jo. A když je to pak někdo speciální a nějaká skupina historiků nebo tak, tak se tomu přizpůsobujeme. Prostě dáme jim třeba nějakého průvodce, třeba tady z řad historiků, nebo mám tady kolegu šikovného na dokumentačním oddělení čili, ten by byl schopen tu prohlídku. Díky tomu, k jakým věcem se už během své práci v odborném vzácném památníku dostat. Jak tak pak je super hlavně tu prohlídku udělat takovou mnohem jako důkladnější jo. Tak ta trojka pomalinku jemnosti trvá asi hodinu, hodinu a čtvrt a prostě během té hodiny. Čtverce dá prostě všechno tak jako říct no samozřejmě nechodí se do všech do všech místností, protože jak už tady bylo prostě. Jako desítky cel, který vypadaj plošinu stejný, že jo, tak se v těch celách prostě hovoří o podmínkách obecně hromadný celách a ale prostě není jako úplně zapotřebí procházet úplně všechny ty objekty. Tam se pak návštěvníci můžou jít sami, ale ta prohlídka prostě má nějaký jako. A nějaký prostě směr a tak no.

Autor: Hm dobře děkuji. Hm, spolupracujete při prezentaci minulosti koncentračního tábora s dalšími institucemi nebo jinými koncentračními tábory?

Lada: To by vám řekli, řekli hodně třeba kolegové na na těch na těch odborných pracovištích. Tam samozřejmě prostě se se ta spolupráce. Nejvíc asi objevuje nebo projevuje na prostě sdílení sdílení různých jako různých historických archivů, archivních dokumentů. Vzájemně přispíváme do různých, do různých odborných jako periodik. Jo, že historici z jiných třeba paměťových institucí přispívají prostě v rámci různých témat. Err. Třeba do Tereziánských listů, které vydáváme takovej jako sborník každý rok, kde vycházejí články na různá historická témata, která se váží a které v zimě a problematice 10 té látky takže. Takže takže tohle a často je to samozřejmě prostě taková ta taková ta ceremoniální. Jako spolupráce, že si že si, že si navštěvujeme vlastně společně různé vzpomínkové akce a jako obecně akce, které ta jednotlivá místa vlastně jakoby pořádají, jsme prostě neustále jako v kontaktu, jo, občas jako občas se pořádají nějaké nějaké akce jako společně jo. A co se týká těch zahraničních, tak tak tam je to asi tam je to asi plně úplně stejné. A my třeba s Osvětími, je to asi takový nej nejužší, protože. Památník Terezián spravuje českou národní výstavu, která je právě v Osvětími jenomže v Osvětími vlastně v těch. Těch barákách. Toho kmenového tábora Osvětím 1. Tak ty jednotlivé objekty slouží pro. O národní výstavu. Takže my tam vlastně sdílíme 1 budovu se Slováký, že Slováci mají řízený, nemáme 1 patro. A že tam prostě jezdíme pravidelně každý rok a prostě tu výstavu máme na starosti. Jo, běžně se nepasuje opravdu to, co tam jsou, takže takže jako subjektivní asi ta spolupráce asi jako nejbližší. No dobře dobře.

Autor: Děkuji. Co se týče návštěvníků, s jakými očekáváními a za jakým účelem přicházejí a zaměřujete se způsobem prezentace minulosti tábora na některé specifické skupiny návštěvníků?

Lada: Jako bych řekl, že asi taková jako nej nej nej nejužší kontakt s návštěvníka máme samozřejmě prostřednictvím jako sociální síť. Takže na těch sociálních sítích se snažíme vůbec jako prezentovat, nejen teda věci souvisí s související s Terezínem, ale vlastně obecně z toho plodovat jako koncentračních táborů. A událostí 2. světové války, aby aby vlastně lidí vůbec toto téma nějakým způsobem měli zájem. A, aby se vlastně na konci toho procesu, že jo toho zájmu vlastně. Objevil ten nápad, že jo navštívit jako Terezián, jako jako naprosto jedinečný. Místo, kde kde můžou, kde můžou vlastně. Tak ten svůj zájem, že jo o to téma jakoby naplníte. Jo, takže takže ta konverze toho návštěvníka. Err vlastně, který třeba ani neví, jako že že do Tereziána chce jít tak vlastně se na konci a a ten do toho procesu vlastně dostal je naplněno. Jo, takže takže to je jedna část. Druhá část je, že samozřejmě školy jezdí jako běžně, že jo prostě to je nějaká jako nezaměnitelná památka, kde vlastně vzdělávací oddělení, které i pro učitele vlastně pořádá semináře a vlastně nějaký hry. Jo, kde se ty učitelé učí, jakým způsobem vlastně pak přivádějí své studenty na prohlídky. Samozřejmě jako při letních prázdninách to se to musíme hodně jako propagovat. Je to spojené jako s téma prázdninama, kdy vlastně jako lidi jezdí. Jo a samozřejmě, když je špatný počasí a prostě. Jsou lidi, kteří si nechtějí hrát u vody, tak se to jako dostáváme i na tu špičku, kde se soutěží s ostatními regionálními atrakcemi. A další, jako zaměření propagace je zaměřená právě na cyklisty, protože jsme na cyklistické trase a vlastně v létě cyklisti sem jezdí poměrně velkým množstvím. Takže se vlastně snažíme, jakoby na všechny tyhle jako návštěvníky, jakoby zacílit.

Autor: Dobře, dobře, takže ta skladba těch návštěvníků jsou hlavně ty školní skupiny, nebo se to tak nedá říct, že by to převažovalo?

Lada: No je to je to tak jako ta školní mládež prostě hraje jako hraje jako by oni jsou to český děti, nebo jsou to děti? Německý, dánský, holandský. A samozřejmě o víkendech jezdím nejvíc jako individuálu. Jo jako česká návštěvnost se nám teda zvedla. Hodně jsme teda hrozně rádi, protože. My my tu návštěvnost samozřejmě prostě uvidíme, nebo srovnáváme nejvíc jako s tím předpokladem obdobím, že v roce 2019 náš jako referenční rok, protože potom přišel covid, protože několik let to bylo, to bylo katastrofální a pak se to vlastně od toho

roku jako 21 v začalo začalo. Začalo zvedat 22. No loňské roku už bylo už byl už byl výbornej jsme byli na nějakých jako. Nějakých 94 procentech návštěvnosti z roku 2 19. To už se vrátilo prostě do do těch do těch jako starých kolejí. Ale co vypadat nějak podobně no? Takže ne. A ono množství takové takové o těch o těch víkendech jsou právě že jo ty jednotlivce, co sem jezdí z Prahy, protože jsou v Praze se stovky typů a Martin tvůrců mají na těch frekventovaných turistických místech vlastně jako stánky. A nabízí tam prostě kromě prohlídek Prahy nabízí krumlov a. Každý a Terezína my jsme opravdu jako díky té blízkosti. Patříme mezi těch několik. Objektů, který tyhle tyhle cestovky aktivně jako nabízí. Jo oni pak je sbírají někde po hotelích AA jezdí vlastně jako na 2 na 3 hodiny do Terezína. Čili tady těch lidí jezdí ohromný množství, ať už skláří na d lidí Daniela jako. Člověk, který takhle cestovat jako individuálně. No teď vlastně. Jako před covidem. Vlastně se ten počet těch návštěvníků ustálil na přibližně 300 000 za rok, takže to je takový číslo, který na který, na kterým bychom rádi rádi jako byli no.

Autor: Jak dlouho tu většinou, kolik času tráví ty skupiny? Přijdou na tu prohlídku, předpokládám, většinou teda na tu hodinu nebo hodinu 10 minut. Pak se ještě zdržují třeba v tom bývalém ghettu, nebo jsou to krátké návštěvy?

Lada: Nabízíme, že jo máme vstupné do všech objektů památníků. Takže oni vlastně bez ohledu na to, jestli tam půjdou, nebo ne. Tady malá pevnost těm lidem zabere kolem asi 2 hodin, protože kromě prohlídky je tady kino. Jsou tady různé výstavy. Naproti nám je budova, kde je muzeum malé pevnosti, takže většina lidí, co má pro výuku tady, tak stráví tak kolem 2 hodin. A pak se přemístí do města a v tom městě jsou 2 židovská muzea. No jenom vytáhl a Matěj ruská kasárna. Tam se nachází právě výstava, to je muzeum umění tam už je tam, jsou tam jsou právě tam, jsou výsledky toho toho. Jo toho uměleckého snažení v Terezíně. Jsem k tomu začátku mluvil. A pak tam jsou další místa tam židovská modlitebna s takovou replikou mansardy to byla taková. To je takový prostor, v kterém se také také žilo, protože samozřejmě dneska v tom městě tím, že se tam normálně bydlí, tak mi můžete do těch domů jít a vidět, jak se tam zavádí, že jo, že jo, my máme v těch magdeburských kasárnách. Máme 1 reklamu jako rekonstruovanou, prostě jako ubikaci, aby viděli, jak vypadala taková velká kasárenská ubikace za války, protože tam jsou postavené, stávaly tak a na to modlitebnou je prostor takovej menší takovej jako kumbálek, který si vlastně lidé. Přizpůsobili a zabavili, aby tam mohli žít prostě nějaký nějakým jako menším došlu čili takový jako jako soukromější ubytování, protože v Terezíně se za války žilo všude. Jo, že jako teoreticky vlastně, kde se našel nějaký prostor, jo, kde lidi nemuseli být pohromadě s desítkami našich lidí? Tak tak, tak to bylo samozřejmě využíván, že si tam lidi něco jako zbudovali sami pro sebe jo čili je tam ukázka takovýho prostoru no AV, které smí vlastně. Kromě toho je je také k vidění. Bývalá márnice kolumbárium se skladoval poplatek zemřelých a krematorium jo čili. Kdyby ti lidé chtěli vidět úplně všechno. A ještě mu pokutu třeba je průvodce jo, tak tady fakt trávíte až 6 7 hodin, ale je to moc lidí není. Já myslím, že že většina lidí se o těch 4 4 04:02 až 4 hodiny, abych tak řekl obecně, že se stráví v Terezíně.

Autor: Dobře ta skladba těch návštěvníků změnila se třeba nějak v průběhu času, že dřív tak to byly převážně pamětníci nebo nebo příbuzní zesnulých? A na. Návštěvníci, kteří místo navštěvovali spíše právě za tou tou funkcí, se něco nového dozvědět tak byli, byli v menšině a teď je to naopak? Dalo by se to takhle říct, nebo to úplně neplatí?

Lada: Tak jako samozřejmě, jakože že vlastně ty rodiny těch, jako že že prostě dřív, když ještě ještě přeživších, bylo hodně, tak taky se sem se sem ti se sem vraceli se svými známými rodinami, ale zase. No jako na téma máte, máte, máte, máte přeživšího, který o tom nikdy nechtěl mluvit, že jo. A přeživšího, kterej je o tom jako mluvil? No to je taky se to nedá úplně jako. Úplně jako jakoby jakoby obecně, ale obecně obecně samozřejmě dřív jako. Dřív a tím myslím jako třeba opravdu jako 80. 89 že jo? Tak prostě jsem sem jezdil i jako. 1 vlaky prostě se sovětského svazu a. Jezdil jsem hodně třeba vojáci. Armáda před tím, že bylo o hlavní množství prostě vojáků jako základní vojenské službě. Jo, tak prostě ty jezdily v rámci. Err. Dám si ty výchovy tomu socialismu. Ke zdi je vlastně po místech, který byl prezentovaný jako, jak jsme se o tom bavili na začátku, nebo vlastně že jo? Že jsme byli takovou výkladní skříní skříní, že jo toho, kde ti komunisté trpěli, vlastně za za naši svobodu, že jo čili vlastně velký motýl baráku jsem jsem jsem dřív jezdil a různých prostě svazů žije. A tak, že jo, což už dneska jako není jo. A školy samozřejmě jo. A pak a pak jako široká veřejnost, no ale dneska už samozřejmě. Vojáci sem v takovém množství jako nejezdí, takže. Už je to spíš jako o když teda pomínu pomínu ty pomínutý. Úplně těch školních té školní mládeže, tak je to spíš jako individuální jako takové návštěvnost. No, takže prostě lidé se dozvídají a říkají si přesně jako doporučení, že jo od rodiny, přátel. A případně tedy, že dneska to, co je jako ty sociální sítě. Kde je i ten doporučení a nějaký ten že příběhy, no. Jo, takže teďka, to je dneska, dneska, dneska to opravdu jako tak jako je jako je. Ty návštěvnosti. Tady je.

Autor: Je některá sociální síť efektivní jako v přitahování těch návštěvníků víc než ostatní?

Lada: Prostě osobní osobní příběhy jednoznačně. Dobře, to je prostě, já tam můžu. Já tam můžu někdy dávat i prostě články a půjdeme fakt jako strašně času, prostě a. a prostě nemá to takový dosah, jako když pak. Jako když pak. Dám prostě třeba fotku nějakýho třeba dítěte, jako to fakt jako táhne jako nejvíc. No takový jako medailonky, prostě že jako dělám to, že že prostě a že se třeba podívám, kdo se třeba tenhle narodil, z těch z těch obětí. Je prostě dneska třeba 23-05 jo, takže prostě, když když se třeba podívám na do do do databáze a podívám se do sebe asi nějaký 03-05 narodil, tak prostě, když dám, když dám, když dám třeba příspěvek, řeknu o někom, kdo se narodil od roku třeba pětadvacet 1913 a později, respektive a. dřív no ještě o 30 až 41. Tak je nějak jo, protože to ještě tady tak, v které z ní mohli být jo. A když tam, když je tam nějaká fotka, jo jako nějakýho dítěte, prostě jo a dám prostě, že že se jako toho toho toho dne se narodilo před 90 lety, prostě se narodila tady jako prostě jako vidět tam tu fotku do dítěte já napíšu prostě, že že jako kde se narodila, protože my těm lidem nic nevíme, co jsou tam podnikat. My máme prostě taková záznam o tom, že že se narodili. Kde byli deportováni do Terezína, kde byli deportováni z Terezína třeba ve světě? My a a, jestli zemřeli a fotka, a to té bujněji jo čili já, když prostě já to chci trochu rozšířit, že? Jo, tak prostě napíšu, že se narodili, zjistíme si jména jejich rodičů, protože se narodil tehdy a tehdy, že prostě politický původ, prostě lidé pro ten internet vína. Když nějaké informace o tom, co které z ní dělají, je to super a to většinou není, protože to prostě není možné. Maximálně někdo třeba, kdyby byla nějaká vzpomínka někomu, kdo se třeba s nima z války setkal jo třeba chtěla jsem psát o I. Třeba holce, která byla zaznamenána, zaznamenala ve vzpomínkách jiné holky jo čili. Pak najednou tam člověk může napsat jako nějaký jako odstaveček, prostě že na něj někdo vzpomínal prostě jo něco k tomu životu pak napište jenom prostě, že byla deportována do Osvětimi a že tam byla zavražděna plynovou komorou. Když když vešel do nějakýho jinýho místa, můžete napsat něco o tom místě. Jo, že odešel, třeba řeknu do té banky to, že tam můžete napsat do té blinka a fungovala od od toho toho, kdy zemřela, tam tolik lidí a je to takový takovej krátký článek. Prostě to jako prostě lehký jako. Takže to už taky učím tak jakoby ví no. Za ty roky, co prostě, co prostě funguje a co nefunguje. No to je. Kolečky, příběhy já mám třeba hrozně na to umění, takže? Já ještě jako velmi já píšu to tady právě jako medailonky různých malířů, který v Terezíně byli jako no tam pak vždycky dostávám trochu jako trochu jako za uši, protože prostě ty autorský práva to je to je, to je jako těžký no. Protože v něm prostě, jako nám jakoby jsou díla, který jsou volně, že jako když jako dispozice a pak jsou pak jsou pak jsou věci, samozřejmě, co kde, kde, kde jako potřeba to řešit jako no a mně se fakt něco líbí prostě jako. Prostě člověk, který ví, že jo, že na to, že na tom facebooku to prostě řeším jako pořád no že, prostě jak jak jak, jak něco najdete na internetu jako tak. Tak tak si, tak si člověk řekne, tak je to tam volně, tak tak, tak tak tak. Když to tam dám, tak prostě já tím jen s nějakým nezměním. Nic, že to tam je prostě volně jako jako dostupný, ale my jsme my jsme my jsme ztratili GSC, my to musíme vydržet, ty věci, takže takže takže když fakt ne, jako jako to objevím nějakou nějakou fakt extra zajímavou věc, tak. Na všechno utkáni, jako to neřešit, no ale ale řešit se to samozřejmě prosím.

Autor: Dobře, tak to je z mojí strany, vše je ještě něco, co třeba nezaznělo? Co byste chtěl dodat něco důležitého? Možná jenom v krátkosti mě samozřejmě hrozně zaujalo ta ty propagandistický ty starý filmy a vlastně ta role Terezína, jako co se týče nacistický propagandy a tak. Jestli i tady v tomhleto, tak vidíte třeba ten význam Terezína v rámci té sítě koncentračních táborů napříč Evropou?

Lada: Já jsem jakoby unikátní, no jako. Jako to, že třeba na to, že třeba že jo že že v těch třeba ghettech fungovala židovská samospráva, tady takhle jako Malá pevnost. Malá pevnost byla věznice gestapa. Tady bylo zajímavý, že to třeba pro nápis arbeit macht frei, což ve věznicích nebyvalo. Ještě velkého vylétávají pevnosti z toho tělních koncentrák. Takže ty podmínky nastával tak kulatý, aby vlastně byly totožný s tím, co se dělo v koncentracích i třeba vězně jako vzpomínali, že že v Terezíně, že mají pevnost, bylo obtížnější kolikrát než koncentracích, protože to bylo malý. Jo, že že bylo prostě snazší dělat někde. Že jo, protože hodně hodně, hodně těch přeživších vlastně vzpomínala na to, že že vlastně strategie přežití v koncentráku byla o tom být jako neviditelný prostě. Nějak jako nevyčnívat neupozorňovat na sebe jo? Takže malý pevnosti to bylo těžší, protože to bylo malé. A vlastně pořád se to přecházelo do kontaktu. Ať už při práci nebo prostě s někým, kdo kdo prostě když na blbou náladou, tak taková asi po sejmul a prostě a pak být zraněný jako v táboře nebo nějaký nemocný, to to prostě už to bylo špatný, že jo, že ty lidi se jakýkoliv zranění se prostě bez léků jako strašně špatně hojilo a kolikrát prostě ty lidi zemřeli na základě toho, že snažil na začátku jo, nebo že někdo zmlátil prostě a už a už už a už se to s nima vezlo.

Autor: Spoustu z nich bylo děti staří lidé, že?

Lada: Terezíně v Terezíně samozřejmě tak tam to bylo prostě o tom, že jo, že? Že prostě. Jako v ostatních je to je vlak. Tam samospráva židovská čili oni vlastně jako. Si neušpinili ruce nacisti tím, že že se budou zabývat to, jak to společenství tam bude fungovat, že jo. Takže jako v té zimě se prostě. Pěstovala zelenina jako. Které prostě byl do jistý míry nebo nějaký takový soběstačný? A prostě oni věděli, že oni jsou schopni uživit. Prostě teď dám příklad jako třeba třeba třeba 30000 lidí. A když jich tam má, nepřeleze 60000 a bylo tam najednou 60000 lidí v Terezíně, což je úplně nepředstavitelný dnešního pohledu. To je prostě třicetkrát čtyřicetkrát tolik,

co žije v té zni dneska. Tak oni věděli, že oni budou mít problémy, že? Jo? Protože samozřejmě jak jak mám nakrmit tolik lidí, když prostě mám jídlo, že jo, takže vlastně ta samospráva jsem musela rozhodovat. A říct prostě jako soli, když někdo prostě starej nemá budoucnost jako prostě, tak jim dám jídla míň než dítěti nebo někomu. Kde je prostě mladej silnej, protože ten má ještě šanci přežít. Jo a vlastně byli židi donucený jako dělat takovýhle šílený rozhodnutí. Jo, to samý vlastně že jo měla přijet do do do do města. Delegace červeného kříže bylo potřeba, tak prostě bylo potřeba vyprázdnit město. Takže prostě vyprázdním to neodvezu pryč děti a mladé starý, protože na ty se špatně koukáš. Prostě. Že jako ten ten a to rozhodnutí musel udělat sám vžitý že jo. Oni to samozřejmě oni jim řekli prostě pošlete jako ročníky takový a takový jo, aby aby se zbavili těch těch těch starších a jako nebo nebo nemocných jo. Kolikrát prostě se třeba nevím, jestli třeba prostě tvořil transport, aby aby to vypadalo. Prostě že se jedná o nějakou práci, tak prostě se tvořil pro transport z lidí, třeba u nějakých konkrétní profese jako jo, aby to vypadalo, že tam je skutečně nějaká na východě nějaká práce pro tuhleto konkrétní profesi, aby se tím jako zastřelil ten pravej význam tý deportace? No a prostě zase oni třeba řekli jenom. Pojede za za 14 dní transport. Err nošené 2 2000 lidí AA vy vyberete, kdo na tom transportu bude tý samosprávě čili žiti sami vlastně a ta samospráva od tý doby informace o tom kam transporty jezdí a co se tam stane, měla oni a oni věděli, že vlastně vytvářejí seznam lidí, který posílají na smrt, ale prostě na cestě neřekli, bude tam ten ten, ten ten ale sama samospráva musela ten transportní seznam jakost, jakože vytvořit jo? Do toho do toho tím, že tam plánovali ten červenej kříž, tak tam nechali tu kulturu, že jo. Že vlastně se. Samozřejmě, protože to byla prostě možnost. Trošku err upustit páru a trošku jako přijít na ni myšlenky a pro nacisty se to hodilo, protože mohli říct mohli říct prostě. Tak teď se podívejte tady moje město tady se pořádají prostě divadlo. Jo, klidně i choděj na konce, teda fotbal jako no. A nevím a jim to bylo 1, že jo, protože oni si řekli, jak s těmi se jako ať si hrajou stejně víme, že všichni skončili v Osvětimi, že jo. Takže jako. Jako to je propaganda tady v tomhleto směru byla, jako byla jako unikátní jo, a to souvisí s tou kulturou, že jo, to je v Terezíně byla, no že oni jim to tam jakoby tak jako do určité míry jakoby tohle dovolit tahleta. No když vlastně jakoby obrázky, prostě obrázky reality getaway tajně, že jo, to prostě nebylo divadlo sehrálo veřejně. Ale ty ty ty malíři, který Dopita přijeli, tak oni pracovali jako samosprávu, protože oni vlastně malovali pro ně různé plánky. Když se, když se světu něco něco budovalo, tak malovali prostě různé nákresy. Technický jo, to byla taková jako kreslířská dílna v Terezíně. Když když se pořádalo nějaké divadlo, tak se tak tak malovali. Prostě to byla ta oficiální tvorba, kdy malovali ty plakáty, jako kterým se zvala, zvali terezínští židé, že jo na nějaký koncert, prostě a oni, jak měli přístup k těm barvám, k těm potom papíru, tak oni malovali právě potají, malovali i vlastně ty skutečný výjevy toho života v té zimě, ale to bylo tajný, že jo, to tu furt to bylo schovaný, prostě různě různě v různých úkrytech. A štěstí, ty lidi, když pak odjeli pryč, protože většina z těch umělců vlastně jsem šla v Osvětimi, tak to našťestí v Terezíně nechali, že jo, že se to nevzali s sebou. Bylo to teda schovaný někde a pak se to po válce po válce tak pružnou pružnou nacházelo. Teď máme třeba 23-06. Máme prohlídku komentovanou po stopách červeného kříže. Vy jste chtěl přijet do Terezína? Které vás zajímavý, protože ta. Jak máme prostě jeho plánek? Půjde ta delegace šla, když přijela tenhle signál, tak vlastně historici představí samozřejmě jako Terezín představí tuhleto úlohu Terezína a půjde se jako těch jednotlivých místech. Bude se hovořit, co co se tam dělo. A tak to si myslím, že bude docela zajímavý. Že sledujte naše sociální sítě. Ne snažím se, no právě já jsem tady jsem i vzal 9. Třídou a kvartu a bohužel jsme stihli teda jenom tu prohlídku víc ne, ale koukal jsem na ty programy, co jsou nabízené semináře, vzdělávací, to je. Um rezervovaný, vyblokováný hodně. Dopředu? No tak. A ještě jsem vdávací a prostě ty můžeme dát zase s jinýma dětma, no. A tím, že jako to je to zajímavý jako je tam je tam máme tam docela pěkný ubytování, které vidíme. Nechápu to zájem, no kde ty vzdělávací program jo? Vycházel na to nárok na 2 kolikrát provokování. Ale nedivím se vůbec.

Autor: Dobře, tak já vám moc děkuju. Takhle je to za.

Konec rozhovoru.

Příloha 27: Autorizovaný souhlas s nahráním rozhovoru za Památník Lety u Písku

INFORMOVANÝ SOUHLAS	INFORMOVANÝ SOUHLAS
Místa paměti holocaustu: srovnání jejich významu a interpretace v Česku a Německu	Místa paměti holocaustu: srovnání jejich významu a interpretace v Česku a Německu
STUDENT	STUDENT
Jméno: Bc. Tomáš Hora Katedra sociální geografie a regionálního rozvoje Přírodovědecká fakulta UK e-mail: tomas.hora123@upol.cz	Jméno: Bc. Tomáš Hora Katedra sociální geografie a regionálního rozvoje Přírodovědecká fakulta UK e-mail: tomas.hora123@email.cz
VEDOUcí DP	VEDOUcí DP
Jméno: RNDr. Zdeněk Kučera, Ph.D. Katedra sociální geografie a regionálního rozvoje Přírodovědecká fakulta UK e-mail: zdenek.kucera@natur.cuni.cz	Jméno: RNDr. Zdeněk Kučera, Ph.D. Katedra sociální geografie a regionálního rozvoje Přírodovědecká fakulta UK e-mail: zdenek.kucera@natur.cuni.cz
CÍL VÝZKUMU	CÍL VÝZKUMU
Cílem tohoto výzkumu je srovnat význam a interpretaci míst paměti holocaustu v Česku a Německu. S Vaším svolením bude proveden rozhovor, který bude nahráván. Pořízený záznam bude sdílen pouze mezi studentem a vedoucím práce. Úryvky z rozhovoru mohou být použity při prezentaci výzkumu. Byla jste seznámena s právem odmítnout odpovídat na jakoukoli otázku.	Cílem tohoto výzkumu je srovnat význam a interpretaci míst paměti holocaustu v Česku a Německu. S Vaším svolením bude proveden rozhovor, který bude nahráván. Pořízený záznam bude sdílen pouze mezi studentem a vedoucím práce. Úryvky z rozhovoru mohou být použity při prezentaci výzkumu. Byla jste seznámena s právem odmítnout odpovídat na jakoukoli otázku.
SOUHLAS S VÝZKUMEM	SOUHLAS S VÝZKUMEM
Já Veronika Lucasšen souhlasím s účastí ve výzkumné studii. Souhlasím s nahráváním tohoto rozhovoru. Rozumím, že mohu kdykoliv od rozhovoru nebo studie odstoupit.	Já Anna Mišková souhlasím s účastí ve výzkumné studii. Souhlasím s nahráváním tohoto rozhovoru. Rozumím, že mohu kdykoliv od rozhovoru nebo studie odstoupit.
Podpis účastníka výzkumu: Datum: 21.5.24	Podpis účastníka výzkumu: Datum: 21. 5. 2024
Podpis studenta: Datum: 21.5.2024	Podpis studenta: Datum: 21.5.2024

INFORMOVANÝ SOUHLAS

Místa paměti holocaustu: srovnání jejich významu a interpretace v Česku a Německu

STUDENT

Jméno: Bc. Tomáš Hora
Katedra sociální geografie a regionálního rozvoje
Přírodovědecká fakulta UK
e-mail: tomas.hora123@email.cz

VEDOUcí DP

Jméno: RNDr. Zdeněk Kučera, Ph.D.
Katedra sociální geografie a regionálního rozvoje
Přírodovědecká fakulta UK
e-mail: zdenek.kucera@natur.cuni.cz

CÍL VÝZKUMU

Cílem tohoto výzkumu je srovnat význam a interpretaci míst paměti holocaustu v Česku a Německu. S Vaším svolením bude proveden rozhovor, který bude nahráván. Pořízený záznam bude sdílen pouze mezi studentem a vedoucím práce. Záznamy budou ihned po kompletaci výzkumu vymazány. Úryvky z rozhovoru mohou být použity při prezentaci výzkumu, ale tyto citace budou vždy anonymní. Vaše identita nebude rozpoznána. Byl/a jste seznámen/a s právem odmítnout odpovídat na jakoukoli otázku.

SOUHLAS S VÝZKUMEM

Já STANISLAV LADA souhlasím s účastí ve výzkumné studii. Souhlasím s nahráváním tohoto rozhovoru. Rozumím, že mohu kdykoliv od rozhovoru nebo studie odstoupit a že citace rozhovoru budou použity anonymně, nebudu ve studii identifikován/a.

Podpis účastníka výzkumu: *[Signature]* Datum: 23.5.2024

Podpis studenta: *[Signature]* Datum: 23.5.2024

Gliederung des halbstrukturierten Interviews

Teil 1 - Rolle des Befragten

Was hat Sie dazu bewogen, in Buchenwald zu arbeiten?

Die Vielfalt der Tätigkeiten. Im Gegensatz zur reinen wissenschaftlichen Tätigkeit, beispielsweise an einer Universität, geht es in einer Gedenkstätte immer um den Dreiklang von Forschung, Dokumentation und Präsentation. Die Forschung ist anwendungsbezogen und wird konkret greifbar in Ausstellungen, Publikationen oder anderen – analogen und digitalen – Formaten. Dies machte für mich als Historiker den Reiz aus, in der Gedenkstätte Buchenwald zu arbeiten.

Was erfüllt Sie am meisten an dieser Arbeit?

Die immer wieder neue Möglichkeit, die Gegenwartsrelevanz des Themas aufzuzeigen. Die Geschichte des Nationalsozialismus und der nationalsozialistischen Konzentrationslager ist nichts Abgeschlossenes, sondern der Blick auf sie kann uns helfen, unsere Gegenwart besser zu verstehen. Dies an konkreten Beispielen aufzuzeigen, macht für mich unter anderem den Reiz meiner Arbeit aus.

Teil 2 - Buchenwald und Erinnerung

Was macht Buchenwald Ihrer Meinung nach heute wichtig?

Die Gedenkstätte Buchenwald ist einer der zentralen Orte historisch-politischer Bildung. Gerade in Zeiten wie wir sie derzeit beobachten können, in denen Geschichtsrevisionismus, Antisemitismus und Demokratieverachtung um sich greifen, sind Orte wie die Gedenkstätte Buchenwald zentral, um das historische Urteilsvermögen und ein reflexives Geschichtsbewusstsein zu stärken.

Hat sich die Art und Weise, wie das Gedenken an die Ereignisse im KZ-Buchenwald präsentiert wird, grundlegend verändert?

Die wohl größte Veränderung der Darstellung der Geschichte des KZ Buchenwald trat nach dem Ende der DDR zu Beginn der 1990er-Jahre ein. Das bis dahin bestimmende und staatlich gelenkte Gedenken zielte nahezu ausschließlich auf die Präsentation der kommunistischen Häftlinge und deren Widerstand. Der Blick auf die Geschichte des KZ Buchenwald wurde nach dem Ende der DDR geöffnet und inhaltlich geweitet. Bis dahin vernachlässigte oder ignorierte Facetten der Lagergeschichte und/oder Haftgruppen wurden nun gleichberechtigt thematisiert. Hieran hat sich bis heute nichts geändert. Allerdings

richten wir in den letzten Jahren das Augenmerk stärker auf die gesellschaftliche Kontextualisierung der Lagegeschichte und die Frage, wie und in welchem Maße das Lager mit der Umgebungsgesellschaft verflochten war. Auch gilt es den Blick auf die Täter in Zukunft noch stärker zu intensivieren, denn wer die Verbrechen und die Frage, wie es dazu kommen konnte, beantworten möchte, darf vor allem auch den Blick auf die Täter nicht aussparen.

Wenn wir an die Präsentationsformate denken, so sehen wir uns seit einigen Jahren natürlich auch mit veränderten Seh- und Rezeptionsgewohnheiten konfrontiert, auf die es zu reagieren gilt. So haben wir in den letzten Jahren verstärkt an digitalen Formaten (Apps, Blogs etc.) gearbeitet, die die klassischen analogen Vermittlungsformate (Ausstellungen, Publikationen, Rundgänge etc.) ergänzen. Zu einem weiteren relevanten Format haben sich darüber hinaus die verschiedenen social-media-Formate entwickelt, die ebenfalls von uns genutzt und inhaltlich bespielt werden.

Mit welchen Erwartungen wurde die Ausstellung zur Erinnerung an die Zeit des KZ hier erstellt? Haben sich diese Pläne in irgendeiner Weise verändert?

Die 2016 eröffnete Dauerausstellung „Buchenwald. Ausgrenzung und Gewalt 1937 bis 1945“ stand vor einigen zentralen Herausforderungen. Rein formal musste sie den veränderten Sehgewohnheiten Rechnung tragen. Noch wesentlicher waren jedoch die didaktischen Herausforderungen. Denn im Gegensatz zu früheren Ausstellungen war und ist davon auszugehen, dass das Publikum nicht mehr so viel Vorwissen um die Zeit des Nationalsozialismus mitbringt, da sich der zeitliche Abstand zu dieser Zeit immer mehr vergrößert und kaum noch eigene biografische Verbindungen zur Zeit des Nationalsozialismus existieren. Deshalb musste die Ausstellung – deutlich stärker als ihre Vorgängerausstellung aus dem Jahre 1995 – eine deutende und erklärende Perspektive einnehmen (u.a. über kurze, aber prägnanten Texte und Kontextualisierungen). Zum anderen war und ist es ein zentrales Charakteristikum der Ausstellung, die Lagergeschichte nicht isoliert zu präsentieren, sondern sie einzubetten in die Gesellschaftsgeschichte des Nationalsozialismus.

Kooperiert das KZ-Buchenwald bei der Präsentation der KZ-Vergangenheit mit anderen KZ oder ähnlicher Institutionen, die sich mit diesem Thema beschäftigen?

Mit den anderen großen NS-Gedenkstätten steht die Gedenkstätte Buchenwald über die sogenannte AG Gedenkstätten in ständigem Austausch. Hierbei geht es aber primär und organisatorische und institutionelle Dinge und weniger um Fragen, wie die Geschichte der jeweiligen Orte konkret präsentiert wird. Im Rahmen von Projekten gibt es auch Kooperationen mit ausländischen Gedenkstätten und Institutionen, zumeist bei Bildungs- und Vermittlungsprojekten.

Mit welchen Erwartungen und zu welchem Zweck kommen die Besucher nach Buchenwald? Gibt es eine bestimmte Besuchergruppe, die Sie bei der Präsentation der KZ-Vergangenheit ansprechen?

Dies ist sehr unterschiedlich, da auch die Besuchenden der Gedenkstätte grundsätzlich sehr heterogen sind. Die eine Erwartung gibt es nicht, und unsere Angebote richten sich auch nicht punktgenau auf eine spezielle Zielgruppe, sondern sie sollen alle Interessierten erreichen. Ein wichtiges Zielpublikum sind aber freilich junge Besuchende und Schulklassen, die auch das Gros der von uns betreuten Gruppen ausmachen.

Příloha 30: Tabulka k pozorování za Terezín

Objekt pozorování	Co pozoruji	Co zjišťuji	Co předpokládám	Výsledky
Prostředí	Prostorové uspořádání	Lze vymezit jasně oddělené zóny různých funkcí (expozice, pietní, provozní)?	Za zónu pietních a pamětních aktivit bychom mohli označit komplex Malé pevnosti, litoměřického KT, pietního místa u Ohře, prostory krematoria a kolumbária... Světské aktivity jsou zde jen v omezené míře zastoupeny (prodej vstupenek v Malé pevnosti...) Naproti tomu v bývalém ghettu nejsou zóny jasně oddělené, protože celé současné město bylo ghettem, nelze jasně určit, kde začínalo a kde končilo (dw.com 2021). Každý dům, každá budova větší či menší měrou souvisí s holocaustem. Některé jsou dnes záměrně udržované k připomínkovým účelům, tzv. dark turismus (Miles 2002, s. 1176), nebo k účelům pietním, za což by se dal označit hřbitov u Malé pevnosti. Většina Terezína ale plní světské funkce, pro svou přítomnost stálých obyvatel.	Potvrzují. V Terezíně je pozoruhodné prolnutí světských, pamětních a pietních funkcí. Např. přímo u místa, kde končila železnice, po které byli Židé dopravováni do Terezína, a kde dnes stojí malé muzeum, je průmyslový komplex. Sice v nepříliš dobrém stavu, ale rušný (alespoň v době pozorování). Na vratech jsou značky zakazující focení. Zajímavá je též změna funkcí budov, např. v budově, kde dle pamětní desky za války přebývalo na 500 dánských Židů, se dnes nachází pečovatelská služba, zřízena za pomoci EU v rámci „vybudování zázemí sociálních služeb“.
	Vliv paměti na širší okolí pamětního místa	Odkazy na pamětní místo v okolí	Lze očekávat značky, cedule, plakáty, letáky atd. odkazující na Terezín, většina lidí ale do Terezína nemíří náhodně, nýbrž cíleně a o Terezínu se dozvěděla odjinud (ve škole, na turistických portálech...). Lze očekávat časté odkazy na Terezín v Litoměřicích?	V Litoměřicích jsou značky pro cyklisty, na kterých jsou u Terezína uvedeny pamětní symboly. Město zjevně žije aktivním životem a informuje lidi o aktuálním i budoucím dění, vzhledem k mnoha informačním tabulím na hlavním nádraží v centru města nebo na autobusovém nádraží. Nechybí prezentace strategického plánu města, výhledů do budoucna; odkazy na mobilní aplikaci s virtuální prohlídkou Litoměřic - Terezín zde však zahrnut není. V Terezíně proběhla v polovině května významná pietní akce <i>Terezínská tryzna</i> . Očekával jsem, že na ni v Litoměřicích najdu odkazy. Na jednom

				informačním sloupu na hlavním náměstí a na dvou sloupech na autobusovém nádraží odkazy byly. Ovšem ty na nádraží již byly zčásti přelepeny.
		Dopravní zvláštnosti a omezení	Do Terezína jezdí pravidelná hromadná doprava (autobusy), lze se sem dopravit autem, soukromým autobusem, pro něž jsou u Malé pevnosti vyhrazena prostorná parkoviště schopná pojmout mnoho zájezdových autobusů najednou.	Potvrzují. Možno k Malé pevnosti přijet i z opačné strany, kde nejsou prostorná parkoviště.
	Odlišnost jednotlivých částí prostředí	Jak se liší jednotlivé části prostředí z hlediska vybavení?	Lze předpokládat, že jsou v nejlepším stavu objekty sloužící k návštěvnosti. V dobrém stavu by měly být i světské objekty (nesloužící k paměti Terezína jakožto místa paměti holocaustu). V horším stavu mohou být rozlehlé starobylé objekty, které již neslouží původnímu účelu a zatím nejsou využívány k novému (deutschlandfunkkultur.de 2015).	V areálu Malé pevnosti slouží většina objektů k návštěvnosti a jsou v dobrém stavu. Ve zbylém prostoru odpovídá stav budov očekáváním, až na stav světských budov, které jsou sice z větší části v dobrém stavu, ovšem je i nemalý počet poškozených budov. Rozlehlé starobylé budovy jsou ve velmi špatném stavu - někdy zvenčí i zevnitř, jindy jen zevnitř. Jsou ovšem označeny pamětní deskou, spadají pod kulturní památky a často u nich jsou i cedule informující o plánované nebo již probíhající rekonstrukci, spolufinancované z EU.
		Jak se liší jednotlivé části prostředí z hlediska vykonávaných aktivit? Co je cílem a náplní těchto aktivit?	Celý prostor je do větší či menší míry využíván k pamětním aktivitám, částečně pak k pietním či světským. Pietní aktivity jsou podle mě obtížnější pozorovatelné a definovatelné.	Prostor Malé pevnosti je využíván převážně k pamětním aktivitám, zbylý prostor převážně ke světským, do velké míry i pamětním, částečně též světským.
Prezentace	Prezentace holocaustu	Je téma holocaustu prezentováno v celém zpřístupněném areálu, nebo se prolíná i s prezentací dalších částí minulosti místa?	Prolíná se v první řadě s historií barokní pevnosti, v Malé pevnosti jako věznice habsburské monarchie. Dále s historií spojenou s dobou minulého režimu, ta je akcentována hlavně v Malé pevnosti.	Historii Terezína jakožto barokní pevnosti je dnes věnována velká pozornost, a to v podobě osobních či virtuálních prohlídek, pamětních a informačních tabulí, mnoha informací na internetu atd. Jiným souvislostem věnoval pozornost minulý režim. Většinou už to není v Malé pevnosti nebo bývalém ghettu viditelné, až na výjimky, jako je rozlehlá budova v bývalém ghettu, jež byla dle nově vypadající pamětní desky v češtině, angličtině a němčině vybudována v letech 1786-1789

				jakožto proviantní sklad; nechybí deska poukazující na kulturní památku (viz Příloha č.). Na budově je též neudržovaná pamětní deska (viz Příloha č.), která je pravděpodobně z doby minulého režimu a poukazuje na to, že v této budově býval sklad a především pak, že zde proběhlo soudní řízení s 580 účastníky vzpoury oslavující proběhlou VŘSR. Řízení proběhlo patrně roku 1918.
Návštěvníci	Návštěvníci jako celek	Jak je místo navštěvované (jednotlivci /desítky/stovky lidí)?	Skupiny do 30 lidí pod vedením jednoho z průvodců, ojediněle jednotlivci bez průvodce.	Převažují početné školní skupiny, ne vždy jsem ale zahlédl průvodce. Časté též byly malé skupiny cyklistů ve středním nebo seniorním věku.
		Kdo místo navštěvuje (pouze domácí/cizinci apod.)?	Mnoho cizinců i domácích.	Potvrzuji. U cizinců se jedná o německy mluvící.
		Lze návštěvníky rozdělit do skupin podle dalších charakteristik (věk, postavení apod.)?	Často se budou objevovat české i zahraniční školní skupiny žáků ve věku 15-19 let. Mimo to mohou být zastoupeny všechny další věkové kategorie, očekávám ale nižší zastoupení u dětí. Dříve převažovali pamětníci, dnes je jejich podíl minimální (deutschlandfunkkultur.de 2015).	Potvrzuji, včetně výše popsaných skupin cyklistů.
	Prostorové chování návštěvníků	Existují místa, kde se zdržují určité typické skupiny návštěvníků?	Školní skupiny se budou zdržovat na pamětních, popř. světských místech, pamětníci a jejich příbuzní na pietních místech.	Většina návštěvníků je v Malé pevnosti nebo na cestě do/z ní, menší část zavítá i do bývalého ghetta. Na Národním hřbitově jsem, myslím, neviděl žádné návštěvníky.
		Jaké činnosti tito návštěvníci na daných místech vykonávají?	Školní skupiny poslouchají výklad, chodí a představují si, prohlíží si muzeum, jedí a pijí, sedí. Pamětníci a jejich příbuzní stojí či sedí na pietních místech, rozjímají, truchlí.	Potvrzuji.
	Doprovodné služby	Charakter doprovodných služeb	Pamětní, konzumní.	Ničeho jsem si nevšiml. Jen na hlavním náměstí byly májové trhy, samozřejmě ale neměly s holocaustem nic společného.

		Charakter prodeje předmětů/slůžeb (např. jaké předměty se prodávají)	Očekávám prodej pamětních předmětů, stánky s občerstvením, taxi službu ad.	
--	--	--	--	--

Zdroj: Autor.

Příloha 31: Tabulka k pozorování za Lety

Objekt pozorování	Co pozoruji	Co zjišťuji	Co předpokládám	Výsledky
Prostředí	Prostorové uspořádání	Lze vymezit jasně oddělené zóny různých funkcí (expozice, pietní, provozní)?	Areál památníku je rozdělen na starší část u hromadného hrobu, s památníkem z roku 1995. Dále část novou, dostavěnou a otevřenou pro veřejnost na jaře 2024. U staré části je jen zóna pietní funkce, u části nové přibudou i expozice a provozní funkce.	<p>Památník vedle hromadného hrobu ve starší části je sice poměrně skromný, ale je u něj mnoho pietních věnců a stuh. Dále je zde masivní kříž s trnovou korunou z ostnatého drátu (jedná se o ten z dob minulého režimu?). Hromadný hrob působí velmi zvláštním dojmem, protože jsou na něm v pravidelných liniích rozprostřeny závlahové systémy a neuspořádaně zde pak rostou rostliny, působí jako plevel. Tyto tři objekty mají čistě pietní funkci (dle mého názoru zčásti narušenou zaléváním hrobu).</p> <p>Součástí staré části jsou i dvě repliky dřevěných věžeňských domků. V jednom z nich je návštěvní kniha, do které se v posledním roce (červen 2023 – květen 2024) zapisují v dřtivé většině případů jen Češi (cizinci místo nenavštěvují? Nebo do knihy nepřispívají?). Velká část příspěvků vyjadřuje lítost a důležitost připomínání si minulosti a poučení se z ní. Další velká část příspěvků je nesmyslná, zřejmě od dětských návštěvníků. V druhé replice domku je několik informačních banerů o historii Romů, včetně dvou shrnujících v angličtině a němčině. Tyto objekty tedy plní spíše funkci expozice než funkci pietní.</p> <p>Poblíž je parkoviště pro návštěvníky, je tedy zastoupena i funkce provozní. Ze staré části začíná naučná stezka dlouhá 3,5 km a končící v obci Lety,</p>

				<p>na níž je nerovnoměrně rozmístěno několik informačních tabulí o historii Romů a tábora. Většina z nich je poblíž staré části, dvě jsou v Letech. Zde je tedy zastoupena funkce expozice, do určité míry snad i funkce pietní.</p> <p>Nová část je pro návštěvníky ve zkušebním provozu, neplatí se vstupné. Je kombinací všech tří funkcí, převažuje funkce expozice. Při sjezdu z rychlostní silnice se u vstupu nachází velkokapacitní parkoviště. Vstup do památníku tvoří torzo stěny, zřejmě vepřína. Za ní je moderně působící prosklená budova návštěvnického centra a muzea s napůl připravenou expozicí. Ve venkovních prostorách je okružní naučná stezka se zastávkami v podobě laviček a dalších míst k sezení, možností poslechu rozhovorů, sochami, informačními banery, pietním kruhem.</p>
	Vliv paměti na širší okolí pamětních o místa	Odkazy na pamětní místo v okolí	Podél silnice a v okolních obcích jsou cedule a značky odkazující na toto místo. Většina lidí ale na místo nejspíš nejezdí náhodou, nýbrž cíleně a o místě se dozvěděli odjinud.	Myslím, že jsem si v krajině ničeho nevšiml. Možná proto, že jsem přijel k nové části a ne staré? Místo je ovšem dobře označeno na Mapách Google.
		Dopravní zvláštnosti a omezení	Z Prahy se dá na místo pohodlně dostat autem za hodinu a pár minut. Hromadná doprava jezdí velmi nepravidelně a jen do Letů, je tedy potřeba zbylých 3,5 km dojít pěšky, což může být pro mnoho lidí značně omezující. Dopravní spojení s Královou Lhotou, nejbližší obcí od památníku, je ještě výrazně komplikovanější. Na druhou stranu v areálu obou částí památníku je dostatek místa pro parkování aut i autobusů.	Potvrzuji.
	Odlišnost jednotlivých částí prostředí	Jak se liší jednotlivé části prostředí z hlediska vybavení?	Stará část je udržovaná a v dobrém stavu, nicméně údržba zřejmě není příliš nákladná. Nová část tedy ještě není zcela dokončena, předpokládám, že vše bude dobře provedeno a vybaveno.	Potvrzuji.
		Jak se liší jednotlivé části prostředí z hlediska vykonávan	Některé části slouží čistě k provozním, nebo pietním, nebo pamětním aktivitám, některé v sobě tyto aktivity kombinují.	Stará část slouží hlavně k pietě, nová hlavně k expozicím.

		ých aktivit? Co je cílem a náplní těchto aktivit?		
Prezentace	Prezentace holocaustu	Je téma holocaustu prezentováno v celém zpřístupněném areálu, nebo se prolíná i s prezentací dalších částí minulosti místa?	Pozornost je věnována i minulosti Romů a Sinti před a po holocaustu, převládá ale prezentace minulosti holocaustu.	Ve staré části je pietní část věnována jen holocaustu. Expoziční část je do velké míry věnována i historii Romů a Sinti před a po holocaustu (asi třetina až polovina informačních banerů). V nové části je vnitřní část věnována spíše prezentaci holocaustu, ovšem minulosti před a po holocaustu je věnována asi třetina až polovina prezentace. Venkovní části dominuje prezentace holocaustu.
Návštěvníci	Návštěvníci jako celek	Jak je místo navštěvované (jednotlivci /desítky/stovky lidí)?	Vzhledem k velké pozornosti věnované památníku v médiích bych očekával výrazný zájem lidí o navštívení místa.	Místo jsem navštívil ve čtvrtek 16. května mezi desátou a druhou hodinou a za celou dobu přijela jen dvě auta, v obou případech se jednalo o pár ve středním věku s dítětem/dospívajícím.
		Kdo místo navštěvuje (pouze domácí/cizinci apod.)?	Obě skupiny by měly být četně zastoupené.	Nevím, asi Češi.
		Lze návštěvníky rozdělit do skupin podle dalších charakteristik (věk, postavení apod.)?	Očekávám zastoupení všech věkových skupin, měly by převažovat dospívající ve věku 15-19 let, naopak děti by místo navštěvovat neměly nebo jen minimum z nich.	Dva páry ve středním věku s dítětem/dospívajícím.
	Prostorové chování návštěvníků	Existují místa, kde se zdržují určité typické skupiny návštěvníků?	Pamětníci a jejich rodiny se zdržují spíše na pietních místech, ostatní návštěvníci u expozic.	Nevím.
		Jaké činnosti tito návštěvníci na daných místech	Pamětníci a jejich rodiny myslí na své zesnulé příbuzné, vzpomínají, truchlí, rozjímají. Ostatní návštěvníci si čtou informace, poslouchají výklad průvodce, představují si, snaží se pochopit, porozumět, poučit se.	Nevím.

		vykonávají ?		
	Doprovodné služby	Charakter doprovodných služeb	Pamětní.	Potvrzuji.
		Charakter prodeje předmětů/slůžeb (např. jaké předměty se prodávají)	V návštěvnickém centru je možné dostat různé letáky a brožury.	Potvrzuji.

Zdroj: Autor.

Příloha 32: Tabulka k pozorování za Buchenwald

Objekt pozorování	Co pozoruji	Co zjišťuji	Co předpokládám	Výsledky
Prostředí	Prostorové uspořádání	Lze vymezit jasně oddělené zóny různých funkcí (expoze, pietní, provozní)?	Často se vše prolíná, převažují ale zóny expoze a zóny provozních funkcí, do menší míry pietní zóny; záleží ovšem, jak rozsáhlé a v komplexu zastoupené jsou zóny plnicí funkce hřbitova a kde bude převažovat funkce pietní nad ostatními, narozdíl od muzeí atd. Stravovací zařízení by mělo být hned u autobusové zastávky, ale není přímo součástí památníku, resp. neubírá mu na pietní a pamětní funkci?	Místo vzbuzuje větší pietu, než jsem očekával - na místě hlavního tábora pro vězně je velké množství pietních tabulí, u krematoria je důrazně uvedeno, že se jedná o místo piety atd. V tomto ohledu je výrazný rozdíl mezi částí, kde přebývali vězni, a částí pro příslušníky SS. Ve druhé uvedené je totiž pietní a pamětní funkce málo zastoupená a výrazně převažuje funkce provozní - jsou zde autobusové zastávky a prostorné parkoviště, budovy slouží různým organizacím pro mladé, jako vzdělávací centra, informace, bistro, toalety, kino (promítá se zde půlhodinový dokument o Buchenwaldu). U masivního Buchenwaldského památníku zbudovaného SED je třeba vzít v potaz dnešní funkci místa, a to jako upomínka na komunistickou propagandu. Upomínkovou funkci posiluje i přilehlé muzeum, v současnosti zavřené. Těžko soudit, zda má místo sloužit i pietě, asi ano, dominantní funkce je ale upomínková. Z provozních funkcí lze uvést prostorné parkoviště, zastávku autobusu s rozlehlým přístřeším, tabuli informující o aktivitách Duryska a EU.

				Provozní funkci by zčásti plnilo i muzeum, kdyby bylo otevřené.
	Vliv paměti na širší okolí pamětních o místa	Odkazy na pamětní místo v okolí	Lze očekávat značky, cedule, plakáty, letáky atd. odkazující na Buchenwald, většina lidí ale do Buchenwaldu nemíří náhodně, nýbrž cíleně a o Buchenwaldu se dozvěděla odjinud (ve škole, na turistických portálech...). Lze očekávat časté odkazy na Buchenwald ve Výmaru? A na trase Výmar-Buchenwald?	<p>Podél silnice spojující Výmar a Buchenwald jsou odkazy na Buchenwald, ovšem spíše až bezprostředně před Buchenwaldem. Na druhou stranu trasa Výmar-Buchenwald není dlouhá. Za povšimnutí stojí působivý pamětní obelisk zbudovaný u odbočky na Buchenwald. Zde začíná silnice nesoucí dodnes název <i>Blutenstraße</i> (Krvavá cesta), protože ji přebudovali buchenwaldští vězni a mnoho z nich při tom zemřelo.</p> <p>Důležitá je též pamětní stezka vedoucí několik kilometrů od výmarského hlavního nádraží až k Památníku. Je lemovaná pamětními cedulemi, jedna je např. přímo před prostorným hostelem (záměr?) a je v dobrém stavu, další o pár stovek metrů dále. Jako obvykle je stezka dobře vyznačena na Mapách.cz a nevyznačena na Google Mapách. Co se dalších odkazů na Buchenwald ve Výmaru týče, nutno říci, že je téma všudypřítomné a velmi zastoupené. Pokud ne přímo Buchenwald, tak témata související, např. přímo na rozlehlém náměstí u hlavního nádraží je velký nápis <i>Zwangsarbeit</i> (nucená práce), což je také název jedné z buchenwaldských expozic. Mimo to je zde např. informační tabule ukazující na dobových fotografiích, k čemu místo sloužilo v době NS, doplněných textem. Téma je často akcentováno v umění, a to od galerií po divadla, muzikály... Očekával jsem, že se Výmar bude snažit vyzdvihovat hlavně svou historii spojenou s Goethem a kulturou a téma NS bude <i>na vedlejší koleji</i>. To ovšem rozhodně nelze tvrdit.</p>
		Dopravní zvláštnosti a omezení	Do Buchenwaldu jezdí pravidelná hromadná doprava z Výmaru (autobusy), lze se sem dopravit autem, soukromým autobusem, pro něž jsou vyhrazena prostorná parkoviště schopná pojmout	Autobusy jezdí poměrně málo často - v červnu ve čtvrtek jednou za hodinu od rána do půl sedmé večer. Autobus na cestě k Památníku i zpět byl středně vytížen. Rozlehlá parkoviště byla v

			mnoho zájezdových autobusů najednou. Nejvíce návštěvníků sem míří z Výmaru.	době mé návštěvy (12:30-18:00) zaplněna jen velmi málo. Provozní řád Památníku (buchenwald.de 2024) upozorňuje na to, že z důvodu památkové péče nejsou všechny cesty v bývalém vězeňském táboře zbudovány k provozuschopnosti a doporučuje pohybovat se jen po vyznačených komunikacích.
	Odlišnost jednotlivých částí prostředí	Jak se liší jednotlivé části prostředí z hlediska vybavení?	Všechny části jsou ve velmi dobrém stavu, protože holocaust je jedním z klíčových témat německého vzdělávání a kultury vzpomínání vůbec. Roli hraje též ekonomický faktor, že je Německo stále ještě jednou z nejbohatších zemí světa.	Většina částí je ve velmi dobrém stavu, ovšem neustále dochází k rekonstrukcím a stavebním úpravám (buchenwald.de 2024). Občas jsou patrné drobné nedokonalosti na místech, kde jsem je neočekával, např. u vstupní brány do bývalého vězeňského tábora.
		Jak se liší jednotlivé části prostředí z hlediska vykonávaných aktivit? Co je cílem a náplní těchto aktivit?	Celý prostor je do větší či menší míry využíván k pamětním aktivitám, částečně pak k pietním či světským. Pietní aktivity jsou podle mě obtížněji pozorovatelné a definovatelné.	Více méně potvrzuji, až na pietní aktivity, které jsou zřejmě častěji zastoupené, než jsem očekával, viz výše.
Prezentace	Prezentace holocaustu	Je téma holocaustu prezentováno v celém zpřístupněném areálu, nebo se prolíná i s prezentací dalších částí minulosti místa?	Prolíná se v první řadě s prezentováním komunistického teroru a propagandy, resp. s historií komunistického antifašistického odboje a komunismu a antifašismu obecně. To je jasně prostorově odděleno. Jižní, menší část je věnována druhému tématu, severní, rozsáhlejší holocaustu. Možná je část pozornosti věnována i historii před rokem 1937? Nejspíš minimální.	Potvrzuji. Pozornost věnovanou historii před rokem 1937 jsem nezaznamenal.
Návštěvníci	Návštěvníci jako celek	Jak je místo navštěvované (jednotlivci /desítky/stovky lidí)?	Skupiny do 30 lidí pod vedením jednoho z průvodců, ojediněle jednotlivci bez průvodce.	Skupiny do 30 lidí jsou časté, do velké míry jsou ale zastoupeny i skupinky návštěvníků, často dvojice. Velké skupiny jsou s průvodcem, malé bez nebo s audioprůvodcem.
		Kdo místo navštěvuje (pouze domácí/cizinci apod.)?	Mnoho cizinců i domácích. Asi převažují domácí.	Velké skupiny byly německy mluvící. Malé skupiny různé.

		Lze návštěvníky rozdělit do skupin podle dalších charakteristik (věk, postavení apod.)?	Často se budou objevovat německé i zahraniční školní skupiny žáků ve věku 15-19 let. Mimo to mohou být zastoupeny všechny další věkové kategorie, očekávám ale nižší zastoupení u dětí. Dříve zde byli často přítomni pamětníci, třeba jako zaměstnanci, dnes je jejich podíl minimální (salve.cast 2021).	Velké skupiny jsou patrně školní skupiny mladistvých ve věku 15-19 let. Ostatní návštěvníci jsou často patrně v důchodovém věku. Děti nebyly přítomny; možná i z důvodu, že před tím Památník ve svém provozním řádu odrazuje (buchenwald.de 2024).
	Prostorové chování návštěvníků	Existují místa, kde se zdržují určité typické skupiny návštěvníků?	Školní skupiny se budou zdržovat na pamětních, popř. světských místech, pamětníci a jejich příbuzní na pietních místech.	Nelze takto rozdělit.
		Jaké činnosti tito návštěvníci na daných místech vykonávají?	Školní skupiny poslouchají výklad, chodí a představují si, prohlíží si muzeum, jedí a pijí, sedí. Pamětníci a jejich příbuzní stojí či sedí na pietních místech, rozjímají, truchlí.	Nelze určit.
	Doprovodné služby	Charakter doprovodných služeb	Pamětní, konzumní.	Potvrzuji.
		Charakter prodeje předmětů/služeb (např. jaké předměty se prodávají)	Očekávám prodej pamětních předmětů, stánky s občerstvením, taxi službu ad.	Potvrzuji. Např. v informačním centru je celá místnost věnována upomínkovým předmětům, např. knihám. Ty jsou prodávány i v přízemí budovy s rozlehlou třípatrovou expozicí.

Zdroj: Autor.

Příloha 33: Tabulka k pozorování za Dachau

Objekt pozorování	Co pozoruji	Co zjišťuji	Co předpokládám	Výsledky
Prostředí	Prostorové uspořádání	Lze vymezit jasně oddělené zóny různých funkcí (expozice, pietní, provozní)?	Budou převažovat zóny funkcí expozic a provozních funkcí, místa piety budou méně zastoupena. Často to bude obtížné od sebe rozdělit.	Podobně jako u Buchenwaldu je zde více ryze pietních míst, než jsem očekával. Zde sice není tolik pamětních desek, kamenů, stuh atd. na místech bývalých bloků kasáren jako v Buchenwaldu, na druhou stranu zde je několik sakrálních míst, jejichž funkce je jistě spíše pietní než vzpomínková. Jedná se o evangelickou, katolickou, ortodoxní i židovskou kapli. Kromě té

				<p>ortodoxní je každá velmi neobvyklého zjevu. Jsou zde pamětní desky, citáty, kameny, růže..Mimo to, přestože na místech bývalých bloků kasáren nejsou pamětní desky, kameny, stuhy atd., pozůstatky bloku kasárny mi nakonec připomínají rozlehlý hrob. Tedy i zde je pietní funkce signifikantní.</p> <p>Provozní a pamětní funkce je do větší či menší míry prostoupena většinou areálu, za povšimnutí jistě stojí návštěvnické centrum, které na rozdíl od Buchenwaldu není v budově paměti holocaustu. Teoreticky lze říci, že od vstupu po nejzazší část areálu postupně ustupuje zpočátku dominantní provozní funkce později dominantní pietní funkci.</p>
	Vliv paměti na širší okolí pamětních o místa	Odkazy na pamětní místo v okolí	Lze očekávat značky, cedule, plakáty, letáky atd. odkazující na Dachau, většina lidí ale do Dachau nemíří náhodně, nýbrž cíleně a o Dachau se dozvěděla odjinud (ve škole, na turistických portálech...). Lze očekávat časté odkazy na Dachau v Mnichově?	<p>Dachau je pochopitelně uvedeno na velké mapě Mnichova v jednom z hostelů. Na této mapě jsou znázorněna místa, která by se měla navštívit. V Mnichově lze spatřit občasné odkazy na Dachau, popř. na témata související s holocaustem či obdobím NS, např. s Johannem Georgem Elserem.</p> <p>Na cestě Mnichov-Dachau jsem si nevšiml odkazů, možná proto, že se jedná o vlakové spojení. V Dachau jich je samozřejmě velké množství. Na KT odkazuje např. již směrovka na hlavním nádraží, na sklech autobusů je znázorněno logo zobrazující piktogram zámku v Dachau a pomníku v KT. Ulice jsou pojmenovány v souvislosti s KT. Dlouhá třída Sudetenstraße (Sudetská ulice) a přilehlé ulice jako Reichenberger Str. (Liberecká ulice), Egerer Str. (Chebská ulice), Elbogener Str. (Loketní ulice) atd. Dále Str. d. KZ-Opfer (Ulice obětí KT), která kopíruje tzv. <i>Weg des Erinnerns</i> (stezku vzpomínání), táhnoucí se několik kilometrů od nádraží v Dachau až ke KT a dále.</p> <p>Pozoruhodné je, že na místě, kde byla tzv. <i>bylinná zahrada</i> nacistů (plantáž, na které vězni pěstovali byliny na výrobu léčiv a byli vystaveni příšerným podmínkám a ve velkém</p>

				umírali), jsou dnes skleníky. Je zde ale pamětní cedule.
		Dopravní zvláštnosti a omezení	Do Dachau jezdí pravidelná hromadná doprava (vlaky, autobusy), lze se sem dopravit autem, soukromým autobusem, pro něž jsou u Dachau vyhrazena prostorná parkoviště schopna pojmout mnoho zájezdových autobusů najednou.	Potvrzují. Některá parkoviště jsou vzdálena několik minut chůze od KT.
	Odlišnost jednotlivých částí prostředí	Jak se liší jednotlivé části prostředí z hlediska vybavení?	Všechny objekty by měly být v dobrém stavu - tím spíše, že se jedná o Bavorsko, nejbohatší spolkovou republiku.	Potvrzují. Pokud objekty v dobrém stavu nejsou, je to zřejmě záměrně, např. v prostorách hlavní expozice, kde to má asi navozovat zamýšlenou atmosféru.
		Jak se liší jednotlivé části prostředí z hlediska vykonávaných aktivit? Co je cílem a náplní těchto aktivit?	Celý prostor je do větší či menší míry využíván k pamětním aktivitám, částečně pak k pietním či světským. Pietní aktivity jsou podle mě obtížněji pozorovatelné a definovatelné.	Jak jsem již zmínil výše, pietní aktivity jsou podstatnou součástí. Nelze říct, že by byly obtížněji pozorovatelné a definovatelné.
Prezentace	Prezentace holocaustu	Je téma holocaustu prezentováno v celém zpřístupněném areálu, nebo se prolíná i s prezentací dalších částí minulosti místa?	V malé míře bude zastoupena historie před rokem 1933, kdy zde stála továrna na munici a zajišťovala práci mnoha lidem.	Potvrzují. Historie před rokem 1933 uvedena spíše okrajově.
Návštěvníci	Návštěvníci jako celek	Jak je místo navštěvované (jednotlivci /desítky/stovky lidí)?	Skupiny do 30 lidí pod vedením jednoho z průvodců, ojediněle jednotlivci bez průvodce.	Převažují malé skupinky a školní skupiny zastoupené nejsou, to je ovšem dáno tím, že se nejedná o školní den, kdy školní skupiny převažují (kz-gedenkstätte-dachau.de 2024). Návštěvníků je relativně dost, prohlídky se blíží maximálnímu možnému počtu účastníků (30). Na druhou stranu nejsou tyto prohlídky tak často, jak bych očekával - jen několikrát za celý den v AJ a NJ.
		Kdo místo navštěvuje (pouze	Mnoho cizinců i domácích.	Potvrzují. Cizinci v rámci svých skupinek mluví převážně anglicky, je ale možné, že jsou zastoupeny i další

		domácí/cizinci apod.)?		jazyky. Myslím, že jsem zaslechl španělštinu nebo italštinu.
		Lze návštěvníky rozdělit do skupin podle dalších charakteristik (věk, postavení apod.)?	Často se budou objevovat německé i zahraniční školní skupiny žáků ve věku 15-19 let. Mimo to mohou být zastoupeny všechny další věkové kategorie, očekávám ale nižší zastoupení u dětí.	Školní skupiny zde nejsou, viz výše. Průměrný věk návštěvníků bych odhadl na 40 let. K mému překvapení lze občas zahlédnout i malé dítě, i přes varování v provozním řádu i u hlavní expozice, že je vstup doporučen nad 12 let.
	Prostorové chování návštěvníků	Existují místa, kde se zdržují určité typické skupiny návštěvníků?	Školní skupiny se budou zdržovat na pamětních, popř. světských místech, pamětníci a jejich příbuzní na pietních místech.	Účastníci prohlídky se zdržují na místech prohlídky, ostatní se po areálu pohybují samovolně.
		Jaké činnosti tito návštěvníci na daných místech vykonávají?	Školní skupiny poslouchají výklad, chodí a představují si, prohlíží si muzeum, jedí a pijí, sedí. Pamětníci a jejich příbuzní stojí či sedí na pietních místech, rozjímají, truchlí.	Účastníci prohlídky poslouchají výklad, chodí a prohlíží si muzeum, sedí, ptají se. Ostatní chodí, sedí, čtou si informace, poslouchají audio průvodce. V návštěvnickém centru návštěvníci jedí.
	Doprovodné služby	Charakter doprovodných služeb	Pamětní, konzumní.	Lze zakoupit pamětní předměty, např. v návštěvnickém centru či v klášteře Karmelské svaté krve.
		Charakter prodeje předmětů/slужeb (např. jaké předměty se prodávají)	Očekávám prodej pamětních předmětů, stánky s občerstvením, taxi službu ad.	Potvrzuji.

Zdroj: Autor.